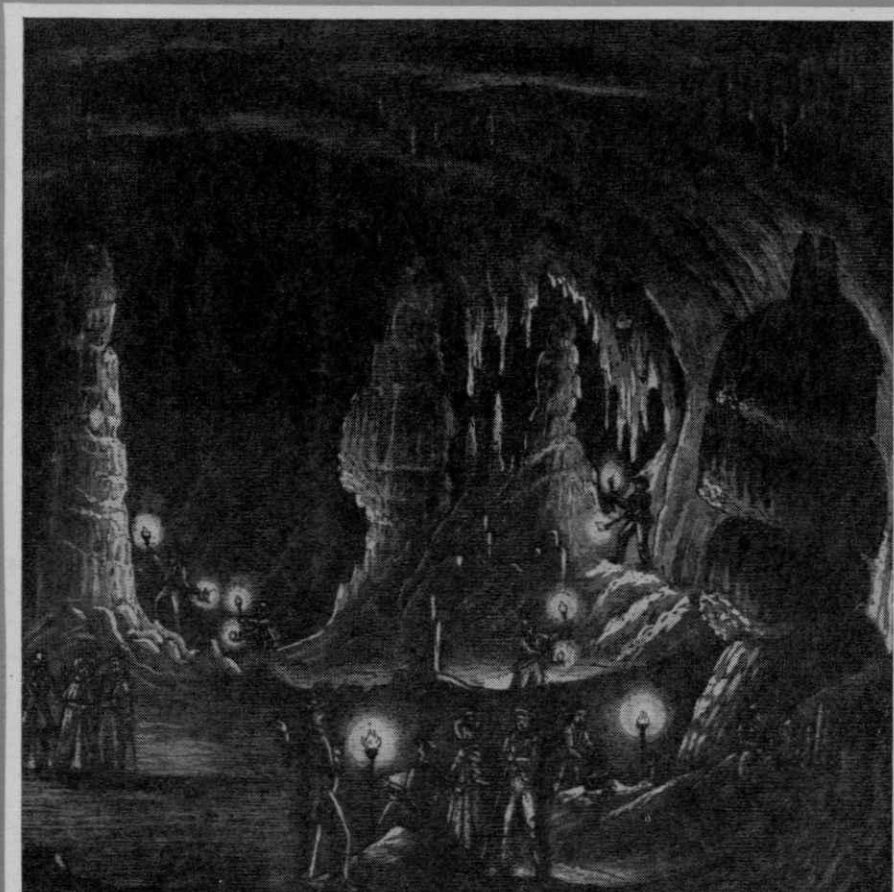

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

LETO VI

3

KRONIKA
ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

VI. letnik Ljubljana 1958 3. zvezek

Vsebina tretjega zvezka

- M. Mikuš: Ob rojstnem dnevu nove in stare Jugoslavije — Stran 105
M. Pahor: Oblastni in upravni organi Pirana v dobi Beneške republike — Stran 109
S. Vrišer: Življenjepisni podatki o baročnih slikarjih in kiparjih Celja, Ptuja in Slov. Konjic — Stran 131
R. Savnik: Iz zgodovine Postojnske jame I. — Stran 138
J. Mušič: Ob štiridesetletnici razpada bivše avstrijske vojske — Stran 146

MUZEJSKE NOVICE:

- J. Jarc: Dolenjski muzej v Novem mestu — Stran 149
T. Knez: Arheološki oddelek Dolenjskega muzeja — Stran 152

Na ovitku:

Postojnska jama, Velika dvorana (po Schaffenrathu, 1830)

Ureja uredniški odbor
Odgovorni urednik prof. Zvone Miklavič

Izdaja in zalaga: Zgodovinsko društvo za Slovenijo, sekcija za krajevno zgodovino. Predstavnik Jože Šorn. Oprema inž. arh. B. Kobè. Tiska tiskarna »Toneta Tomšiča« v Ljubljani. Uredništvo in uprava v Ljubljani, Mestni trg 27/III (Mestni arhiv). Tek. rač. pri Mestni hranilnici ljubljanski št. $\frac{600-11}{605-1-3-75}$ Letna naročnina 400 din, posamezna št. 150 din

OB ROJSTNEM DNEVU NOVE IN STARE JUGOSLAVIJE

DR. METOD MIKUŽ

Ko smo letos praznovali 15. obletnico rojstva naše socialistične Jugoslavije, je bilo prav, da smo se obenem spomnili tudi 40. obletnice ustanovitve stare Jugoslavije, to je Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, ali, kot se je imenovala od uvedbe odkrite velikosrbske diktature dalje, Kraljevine Jugoslavije. Mislim, da bomo pomen in vsebino nove kot stare države najlaže razumeli tako, če bomo primerjali nekatere važne momente v življenju obeh držav in tako nam bo postala jasna v glavnih potezah ena kot druga država.

Da je treba govoriti o velikih praznikih naše sedanje socialistične Jugoslavije, je vsekakor prav. Ne sme in ne more biti državljana, ki bi ne poznal svoje velike domače hiše in njenih prebivalcev, v bratstvu in enotnosti tako tesno povezanih jugoslovanskih narodov. Ne bo napačno, če se ob tej priliki spomnimo tudi 40. obletnice nastanka naše sedanje državne predhodnice, stare Jugoslavije. To se mi zdi prav zlasti zavoljo tega, ker se sem in tja še vedno zelo rado poskuša pretiravati, predvsem pa napačno oceniti njen pomen kot tudi vlogo slovenske in jugoslovanske buržoazije pri njenem nastanku. Ni dolgo tega, kar sem slišal, da je bila vloga — in to seveda pozitivna vloga — jugoslovanske in slovenske buržoazije pri nastanku stare Jugoslavije vsekakor večja, kot to trdi razvijajoče se slovensko moderno zgodovinarje. Nihče ne zanika, da je jugoslovanska buržoazija ustvarila staro Jugoslavijo zase, vsak resen zgodovinar pa bo moral le priznati, da stara Jugoslavija ni bila ustanovljena za ljudske množice jugoslovanskih narodov in da zato nikakor ne gre pretiravati njenega pomena. Sicer pa je vse to pravično in pošteno ocenil Tito v referatu na V. kongresu KPJ, že prej pa je podal slično oceno teh reči Sperans-Kardelj v svoji predvojni in lansko leto ponovno izšli knjigi o razvoju slovenskega narodnega vprašanja. Teh ocen se držim tudi jaz. Ne zato, ker so to ocene naših najvišjih državnikov, temveč ker sem kot poklicni zgodovinar prišel do istih ugotovitev ob

študiju istega zgodovinskega gradiva, ki je bilo na razpolago Titu in Kardelju. Gornje poudarjam zaradi tega, ker se sem in tja le rado sliši, da bi utegnile zgornje analize pokazati nekoliko drugače, če bi bile obdelane na »znanstven« način, to je, menda s kopico citatov pod črto, ali pa če bi le bolj upoštevale trditve, ki so o nastanku stare Jugoslavije znane še iz predvojnega zgodovinarstva. Tako pa Titove in Kardeljeve trditve pomenijo le »politiko«, to je, neko politično analizo, prava znanost pa da je daleč od vsake politike. To je seveda močno napačno.

Poglejmo sedaj na kratko nastanek obeh držav, potem pa bomo naredili nekaj primerjav. Rojstni dan stare Jugoslavije je 1. december 1918, rojstni datum nove Jugoslavije pa 29. november 1945. Vmes je samo četrto stoletje, kakšna leta in dnevi pa so to bili, ve danes še vsak, ki jih je preživel. Znano je, da je bila stara Jugoslavija rojena tik po prvi svetovni vojni, ni pa tako znano, kdo so bili njeni starši. Preden pa bomo poiskali starše stare Jugoslavije, si moramo ogledati okoliščine njenega rojstva. Položaj na svetu je bil približno tak: končala se je prva svetovna vojna, to je, velika svetovna morija, ki sta jo povzročila dva imperialistična tabora, tabor antante in njen moralno enakovredni nasprotnik, tabor osrednjih ali centralnih sil. Ker se ta dva tabora že tam od konca prejšnjega stoletja nikakor nista mogla sporazumeti o delitvi zemeljskih bogastev, sta se morala pač nujno zaplesti v vojno, ki se je končala tako, da so bile centralne sile tepene in med temi Avstro-Ogrska celo tako, da je razpadla. Približno tako je bila tepena samo še Turčija. Na razvalinah avstro-ogrske monarhije je začela rasti vrsta novih držav in med temi je takoj ob koncu vojne zrasla tudi neka navidezna država Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki je res obsegala vse južne Slovence na ozemlju razpadle monarhije. Ta navidezna državna tvorba SHS torej še ni bila prava Jugoslavija, oziroma Kraljevina SHS, ki je nastala šele 1. decembra 1918. Nastala je kot posled-

dica razpada monarhije in nekaterih dejanj tistega dela jugoslovanske buržoazije, ki je med vojno ostal doma in se je leta 1917 ovekovečil z znano majniško deklaracijo, ki jo je konec maja prebral v imenu Jugoslovanskega kluba v dunajskem parlamentu dr. Anton Korošec. Ta deklaracija je imela več osnutkov, vsi pa so obdržali tako imenovani habsburški okvir.

Zmotno bi bilo trditi, da je bilo besedilo in pravi namen te majniške deklaracije kakršenkoli vzrok za razpad avstro-ogrske monarhije in vzrok za nastanek prej omenjene države SHS. Bistvo namena tega dela jugoslovanske buržoazije z majniško deklaracijo je bil prej ko slej reševanje razpadajoče Avstro-Ogrske. Niso pa majniške deklaracije tako pojmovalе ljudske množice, kajti te so hotele mir in so zato spremenile tako imenovano deklaracijsko gibanje v pozitivne zahteve, naj se končna brezumno klanje in naj se vrnejo očetje, možje in sinovi domov. To gibanje predvsem takratnih žena in deklet je bilo torej močno drugače od poskusov reševanja razpadajoče monarhije in je bilo tako močno, da je bil skoraj brez moči ves takratni policijski in žandarmerijski aparat. Ta je sicer prepovedoval in razganjal deklaracijska zborovanja in prepovedoval podpisovalno akcijo; ni pa mogel preprečiti že skoraj revolucionarnega duha, ki je vedno bolj zajemal ljudi doma in na frontah. To veliko gibanje je začelo naravnost nositi tudi slovensko in ostalo jugoslovansko buržoazijo. Dajalo ji je polet, pogum in vztrajnost, a ko je začelo dobivati že skoraj revolucionarne oblike in je torej postajalo nevarno, je hitela snovati razne narodne svete in kot nekaj vrhovni združevalni organ tudi Narodno veče v Zagrebu. Če bi torej ne bilo tega velikega revolucionarnega gibanja naših ljudskih množic in njihovih revolucionarnih zahtev po miru in koncu vojne, je res vprašanje, v kakšnem položaju bi se znašla naša takratna buržoazija ob razpadu monarhije s tisto majniško deklaracijo v rokah, ki je še kako zahtevala obstoj sicer nekoliko spremenjene Avstro-Ogrske.

Končno so porazi na frontah in revolucionarna gibanja ljudskih množic v monarhiji uničili to več sto let staro državno tvorbo. Za nas nastane tole vprašanje: Od kod revolucionarna razgibanost ljudskih množic in od kod ideja, ki se je uresničila po razpadu monarhije tako, da je nastala že omenjena država SHS? Na prvo moramo odgovoriti, da so bili ljudje siti vojne in vsega, kar prinaša sleherna izmed njih. Te želje sta

dve veliki revoluciji v Rusiji samo podkrepili in ljudje so postali taki — kakor pravi nek tedanji vir — »kot da so se napili novega vina«. Ustanovitev in želja po ustanovitvi neke jugoslovanske države pa je bila brez dvoma nekakšen nejasen odsev velike misli, ki jo imenujemo jugoslovanska ideja. To so kot pristno last jugoslovanskih ljudskih množic oznanjali in pospeševali vsi veliki jugoslovanski duhovi. Pri nas Slovenih brez dvoma Fran Levstik, deloma tudi mladi in idealni prepovedovci, predvsem pa Ivan Cankar, ki je šel celo daleč preko avstro-ogrskega okvira in zahteval jasno in odločno federacijo vseh Južnih Slovanov. Ne sme nas pri tem motiti, da najdemo slično idejo kot ostanek panslavizma tudi v vrhovih jugoslovanske buržoazije. A vsebina te je popolnoma drugačna in je v bistvu le eno izmed nešteti sredstev, kako se dokopati do oblasti nad ljudskimi množicami s pomočjo potvarjanja pozitivne jugoslovanske ideje.

Nobenega dvoma torej ni, da je treba jugoslovansko idejo v njeni pravi in napredni vsebini raztegniti na željo bratovskega sožitja vseh Južnih Slovanov in torej ne samo tistih, ki so živeli v avstro-ogrski monarhiji, katerih usodo naj bi buržoazna vsebina majniške deklaracije zapečatila samo v nekaki restavrirani trialistični avstro-ogrsko-slovanski državi pod žezlom Habsburžanov. Nekoliko dlje je šla po svoji zunanji obliki krfska pogodba, tudi iz leta 1917, ki je bila delo srbske vlade in emigrantskega dela jugoslovanske buržoazije, združene v Jugoslovanskem odboru.

Tako sta torej obstajali pred razpadom Avstro-Ogrske in že pred koncem prve svetovne vojne dve ideji o bodoči usodi južnoslovanskih narodov in tvorci obeh idej, jugoslovanska buržoazija, podprta od revolucionarnih zahtev ljudskih množic, je delala z vso silo, da bi se uresničili. Toda nastati je mogla ena sama Jugoslavija, to je, ali Jugoslavija, domovina jugoslovanskih narodov, ali samo molzna krava domače in tuje buržoazije. Na žalost je takrat nastala ta, druga oblika.

Z razpadom Avstro-Ogrske je seveda propadla tudi buržoazna zamisel o trialistični restavraciji monarhije. Ker pa je bilo treba tiste viharne dni takoj po razpadu delati hitro, je zato nastala neka država SHS z Narodnim večem na čelu. Na drugi strani pa je izšla iz prve svetovne vojne kot zmagovita sila kraljevina Srbija. Prav v tistih novembrskih dneh 1918 je začela groziti tej novi državi SHS velika zunanja in

po soglasnem mnenju takratne jugoslovanske buržoazije tudi notranja nevarnost, nevarnost revolucije. Dejstvo je, da so Italijani v moči tajne aprilske pogodbe iz leta 1915 začeli zasedati slovensko in hrvaško ozemlje, začele so se kazati težave na severnih mejah, ljudske množice pa je v tistih velikih dneh zajemala vedno večja revolucionarna razgibanost. Ta je bila vsekakor vsota velikega veselja nad koncem vojne in zelo otipljivih odmevov velikih ruskih revolucij, ki so preplavili ves tedanji svet. Buržoazija je sicer poskušala omejiti revolucionarne valove z urnim ustanavljanjem raznovrstnih narodnih svetov in vaških straž, a te so se kmalu

uresničili stoletni sen narodov, ki so se otresli avstroogrškega zatiranja, da bi bili nacionalno enakopravni in svobodni v novi zedinjeni državi. Šlo je za to, da delovne množice v novi državi ne bodo prepuščene na milost in nemilost kapitalističnemu izkoriščevalcu prav tako, kakor so bile pod avstroogrsko monarhijo.

To je zelo točna analiza, ki sloni na dobrem poznanju zgodovinske resnice, da se je hitela buržoazija 1. decembra 1918 združevati iz strahu pred ljudskimi množicami in iz strahu, da ne bi izgubila ozemelj, ki so sicer spadala v njene eksploatacijske sfere. Zato ljudske množice leta 1918 niso

Manifestacija v Ljubljani dne 29. oktobra 1918 na Kongresnem trgu

pokazale kot dosti slaba obramba, saj so bile zmožne obrniti orožje proti njej sami. Treba se je bilo torej zateči k neki realnejši in uspešnejši moči, ki bi utegnila odstraniti nevarnost doma in nevarnost, ki je pretila najprej od italijanskega imperializma.

Tako je prišlo po sicer precej burnih debatah do znanega sklepa v Narodnem veču, da naprosi slovenska in hrvaška buržoazija srbsko buržoazijo za varstvo in pomoč in tako je nastala 1. decembra 1918 kraljevina SHS. To zedinjenje je analiziral tovariš Tito na V. kongresu KPJ, rekoč, da bi do zedinjenja prej ali slej moralo priti, kajti »to je bila ideja najnaprednejših ljudi v deželah, ki so se imenovalе jugoslovanske. Šlo pa je za to, na kakšnih načelih bo slonelo to zedinjenje; šlo je za to, da se eno nacionalno zatiranje ne zamenja z drugim, da se socialno izkoriščanje delovnih ljudi po Avstro-Ogrski ne zamenja s še hujšim socialnim izkoriščanjem po mladi nenasitni buržoaziji v novi državi. Šlo je za to, da se

bile vprašane, kakšno združitev si želijo v novi južnoslovanski državni tvorbi. Tega bi jugoslovanska buržoazija — tudi če bi bilo več časa — nikdar ne storila, ker bi se tega ne upala, saj je bila, recimo celo v takratni klerikalni Sloveniji, vsakodnevna parola slovenskih ljudskih množic: Hočemo republiko! In nekateri so šli tako daleč, da so zahtevali celo sovjetsko republiko.

Ustvarjalce stare Jugoslavije je treba torej iskati v takratni jugoslovanski buržoaziji. Temu rojstvu pa je seveda botrovala vsa tedanja svetovna situacija, ki je bila približno sledeča: antantne sile so sicer premagale Nemčijo, Avstro-Ogrsko, Bolgarijo in Turčijo, toda skoraj istočasno s to zmago so se v samem zmagovitem taboru pokazala vsa velika nesoglasja, kako si razdeliti vojni plen in kako urediti povojno Evropo in ostali svet. Pa ne samo to. Veliki revoluciji v Rusiji sta tako močno pretresli ves tedanji svet, da svetovni reakciji tako v taboru antante kot centralnih sil le ni

moglo biti vseeno, če bi se začela nemoteno širiti »boljševiška« nevarnost po svetu. Tako sta zmagovita reakcija v antantinem taboru kot tista premagana v taboru osrednjih sil silno hitro začeli mašiti nevarno razpoko, ki je nastala prav v Srednji Evropi s porušenjem starega obrambnega krščanskega jezua in zida, to je avstroogrške monarhije, ki je nosila zveneči naslov antemurale christianitatis. Treba je bilo torej ustvariti nek nov obrambni zid proti »boljševiški« nevarnosti in tega naj bi tvorila vrsta novo nastalih držav, med katerimi je bila tudi kraljevina SHS. Vse te države pa so morale imeti tak notranji red in ustroj, da je bil zmožen in sposoben, že v kali zatreti vsako za buržoazijo nevarno revolucijo.

Po vsem tem nam ne bo težko razumeti pravo vsebino in pomen ustanovnega datuma nove socialistične Jugoslavije, ki je nastala sredi silovite vihre druge svetovne vojne, naše NOB in ljudske revolucije. Ob njenem rojstvu ni botrovala — čeprav bi seveda rada — niti svetovna reakcija niti Sovjetska zveza, kajti k botrinstvu te naše nadvse dragocene domovine naši narodi niso klicali drugega kot sebe samega. Rodili so jo v potokih krvi in silnem trpljenju, katerega teža in velikanska vrednost še dolgo časa ne bo pravilno ocenjena. Je torej le velikanska razlika med Jajcem 29. novembra 1943 in Beogradom 1. decembra 1918. V Beograd so takrat romali kot v Meko ali na Brezje zastopniki slovenske in hrvaške buržoazije in Narodnega veča in ne z legitimacijami, ki bi jim jih izdalo naše ljudstvo. V Jajce pa so prišli partizani z orožjem v rokah in kar je še važnejše, s polnimi pooblastili svojih narodov. Če je bilo v Beogradu prosjačenje, so partizanski poslanci v Jajcu povedali jasno in nedvoumno, za dom in za svet, da ustanavljajo federativno in demokratično Jugoslavijo. Tisto in tako, kakršno so si želeli naši narodi, veliko in močno domovino, v kateri bodo živeli v lepem in bratskem sožitju.

Če so bile ljudske množice naših narodov ob nastajanju stare Jugoslavije in ob veliki revolucionarni krizi, ki jo je prinesel konec prve svetovne vojne in vsi zavestni in nezavestni odmevi velike oktobrske revolucije, brez pravega vodstva, tega seveda ne moremo trditi o ljudskih množicah naših narodov med drugo svetovno vojno. Tako je naš 29. november 1943 prva krona velikih uspehov pravega dela KPJ med našimi narodi.

Če trdimo, da so na primer majniška deklaracija ali krfska pogodba nekakšni nejasni in megleni predhodniki in glasniki

1. decembra 1918, pa je bil že sam začetek NOB zelo jasen glasnik, da se stara Jugoslavija ne sme nikdar več vrniti. Že takrat ni bilo več mogoče nazaj in pot je bila zato odprta samo naprej.

Morda se naša mladina po šolah le kje uči, da v stari Jugoslaviji nikdar ni bilo rešenih troje kardinalnih vprašanj: nacionalno, socialno in kmečko ali agrarno vprašanje. Dodajmo še to, da se tako važna vprašanja niso niti poskušala reševati, kar pa je le bilo začetega v tej smeri, so bili le demagoški poskusi prevarati revolucionarno razgibane ljudske množice. Postranskega pomena so torej razne kajmakčalanske teorije ali teorija o Jugoslaviji kot povečani Srbiji, pač pa je pomembna resnica, da velikosrbska buržoazija ni hotela rešiti nacionalno vprašanje zato, da so ji bili vsi veliki nacionalni spori in nesoglasja le voda na mlin njeni osnovni zamisli, zavladati nad vsemi jugoslovanskimi narodi, tudi nad srbskim, in jih preliti le v eno samo in to brez-pogojno poslušno orodje svoje notranje in zunanje politike, v »jugoslovanski« narod.

Kako je jugoslovanska buržoazija reševala socialno vprašanje, nam dosti zgovorno priča spominska plošča na Zaloški cesti v Ljubljani, kjer je bil tistega aprilskega dne 1920. leta zadan končni smrtni udarec veliki revolucionarni razgibanosti jugoslovanskega delavskega razreda povojnih let. In kako se je reševalo kmečko vprašanje? Spričo revolucionarno razgibanosti kmečkih množic je bila agrarna reforma obljubljena takoj, a nikdar potem izvršena. Kako hude so morale biti te kmečke revolucionarne zahteve po zemlji, je prav lep dokaz prva konferenca jugoslovanskega episkopata v Zagrebu takoj po nastanku stare Jugoslavije, kjer so bili močno trepetajoči katoliški škofi-veleposestniki takoj pripravljeni prositi v Rim, naj bi se izvedla agrarna reforma tudi na njihovih veleposestvih. Lahko se spomnimo tudi famozne kmečke zaščite v letih velike gospodarske in finančne krize. Ni pomembno vedeti to, da je bil kmet res toliko zaščiten, da ga upnik ni mogel gnati na boben, pač pa je dobro poznati resnico, da je bila dobra kmečka domačija vredna takrat le 30.000 do 40.000 dinarjev. In kdor jo je lahko kupil, jo je tudi kupil in nobena skrivnost ni, kdo je takrat imel denar. Prav gotovo je, da to ni bil delovni človek. Mislim, da ni treba posebej poudarjati, kako so v novi Jugoslaviji rešena zgoraj omenjena vprašanja.

Zanimivo bi bilo primerjati tudi jugoslovanske ustave. Stara Jugoslavija, kolikor ni skoraj dve leti živela brez ustave, je imela

dvoje ustav, vidovdansko iz leta 1921 in oktroirano iz leta 1931. Prva je bila ukinjena z odkritim nastopom velikosrbske diktature, drugo pa je dokončno raztrgala šele volja jugoslovanskih narodov v znamenitih novembrskih volitvah za konstituanto leta 1945. Po vidovdanski ustavi naj bi bila stara Jugoslavija demokratična in ustavna monarhija. Monarhija je resda ostala do decembra 1945, nikdar pa ta država ni bila demokratična niti po vzoru nekaterih tako imenovanih zahodnih demokracij, kajti mesec dni po sprejemu vidovdanske ustave je bil izglasovan že zakon o zaščiti države. Kjer pa gospodarijo taki zakoni, ni niti buržoazne demokracije. Po sprejetju oktroirane ustave pa je postajala Jugoslavija vedno bolj plodno ozemlje za križanje vseh mogočih koristi tujih in domačih kapitalov, kar je seveda nujno vodilo v fašizem. In taka Jugoslavija je bila na najboljši poti

k pravi fašistični diktaturi. Ko je zadivjal požar druge svetovne vojne, je bilo takratno jugoslovansko državno vodstvo že tako trdno zasidrano v fašističnem pristanišču, da je mogla šele NOB in ljudska revolucija iztrgati sidro jugoslovanske ladje iz teh nevarnih voda in jo naravnati v sicer krvavo, a velikih uspehov polno NOB.

Za zaključek samo tole: razlike med staro in novo Jugoslavijo so in so zelo velike. Ne moremo pa trditi, da bi ne bila stara Jugoslavija kot prva etapa na poti k združevanju jugoslovanskih narodov nekaj pozitivnega. Ta združitev je bila dobra, popolnoma negativen pa je bil način te združitve. Dobro nam je znano, da so vsi prvotni borbени programi NOB in ljudske revolucije naravnost terjali jugoslovansko kontinuiteto in so zato terjali borbo za resnično demokratično in federativno Jugoslavijo, tako torej, kakršna je danes.

OBLASTNI IN UPRAVNI ORGANI PIRANA V DOBI BENEŠKE REPUBLIKE

MIROSLAV PAHOR

Med najbolj neraziskanimi vprašanji zgodovine istrskih mest pod beneško republiko je vprašanje občinske uprave, vprašanje oblastnih in upravnih organov od prvih kodifikacij statutom vse do razpada države. Niti zgodovinar niti arhivar si ne moreta pomagati brez temeljitega poznavanja uprave in oblasti teh mest. Imamo sicer nekaj drobcev oziroma začetkov raziskave pri raznih avtorjih. Toda pregledali so le bežno razne naslove in funkcije mestnih upraviteljev in uradov, njihove vsebine nam pa niso podali, kljub temu, da kapitularni statuti istrskih mest na drobno opisujejo vsako posamezno funkcijo. Iz teh spisov nam ni razviden niti izvor niti razvoj raznih uradov in uradnikov. Ali so ti vedno beneškega porekla, ali so jih Benetke podedovale ali morda importirale od drugod, tega nam ni nihče povedal. Če se je pa le kdo spustil v vsebino uradov, jo je le bežno označil z enim ali nekaj stavki, ki nam bistvenega ne povedo. Tako so se italijanski avtorji tega vprašanja na lahek način odkrižali. In vendar ni mogoč študij mestnega gospodarstva, socialnega ustroja, politične dejavnosti itd. brez poznavanja ustroja mestne oblasti in uprave, ki so ju diktirali vsi faktorji; in te mora zgodovinar pri svojem delu upoštevati.

Oglejmo si na kratko, kako so razni avtorji to vprašanje obravnavali. Čeprav Trst

ne spada v skupino istrskih mest pod Benetkami, je vreden omembe, ker je le sestavni del Istre. Njegove statute je izdal Kandler. V predgovoru k tržaškim statutom, kjer bi lahko problem mestne uprave najbolj obdelal, se ga je le na kratko dotaknil in to samo za čas pred XIV. stol., t. j. pred glavno kodifikacijo statutom; in čudno je, da meša prejšnje in poznejše upravne organe.¹ Ne pove niti izvora posameznih uradov niti njihove vsebine, čeprav ima opravka z uradi in uradniki, ki so jih uzakonili tržaški mestni očetje v svojih statutih. Ni čudno torej, da je njegov pregled tržaške komunalne uprave površen in nerazumljiv. Poleg tega je tako nepopoln, da ne navaja niti polovice uradnih funkcij in oblastnih organov, ki jih najdemo v statutih. Ko bi omenil formule uradniških priseg, ki so v statutih Trsta, kolikor je doslej znano, najpopolnejše, bi lahko dostojno rešil tudi vprašanje, ki nas zanima. Tega pa iz nerazumljivih razlogov ni storil.

Nekoliko boljši od Kandlerja je Luigi Mor-teani v svoji izdaji statutom mesta Izole, kjer glavne funkcije in urade bolj podrobno našteje. Zameriti mu je, da je to storil samo za glavne urade. Opis pa ni tako nadroben, da bi mogli zvedeti, kakšna je vsebina uradniških mest in upravnih organov.² Tudi pri organih, kjer je njegov opis najbolj nadro-

ben, kot n. pr. pri vicedominu, nimamo jasne predstave, kakšne so bile pravice in dolžnosti posameznih uradnikov in svetov. Gre pa Morteianiju priznanje, da se je vsaj lotil opisa, ki ga je Kandler za Trst zanemarl.

Bernardo Benussi omenja v tržaški občini več uradov in uradnikov kot Kandler, vendar še bolj površno, čemur se je čuditi predvsem zaradi tega, ker je drugače zelo natančen.³ Pri njem imamo omenjene sindike, ki jih je Kandler popolnoma prezrl. Preveč je pa posplošil delo Malega in Velikega sveta, kjer je vzel za podlago stanje v vseh istrskih mestih.⁴ Skoraj isto bi lahko rekli o Carlu de Franceschiju.⁵ Dokaj kratek in površen je tudi Domenico Venturini, ki je imel sicer dober namen podati mestno upravo in delo Velikega sveta mesta Kopra pod Benetkami, a se mu ni posrečilo več kot to, da je podal izčrpen seznam občinskih uradnikov z najkrajšo možno karakteristiko.⁶ Vendar mi je prav njegovo kratko delce dalo povod, da nekoliko pogledam v oblastni in upravni ustroj mesta Pirana v istem obdobju.

O ustroju oblasti in uprave mesta Pirana je sicer pisal Camillo de Franceschi v uvodu k svojemu Cartulariju.⁷ De Franceschiju je treba priznati, da je v tem delu zelo dobro prikazal glavne upravne organe predbeneške dobe na splošno za vsa istrska mesta, da je pokazal razliko med večjimi in manjšimi kraji in da je prikazal oblast v glavnih obrisih tako, kot je bila v resnici, če izvzamemo tu in tam nekaj nacionalnih sentimentalnosti, ki pa so pri italijanskih avtorjih splošen pojav. Dobo pred beneško okupacijo je — kot rečeno — dobro obdelal. Ne moremo tega reči za začetek beneškega obdobja, ko so viri številnejši in natančnejši. Če je prejšnje vire izčrpno uporabil, je vire prvih 70 let beneške okupacije le površno pregledal, tako da je slika, ki jo za to dobo podaja, zelo nepopolna. Je sicer pregledal ohranjene redakcije piranskih statutow, vendar le za tiste organe, ki so mu bili važni in potrebni morda zato, da je dokazal njihov beneški izvor. Izjema je vicedominus. To je sicer razumljivo, ker obravnava obdobje mestne zgodovine, ko uprava še ni bila tako izkristalizirana, kot je bila kasneje. Vendar, kot je napravil skok osmih let za nekatere organe, bi lahko napravil 25 let večjega za ostale, kajti ni jih toliko, da bi mu delo zaradi tega preveč naraslo. Opisane organe pa je vzel samo v glavnih obrisih, tako da tudi pri njem o oblasti in upravi Pirana nimamo prave predstave. Ker pa ima Piran ohranjenih več redakcij statutow, je to delo razmeroma hvaležno in na primeru tega mesta

lahko prikažemo upravo in oblast vseh Benetkam podvrženih krajev dokaj točno in razumljivo seveda z izjemami, ki so bile tu in tam umevne.

Predvsem je treba ugotoviti, da beneška okupacija ni prinesla v Piran nobenih bistvenih novosti, vsaj na začetku ne. Vsi glavni oblastni organi so nastali že prej. Izkristalizirali so se v borbi mesta za komunalno ureditev, kakor so se izkristalizirali tudi v drugih istrskih mestih in kakor so se pojavili tudi v dalmatinskih in italijanskih mestih. Če imamo opravka z beneškim potestatatom, ne smemo misliti, da so to oblastno funkcijo vnesle v piransko občino Benetke, moramo pa vedeti, da je to že star organ, ki se javlja že v XII. stoletju. Prav tako je z Velikim svetom, prav tako z ostalimi sveti, ki so omenjeni v prvi knjigi statutow. Le malo je upravnih organov beneške tvorbe, ki so pa kasnejši, v veliki večini manj pomembni in na splošno taki, da bi moglo mesto živeti tudi brez njih, če izvzamemo sindike. Da bi nam bilo razumljiveje, bomo vse mestne organe delili v dve skupini: organe, ki v mestu predstavljajo oblast, in organe mestne uprave. Ločimo jih tudi v statutu po tem, da so eni voljeni na običajen način in da so imenovani običajni uradniki. Pod običajnim načinom volitev razumemo volitve z zlatimi kroglicami. Drugi so pa voljeni na poseben način (srebrne kroglice) in jih imenujejo neobičajne ali posebne uradnike. Statuti jih ločijo tudi po tem, da eni zakone izdajajo, drugi jih pa izvršujejo. Preidimo na konkretne primere.

Oblastni organi

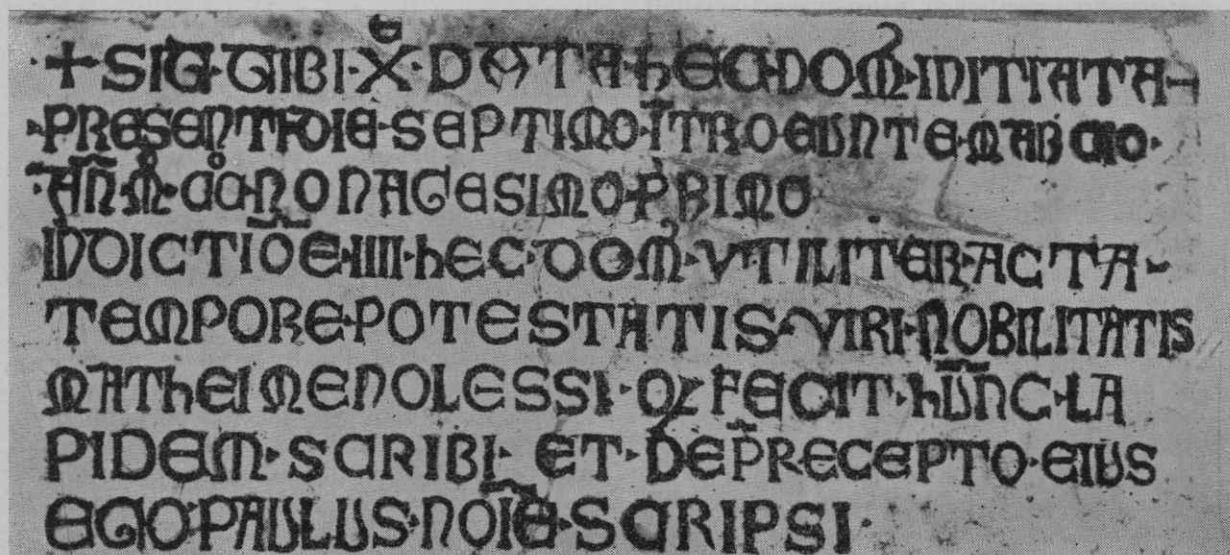
Arengo. Na začetku je to verjetno zbor vsega mestnega prebivalstva, ki pa je od stoletja do stoletja bolj omejen na bogatejše sloje. Trdijo, da je potestat Giovanni Campolo dal potrditi statute iz leta 1274 po zboru vsega prebivalstva.⁸ Če je ta trditev resnična, mi ni bilo mogoče ugotoviti. V beneški dobi se je Arengo zbral samo enkrat in sicer leta 1283, ko je mesto prišlo pod beneško oblast. Da to ni bil zbor vsega prebivalstva, izpričuje že dejstvo, da se je zbral v mali cerkvi svetega Andreja, ki vsekakor ni mogla sprejeti toliko ljudi. Camillo de Franceschi pravi, da so bili statuti leta 1307 potrjeni, pohvaljeni in odobreni po zboru prebivalstva mesta Pirana, ki je bil sklican na trg pri poljskih vratih. Za to de Franceschijevo trditev nisem mogel najti dokazov.⁹ Vsekakor drži, da je Veliki svet leta 1332 potrdil statute sam. Arengo je torej že izgubil

pravice parlamenta. Te pravice so že prešle na Veliki svet.

Veliki svet (Consilium maius, Consiglio generale, Consiglio grande, Maggior consiglio, Mazzor conseio). Veliki svet je organ predbeneškega izvora. Prvič se omenja v listini 22. februarja 1231, ko predstavniki tega sveta podpišejo v Ogleju mirovno in prijateljsko pogodbo s patriarhom Bertoldom.¹⁰ Koliko članov je imel tedaj Veliki svet, ni mogoče točno dognati. V listini je omenjenih 5, ki jih vodi Johannes Bonvino ali Bonuino.¹¹ Vsekakor jih je imel manj kot kasneje, ker imamo neke indicije, da se je večkrat povečal. Tako vemo, da je bilo v XIV. stoletju v neki določeni dobi 100 članov, v XVI. stoletju pa 150. Člani Velikega sveta so bili vsi odrasli moški patricijskih družin. Za odraslega so imeli moškega, ki je dopolnil dvajseto, v redkih primerih pa petindvajseto leto.

Veliki svet je na svojih sejah obravnaval vse občinsko politično, gospodarsko in upravno življenje. V njegovo kompetenco so spadale napovedi vojne in podpisi mirovnih pogodb, novi zakoni in statuti, davki, tlaka, zunanja trgovina, volitev vseh mestnih oblastnikov razen potestata itd.¹² Pravici do pripadnosti Velikemu svetu navkljub so vsi patriciji v Veliki svet voljeni. Volitve novih članov Velikega sveta so potekale na sledeč način: V klobuk, ki ga je čuval občinski pisar ali kak drugi občinski uradnik, so dali toliko kroglic, kolikor je bilo na seji prisotnih svetnikov, med kroglicami pa toliko zlatih ali pozlačenih, kolikor je bilo kandidatov. Kdor je dobil pozlačeno kroglico, je mo-

ral takoj imenovati tistega od plemičev, ki ga je hotel postaviti v Veliki svet. Te izvolitve ali, bolje rečeno, pravice do izvolitve ni smel nikomur prodati ali biti zanjo nagrajen. Če se je to zgodilo, je bila volitev neveljavna in je zopet prešla na celoten Veliki svet, ki je proceduro obnovil. Izvoljeni je moral imeti najmanj 20 let. (V Izoli je zadostovalo 15 let). Če se je pa našel kdo, ki je dovršil 25 let in še ni bil izvoljen, a je hotel pripadati Velikemu svetu, se je moral najprej predstaviti gospodu potestatu in sodnikom ter Svetu modrih in pred njimi izjaviti, da lahko dokaže svojo starost in pravice s tem, da imenuje svoje sorodnike in prednike, ki so bili člani Velikega sveta. Pred tem dokazovanjem pa je moral položiti pri občinskem komorniku 200 malih lir. Ko je to izvršil, se je spet pojavil pred potestatom in sodniki ter je v prisotnosti Malega sveta podal svoje dokaze. Če ni mogel dokazati, kar je želel, mu je občina zaplenila položeni denar. Če pa je svoje pravice do članstva v Velikem svetu dokazal, so potestat, sodniki in prisotni svetniki predložili zadevo Velikemu svetu, ki ga je izvolil na prej omenjeni način. Treba pa je poudariti, da ni smel biti izvoljen v Veliki svet nihče, če ni bil član tega sveta njegov oče, ded, praded itd.¹³ To nam daje možnost sklepati, da se je tudi v Piranu izvedlo v Benetkah in drugih jadranskih, predvsem istrskih in dalmatinskih mestih. Potemtakem moramo celo skrbeti za število patricijskih družin, ki so imele pravico do vstopa v Veliki svet, kar pa je bilo v času beneške

Napisna plošča stare mestne palače v Piranu iz leta 1291

okupacije gotovo že izvršeno. Naraščanje članstva Velikega sveta ni torej toliko odvisno od naraščanja prebivalstva kolikor od naraščanja ali naravnega razmnoževanja omenjenih patricijskih družin, ki pa se v tej dobi že vse imenujejo »nobiles« t. j. plemiške.

Vsak član Velikega sveta je takoj po volitvi zaprisežen. Enkrat na leto pa so zapriseženi tudi vsi člani. K prisegi skliče vse člane mestni glasnik ali klicar z zvonjenjem občinskega zvona ali na navaden način (s trobento). Priseči so morali vsi člani. Tako so zahtevali statuti. Priseči pa so morali: 1. da bodo potestatu in njegovim sodnikom svetovali v vsem, kar jih bodo ti vprašali; 2. da ne bodo krivično pomagali prijateljem in škodovali sovražnikom. Od vseh strank, ki bodo zahtevale njihove pomoči, bodo zastopali samo tiste, katerih zahteve bodo po njihovi presoji pravične, razumne in zakonite, medtem ko ne bodo zastopali strank, katerih zahteve se jim bodo zdele nepravilne in nezakonite; 3. da ne bodo javno govorili o nobenem predlogu, o katerem bo razpravljal Veliki svet, razen o predlogih potestata in sodnikov. Za vsak prekršek proti tem zahtevam statuta bodo plačali 5 soldov globe.¹⁴ Naj omenimo, da smatra Veliki svet za javnost tudi domači družinski krog. Kasneje bomo videli, da so bile zahteve statuta še večje.

Vsi člani Velikega sveta so morali biti vpisani v dva registra, katerih prvega je hranil potestat, drugega pa komornik. V registre jih je vpisoval eden od notarjev, ki je dobil za vsak vpis 10 malih soldov. Vse, dokler novo izvoljeni člani niso bili vpisani v registre, niso smeli prisostvovati sejam.¹⁵ Članstvo v Velikem svetu je bilo dosmrtno.

Mali svet (consilium minus, consiglio minore, consilium sapientium, consiglio di savi) ali *Svet modrih*. Ta organ so poznali Pirančani pred prihodom Benečanov. Verjetno je nastal, ko je občina omejila pravice oglejskih patriarhov in prešla v komunalni sistem. V predbeneški dobi je imenovan dvakrat.¹⁶ Prvotno je imel Mali svet velike pravice, kar mu priznajo tudi statuti. Popravljal je namreč statute in zakone ter jih predložil Velikemu svetu v potrditev. Dalje je popravljal in razveljavljaval razne proklamacije oblastnikov, mogel in moral je popravljati tudi sklepe Velikega sveta, če niso bili v skladu s obstoječimi zakoni. V beneški dobi je te funkcije in dolžnosti še ohranil, vendar je bilo njegovo delo omejeno in kontrolirano po potestatu in sodnikih, ki so vedno bolj prevzemali njegove kompetence. Mali

svet pa je ohranil dolžnosti nekakega sveta za preskrbo, kjer pa je imel zelo široka pooblastila, ker je kupoval in sklepal pogodbe o žitu in drugih prehranitvenih artiklih za potrebe mesta. Kar je v tem primeru sklenil Mali svet ali njegova večina, je bilo veljavno in zakonito, čeprav je ponekod nasprotovalo statutom. S tem je Veliki svet zagotovil Malemu svetu izredna pooblastila za čase slabe letine in draginje, da je mogel preskrbeti mesto s hrano kljub vsem neprilikam.

Od prejšnjih velikih pravic je ohranil Mali svet še pravico, da prediskutira predloge potestata in sodnikov, preden jih ti predložijo Velikemu svetu. Člani Malega sveta so oproščeni obzidne straže za ves čas svoje službe. Po vsej verjetnosti so bili njegovi člani izvoljeni v Velikem svetu in sestavljeni iz članov tega glavnega telesa. V beneški dobi pa Mali svet ni voljen, temveč imenovan od potestata in sodnikov.¹⁷ Imenovan je bil za eno leto in sicer ob umestitvi novega potestata. Statut ne predvideva nič drugega o tem predmetu. Čudno je, da ne govori niti o plačah, ki jih pri vsakem organu in uradniku vedno določa. To dejstvo ne govori v prid neke važnosti Malega sveta pod Benetkami. Mišljenje, da so ga imenovali bolj zato, da so zadostili tradiciji kot pa zaradi dejanskih potreb, ni brez podlage. Drži pa, da je preskrbovalno dolžnost ohranil še vedno, čeprav bi jo lahko zaupali komu drugemu, in da so bili zadevni sklepi zakon, ki ga niso mogli izpodbijati niti na podlagi statutov.

Potestat (podestà, oblastnik). Potestat je predbeneški oblastni organ. Pred beneško okupacijo je namreč v Piranu sedemnajst datiranih in en nedatiran potestat. Od tega je samo osem Benečanov. Drugi pa so oglejski ali istrski velikaši. Prvi piranski potestat se omenja že leta 1192.¹⁸

Status beneških potestatov v Piranu je določen že v predajni listini, ki so jo Pirančani podpisali v Benetkah 26. januarja 1283. Po tem dokumentu so bili Benečani dolžni pošiljati v Piran vsako leto novega potestata, kot so delali za druga republiki podvržena mesta. Pirančani so se obvezali, da bodo potestatu dajali po 600 malih denarjev letne plače, stanovanjsko hišo zanj in za njegovo spremstvo in travnike ter seno za njegove konje. Potestat pa je moral imeti tri konje in štiri služabnike. Vsi dohodki od glob, ki jih je občina imela dotlej, so ji tudi za naprej ostali. Potestat ni smel dajati piranskih posestev ali zemljišč nikomur razen piranskim meščanom ali njihovim dedičem, ki so lahko dokazali, da so najmanj 10 let meščani Pirana. V spore občine Piran z drugimi ob-

činami, ali v spore piranskih meščanov med seboj se potestat ni smel vmešavati, razen v primeru, če je bilo potrebno poseči vmes, da bi občina dobila nazaj kako izgubljeno posestvo ali kaj podobnega. Dalje je bil potestat dolžan spoštovati sodbe in jamščine občine Piran v vseh primerih. Vse to so dosegli piranski meščani od republike na dan podpisa predajne listine. Toda Benečani bi ne bili Benečani, če ne bi vnesli v listino tudi svojih koristi in to so storili z naslednjim odstavkom: »Potestati so dolžni storiti vse tisto, kar se bo zdelo prav beneškemu dožu in občini Benetke, da bi se ohranil mir in sedanje stanje« (t. j. po predaji!).¹⁹ Seveda so Pirančani tudi obljubili, da bodo sprejeli vsakega potestata, ki ga bo dož imenoval.

Na prvi pogled bi kazalo, da je bil potestat upravní organ. Ali razvoj je pokazal drugače. Potestat je v občini ne samo najvišji sodnik in oblastnik, temveč predstavnik beneške, t. j. centralne oblasti in v piransko politično in gospodarsko življenje vnaša beneško noto, ki se opazi na vsakem koraku. Veliki svet se je sicer skušal boriti proti tej neomejeni oblasti in je marsikdaj dosegel uspeh. V mnogočem so bile pravice potestata omejene in okrnjene po statutih, ki jih je sprejemal in potrjeval Veliki svet. Toda cena uspeha je bil vedno nov beneški potestat, ki je gledal predvsem na koristi Benetk, kljub temu da je vladal notranje-politično skoraj samostojni komuni.

To se je pokazalo ob vsaki umestitvi novega potestata, ko je moralo vse piransko prebivalstvo priseči, da bo čuvalo čast in blaginjo gospoda doža, beneške občine in gospoda potestata, da bo izpolnjevalo njegove ukaze, da bo vsakdo osebno in s svojim premoženjem jamčil, da bo občina v njegovi oblasti. Vsak Pirančan si bo prizadeval, da bo potestata branil, da ga ne bo žalil ali nadlegoval. Vse prebivalstvo mu mora biti na voljo, da zaduši morebitne upore in vsak posameznik mu je moral v roku treh dni javiti vse tiste ljudi, ki so delovali zoper njegovo čast. Na njegov ukaz mu je bil vsakdo dolžan izročiti hiše, posestva, dokumente, jamščine in druge varščine, da bi se v občini ohranil mir. Za ohranitev miru so mu morali meščani dajati vsa mogoča poroštva. Vsak posameznik je bil dolžan preprečevati zaro-te, družbe in prisege proti kateremu koli dru-

gemu meščanu in onemogočiti takšne stvari tudi za v bodoče. Svojih privatnih utrdb niso smeli meščani uporabljati za medsebojno vojskovanje, niti za upore proti občini. Utrdbe so smeli uporabljati samo v primeru, ko so se pojavili oboroženi sovražniki. Razen tega so morali meščani paziti, da potestati ne bodo samovoljno spreminjali statotov (uspeh Velikega sveta!).²⁰ Vse to je vseboval obrazec za prisego meščanov. Toda samo zadnji stavek priča o ostrogi borbe za mestno samoupravo, ki jo je vodil Veliki svet proti potestatu in samo ta stavek nam v celotni formuli prisege pove, da so potestati poskusili tudi spremembo statotov, da bi spravili mesto v čim popolnejšo oblast republike. Veliki svet je sicer dosegel, da potestati niso smeli spreminjati statotov, potestati pa so dosegli mnogo več: *Uspeli so, da je Veliki svet vnesel v statute obrazec prisege, ki je potestatu dajala večjo oblast kot predajna listina sama. Oblast torej, ki je ni dobil od predajne listine, je potestat dobil od piranskih statotov, verjetno po ostri borbi, v kateri mu je uspelo že v prvi točki prisege doseči neomajno zvestobo dožu in republiki. Priseči je moral vsak meščan v starosti od 16 do 70 let.*²¹

Sprememba v potestatovi plači se javlja najbrže v sredini XV. stoletja, ko znaša 20 ducatov mesečno. Šele leta 1593 mu je bila povečana za 10 ducatov.²²

Sodniki (judices, giudici). Piranski sodniki so predbeneškega izvora. Razvili so se iz nekdanjih skabinov (scabini) ali fevdalnih sodnikov. Gotovo je, da so jih leta 1270 volili *zapriseženi občinski močje, nekaj svet dvajstih, ki se pozneje v tej zvezi ne javlja nikoli več in izgine brez sledu.*²³ V beneškem razdobju je sodnike volil Veliki svet na sledeč način: V klobuk so postavili toliko kroglic, kolikor je bilo prisotnih svetnikov. Med njimi so bile štiri pozlačene. Nato so svetniki pristopili h klobuku, vsak je vzel eno kroglico in tisti štirje, ki so dobili pozlačene kroglice, so imeli pravico izvoliti po enega

Občinska palača v romanskem slogu z gotskimi in renesančnimi vrinki. (Na sliki je viden hodnik, ki je povezoval občino z loggijo in cerkvijo sv. Jakoba. Palača je bila sezidana leta 1291. Hodnik je veliko mlajši

sodnika, ki naj bi bil predvsem pravičen in — kar je najvažnejše — piranski meščan. Pred volitvijo niso smeli govoriti z nikomer. Statut zahteva, da pred imenovanjem ali volitvijo novih sodnikov vsi štirje volivci prisežejo, da bodo volili dobre in pravične sodnike in da jih ne bodo volili zaradi nagrade ali zaslužka, ki ga upajo imeti od izvoljenih. Če bi se to dognalo, bodo izključeni iz Velikega sveta za dobo 10 let. Izvoljeni bi poleg tega moral še plačati globo 50 lir.

Ko je bila prisega pri kraju, so volivci pred potestatom in prejšnjimi sodniki imenovali vsak po enega moža. Vsi štirje tako imenovani so postali sodniki za naslednje štiri mesece. Sodniki spadajo v Piranu med običajne t. j. oblastne organe. Pred nastopom službe so bili sodniki dolžni priseči: 1. da bodo v dobri veri in po statutu ves čas svojega službovanja gledali na to, da bodo ohranili čast in blaginjo občine ter vladali v čast gospoda doža in občine Benetke (vrinek Benetk v stare predloge statutov!), v čast gospoda potestata, mesta Pirana in prebivalcev občine; 2. da bodo dajali gospodu potestatu najboljše, najkoristnejše in najzakonitejše nasvete, ko bo od njih to zahteval; 3. v vseh pravadah, ki se bodo razvijale v njihovi prisotnosti, bodo sodili brez naklonjenosti, brez hudobije ali zvižaje, temveč po občinskih statutih. Brez potestata ne bodo nikogar obsodili nad vsoto 100 malih lir in vsakemu obsojenemu bodo dali pravico do pritožbe pri potestatu; 4. vse pravde in vsa vprašanja, o katerih si bodo na jasnem, bodo rešili takoj, brez kakršnega koli zavlačevanja. Če si pa o nekem vprašanju ne bodo na jasnem, bodo takoj sklicali Veliki svet, da bi se pravda ali druga zadeva zaključila pred koncem njihovega uradovanja; 5. vse uradne posle, sodbe in obsodbe bodo držali v tajnosti, dokler ne bodo objavljene; 6. vsak dan se bodo javili pri potestatu. Če bi pa bil sklican Veliki svet, bodo prisotni na seji in je ne smejo zapustiti pred koncem; 7. brez dovoljenja gospoda potestata ne bodo odpotovali iz občine ali mesta Pirana dalje od cerkve sv. Krištofa. Potestat jim sme dovoliti odhod, vendar bodo v takem primeru položili pri občinskem komorniku toliko denarja, kolikor znaša njihov dnevni zaslužek. Isto velja tudi za nedovoljeno odsotnost. Če bi pa bili odsotni več kot tri dni, se vsota podvoji. Izjema je bilo službeno potovanje. Razen svoje plače in česar jim bo upravičeno izplačal občinski komornik, ne smejo od občine sprejeti ničesar. Statut jim določa plačo šest malih lir na mesec, kar pomeni 24 lir za ves čas službovanja.

Vsak mesec enkrat so morali sodniki prečitati svoj kapitulat, t. j. poglavje statuta, ki govori o njihovih dolžnostih. In končno, nihče ni smel biti izvoljen za sodnika, če ni dovršil 25 let.²⁴

Pri vsem tem je važno poudariti, da uporabljajo statuti besede »reggere« in »governare«, kar zgovorno priča, da so prešle na sodnike v glavnem vse pravice in dolžnosti Malega sveta. Dalje zremo iz kapitulara o sodnikih, da so sedeli v isti klopi z gospodom potestatom, kar jim je dalo nek sijaj, neko vzvišenost nad ostalimi uradniki. S tem je hotel Veliki svet poudariti njihovo važnost. To nam pove tudi dejstvo, da se niso morali javiti potestatu takrat, kadar jih je on zahteval, temveč vsak dan, kakor je zahteval Veliki svet, ki je s tem računal omejiti beneško oblast in preprečiti samovlado.

Kot vsem važnim funkcionarjem je Veliki svet tudi sodnikom prepovedal svobodno gibanje, ki ga je omejil do cerkve sv. Krištofa; ta je stala verjetno na mestu današnjega Belega križa. Pravilo je bilo, da sodniki, ki so službo dovršili, niso smeli biti izvoljeni naslednji dve leti v isto službo. Sčasoma pa je sodniška služba postala tako težka in polna sitnosti, da so se svetniki bali biti izvoljeni in, če so jih izvolili, so radi službo odrekli. Stanje se je tako poslabšalo, da je bilo težko najti med prisotnimi svetniki štiri take, ki bi bili pripravljeni službo sprejeti. In to stanje je trajalo do leta 1488. Tedaj je namreč Veliki svet to nerodnost preprečil s tem, da je izdal sklep, po katerem je bilo vsakomur prepovedano odreči sodniško službo, če je že preteklo drugo leto, odkar je bil razrešen.²⁵

Služba sodnikov je bila v piranski občini kljub opisanim nerodnostim najčastnejša in najimenoitnejša. To, kot omenjeno, se je poznalo na sejah Velikega sveta, kjer so sedeli v isti vrsti s potestatom. To bi se moralo poznati tudi pri procesijah, javnih sprevedih, shodih itd., kjer bi morali slediti potestatu. Toda sčasoma so se, kot pravi statut, razpasle čudne navade. Meščani so v procesijah in sprevedih hodili celo pred potestatom. Zato so sodniki 22. jul. 1544 predlagali, naj Veliki svet sprejme sklep, da se napravi red. In sklep je bil, da pred sodniki ne sme v procesijah, sprevedih itd. nihče razen potestata in beneških plemičev.²⁶ To razlikovanje med beneškimi in domačimi plemiči nas ne sme motiti, ker ga ni bilo samo v Piranu, temveč v vseh Benetkah podvrženih mestih. Toliko nam povedo knjige statutov o sodnikih v občini Piran. Oni so torej imeli s potestatom tisto oblast, ki jo je nekdaj

držal v rokah Mali svet. Oni so predstavljali obenem sodno oblast, vlado in kontrolno oblast nad potestatom, katerim so po sklepu Velikega sveta omejevali tiste pravice, ki mu jih je isti Veliki svet po drugi strani dal z občo prisego vsega prebivalstva.

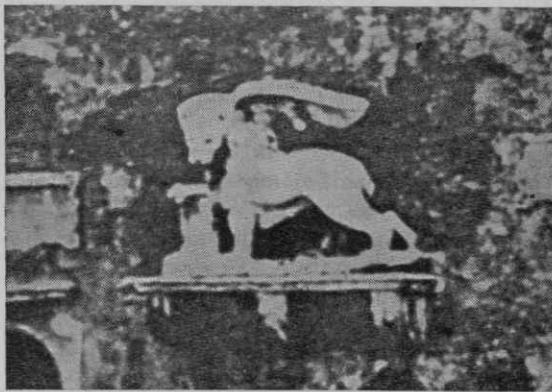
Statutarji (Statutarii). V nedeljo, 10. marca 1416 je piranski potestat Andrea Gradenico s privolitvijo sodnikov in Sveta dvanajstih modrih za preskrbo sklical sejo Velikega sveta. Na seji je bilo prisotnih 85 članov, kar je po besedah statuta predstavljalo dve tretjini Velikega sveta. Na tej seji je bil sprejet sklep, da se dovoli potestatu in sodnikom imenovati tri modre statutarje, ker so prejšnji dovršili svojo službo preteklega 7. marca. Poleg njih naj imenujejo še notarja, ki jim bo pri delu pomagal. Na isti seji je Veliki svet določil tudi njihove dolžnosti. Statutarji so namreč morali v roku enega leta pregledati in preštudirati stare statute in ukaze mesta Pirana. Če bi pri tem videli, da je za blaginjo mesta in občine primerno in potrebno, da se nekateri členi statuten popravijo ali objasnijo ali sploh ukinejo, imajo pravico in dolžnost te člene ali statute v celoti popraviti, objasniti in ukiniti ter predlagati nove. Kar bodo popravili, objasnili in ukinili, morajo predložiti potestatu in sodnikom, ki morajo o omenjenih popravkih itd. razpravljati skupno s Svetom dvanajstih modrih. In prvo nedeljo v marcu prihodnjega leta mora potestat s sodniki vse omenjene popravke in dodatke predložiti Velikemu svetu v potrditev. Na seji pa mora biti najmanj 80 svetnikov. In če bi večina te predloge sprejela, se morajo še tisti dan objaviti kot pravno veljavni na stopnišču občine in na javnem trgu, kot je bil vedno običaj.²⁷

Po vsem tem bi bilo sklepati, da so bili statutarji izvoljeni eno leto pred dovoljenim rokom za spremembo statuten in to za dobo enega leta. Ne smemo pa pozabiti, da so se statuti popravljali in spreminjali samo vsakih 25 let in da je ta člen statuten poudaril, da so prejšnji statutarji končali svoje delo tri dni pred omenjeno sejo. Vprašanje nastane: kaj so delali prejšnji statutarji, če so bili tudi oni izvoljeni za eno leto? Vsekakor niso popravljali in izpopolnjevali statuten, ker je Veliki svet to dovolil šele sedaj. Znano je tudi, da se niso strogo držali roka 25 let za pregled in spremembe ter da je marsikaterikrat preteklo kakšno leto več ali manj, kot je bilo v zakonih določeno. Leta 1358 je preteklo 26 let od zadnje uzakonitve statuten, ravno toliko jih je preteklo leta 1384. Medtem pa so nastali prvi popravki l. 1367,

ki pa niso bili vsi vneseni v knjigo statuten; to so tiskali leta 1606. Sedaj (govorimo o letu 1416) je preteklo 32 let od zadnje uzakonitve in vendar so bili statutarji še na delu. Možno je sicer in tudi zelo verjetno, da so omenjeni »prejšnji« statutarji delali na kakšnih spremembah, ki so se pojavile med leti 1384 in 1416 in se v arhivu niso ohranile, ker je težko verjeti, da bi isti ljudje ostali na isti dolžnosti celih 32 let. Ker pa vemo, da so imeli statutarji s sindiki vred pravico in dolžnost braniti statute in zakone tudi proti Velikemu svetu, tedaj lahko upravičeno sklepamo, da so bili imenovani za vso medstatutarno dobo, t. j. za 25 let ali vsaj za daljšo dobo, katere pa statuti ne imenujejo. To še posebno zaradi tega, ker je moralo obstajati poleg Velikega sveta tudi praktično telo, ki je v nasprotju s sindiki, ki so imeli kratko službeno dobo, bilo večje v poznavanju in obrambi mestnih statuten. In to praktično telo so bili statutarji, ki so v občini predstavljali nekak zakonodajni odbor, ki je imel široke pravice.

Po tem sklepu bi kazalo, da je bil urad statutarjev ustanovljen dokaj pozno. Pa je le težko verjeti, da bi bili Pirančani brez njih že proti koncu svoje samostojnosti, ko so zaupali Giovanniju Campolu kodifikacijo svojih statuten. Mišljenja smo, da sta dali obe tedanji stranki Benečanu Campolu neko pomoč in nič se ne bi bilo čuditi, če bi prišlo na dan, da je bila ta pomoč prav v ljudeh, ki so v zvezi z nastankom prvih statuten dobili ime statutarji.

Sindiki (sindici). O sindikih obstajata v knjigi popravkov dve temeljni uredbi. V prvi, ki je bila izglasovana 14. maja 1475, izvemo, da je bil urad sindikov ustanovljen leta 1414 z namenom, da bi izvoljeni trije občinski sindiki vsaj enkrat na leto pregledali ob-

Beneški lev z zaprto knjigo. Detajl s stare občinske palače iz leta 1291

račune skladiščnikov in občine. Uredbe iz leta 1414 v statutih ni in sploh dvomimo, da bi jo bilo še mogoče najti. Uredba iz leta 1475 pa dodaja prejšnjim dolžnostim sindikov še nove in to »zaradi goljufij, ki se dogajajo v zvezi z denarjem prodane soli, ki prihaja iz Benetk«. Sindiki so namreč dobili dolžnost in pravico zahtevati račune in obračune vse prodane soli, morali so vedeti, koliko denarja je prišlo in zakaj je bil porabljen. Eden od sindikov je moral vsaj enkrat na leto na solni urad v Benetke in tam pregledati vse račune o soli, ki jo je tisto leto prodala solna uprava v Piranu. Dalje sta imela sindika pravico zahtevati obračun od vsakogar, ki se je bavil s solno trgovino.²⁸

Urad sindikov je bil torej ustanovljen v glavnem za to, da je pregledoval skladišča žita in moke ter da je pazil na dohodke teh ustanov. Dodana jim je bila dolžnost, ki je ta čas postala važnejša, o tem, da pregledujejo obračune o prodani soli. Sol, ki verjetno ni spadala direktno pod občinsko upravo, je bila za občino najvažnejši vir dohodkov, saj je dobivala sedmino vsega pridelka. Ni torej čudno, če si občina hoče zagotoviti pravično sedmino in preprečiti česte goljufije, ki so se v tej zvezi dogajale. Čudno je le, da ta zakon izglasujejo prav tisti ljudje, ki imajo solarne v svojih rokah. Kljub temu lahko rečemo, da so sindiki tedaj izrazito finančno-gospodarska mestna ustanova.

Druga temeljna uredba o sindikih, ki jo vsebuje knjiga popravkov, je iz leta 1519. Ta uredba, ki je po svoji vsebini ena najbogatejših v statutih Pirana, poviša sindike od navadnih finančno-gospodarskih uradnikov na isto raven s potestatom in sodniki, ker jim daje veliko večje pravice in dolžnosti, kot so jih imeli statutarji.

»Ker imamo v mislih tisti ljudski pregovor, ki pravi, da je več slučajev kot zakonov, in ker vidimo, da je ta pregovor spremenil sedanje življenje, morda zaradi slabih časov (ki jih preživljamo) in ker obstaja možnost, da se to prepreči in obenem preprečijo nepravilike, ki se v takih primerih pojavljajo..., sklenemo imenovati sindike in natančno obrazložiti njihove dolžnosti in njihovo delo, ki je velikanske važnosti za našo občino.«²⁹ Tako pravijo mestni očetje v uvodu k uredbi o imenovanju sindikov. Gre pravzaprav za ustanovitev novega urada sindikov, ker ti dobijo nove pravice in dolžnosti, z novo tako rekoč zakonodajno in pravobraniteljsko funkcijo. Nato sledi dolg seznam njihovih dolžnosti, ki jih bomo podali točko za točko, kot jih uredba določa.

1. Takoj po izvolitvi morajo sindiki pri-seči, da bodo pošteno branili vse točke njihovega kapitulara. 2. Dolžni so opozoriti Veliki svet in Svet sodnikov, če se bo na njunih sejah razpravljalo karkoli, kar bi bilo v nasprotju s katerim koli zakonom ali statutom v celoti. 3. Eden od sindikov mora biti vedno prisoten na sejah Velikega sveta, posebno pa takrat, ko bo to najvišje telo sprejemalo sklepe. In če bi se sindiku zdelo, da je bil dan kak predlog, ki ni v skladu z zakoni in statuti, se je dolžan zaperstaviti in onemogočiti izglasovanje vsakega takega predloga. V primeru pa, da predlog ni v nasprotju z zakoni, ga sindik lahko sprejme in omogoči njegovo izglasovanje. Pravico pa ima tudi v tem primeru zaprositi tri dni za premislek. Na vsak način pa mora pred Velikim svetom povedati, kaj se mu ne zdi prav. 4. V Velikem svetu sedijo sindiki v klopi s potestatom in sodniki, da bi mogli govoriti z njimi ob vsakem času in da bi mogli čim bolj paziti na izvrševanje zakonov in statutov. 5. Ker se je marsikdaj zgodilo, da so pisarji gospoda potestata (!) ali njegovi konjeniki (!) predrzno prekršili vse občinske zakone in običaje predvsem v primeru njihovih plač in si protizakonito prisvojili, česar ne bi smeli, v veliko javno in privatno škodo mesta, je Veliki svet sklenil, da morajo sindiki vse take prekrške prijaviti vladajočemu potestatu in od njega zahtevati, da krivce kaznuje. Kolikor bi jih vladajoči potestat ne hotel kaznovati, se morajo sindiki pritožiti v Benetke (!) pri uradu, ki obravnava dožve ukaze. Isto velja tudi v primeru, če bi se jim zdela potestatova sodba krivična. 6. Sindiki so dolžni podpirati pred gospodom potestatom vse tiste meščane, ki bi zahtevali njihovo pomoč zaradi strahovanja in izsiljevanja, ki bi prihajalo tako od potestata samega kot od njegovih uradnikov. Pomoč sindikov mora biti v takih primerih brezplačna. 7. Vse prijave, ki jih dobijo od ljudi, morajo sindiki pod prisego tajnosti izročiti gospodu potestatu. 8. Sindiki kontrolirajo občinske uradnike in dacarje ter gledajo, da bodo vsi uslužbenci opravljali svojo dolžnost. 9. Od vseh prijav odkritih prekrškov in protizakonitosti dobijo sindiki polovico zneska globe, kakor če bi prijavo naredila privatna oseba. Če zneska ne bi hoteli sprejeti, ga je dolžna izterjati občina. 10. Sindiki so nadalje dolžni kontrolirati delo vseh svetov (Sveta dvanajstih za preskrbo itd.) in Veliki svet jih smatra za člane vseh dosedanjih in bodočih svetov. 11. Naslednji odstavek določa sindikom dnevnic in honorarje za primere

službenih potovanj. Kaže, da so bila ta potovanja dokaj pogosta. Statut namreč določa zelo natančno vsak primer: Če je službeno potovanje v mejah občine, znaša dnevnic 20 soldov, izven občinskih meja 24 soldov. Toda dnevnic 20 soldov traja samo dva dni; za vse ostale dneve se dnevnic zmanjša na polovico. Potestat pa po važnosti opravka lahko dnevnic 10 soldov zniža ali zviša, kakor se mu zdi primerno. Dnevnic 24 soldov traja osem dni. Lahko se pa čas trajanja podaljša, če važnost službenega

Piranski grb v obliki petelinove noge (XV. stol.). Petelinova noga ponazorjuje obliko občinskega ozemlja

opravka to opraviči ali če je kraj potovanja tako daleč, da se ne bi mogli vrniti v osmih dneh. Službeno potujejo sindiki samo v korist občine. Istočasno določa statut, da mora občina kriti sindikom tudi stroške za izposojanje konj in bark. 12. Sindiki lahko uporabljajo za svoje službene opravke tudi občinske galeje. To pa z dovoljenjem gospoda potestata. 13. Sindiki so nadalje dolžni prečitati vsem uradnikom njihove kapitularne, t. j. določbe statuten, ki vsebujejo dolžnosti posameznih uradov in uradnikov. Vse tiste, ki bi branja ne poslušali ali bi bili odsotni, morajo kaznovati z globo, ki jo predvidevajo posamezni kapitulari. 14. In končno lahko sindiki samovoljno pregledajo račune in obračune uradnikov v skladiščih in na občini. Račune lahko kontrolirajo tudi v cerkvi. Če bi kjerkoli našli kako goljufijo, morajo posameznike kaznovati z globo. Globa pa je znašala po dva solda od lire za vso ogoljufano vsoto. Razume se, da morajo biti sindiki prisotni, ko bodo skladiščniki polagali svoje obračune.³⁰

Drugi kapitular o sindikih je bil izdan, kot rečeno, leta 1519, t. j. tik pred izbruhom socialnih borb, ki so razburkale življenje Pirana za skoraj celo stoletje. Odločbe, ki jih vsebuje omenjeni kapitular, pa so tako važne, da je povsem verjetno, da so člani Velikega sveta hoteli na vsak način urediti vse zamotane občinske zadeve, predvsem pa finančno administracijo, ki je dajala povod za nezadovoljstvo piranskega meščanstva. Koliko je Veliki svet s tem uspel in ali so sindiki dosegli svoj namen, nam še ni znano. Podrobnejša raziskovanja bodo verjetno to osvetlila. Nekaj pa je bilo le doseženega, če je Veliki svet že 8. septembra 1530 funkcijo sindikov še povečal in jim naložil, da morajo prijaviti vse tihotapce tujega vina znotraj meja občine in še posebno v mestu samem.³¹

Službena doba sindikov je bila prvotno določena na eno leto. 31. decembra 1581 pa je Veliki svet pokazal svoje zaupanje s tem, da je to dobo podaljšal na 16 mesecev,³² z izrecno prepovedjo vsem bodočim potestatom, da bi to kakorkoli spremenili razen s privoljenjem Velikega sveta samega, če bo ta smatral spremembo za umestno in občini koristno.

Cathaveri (splošni finančno-gospodarski revizorji, *Catauri*, *Cathaueri*, *Cataveri*, *Cataueri*). Beseda sama kaže na zelo star, morda bizantinski izvor funkcije. Ne moremo reči, ali je prišla v Istro z Bizantinci ali so jo importirali Benečani in jo potem zanesli v svoja prekomorska posestva. Nagibamo se k prvi verjetnosti, čeprav ni niti v splošnih istrskih niti v piranskih virih znanega primera pred prvo znano redakcijo piranskih statuten. Statuti Izole te funkcije ne omenjajo. Veliki svet občine Piran je volil vsako leto dva *cathavera*, in sicer enega v mesecu decembru, ki je nastopil službo 1. januarja, in drugega v mesecu juniju, ki je nastopil službo 1. julija. To volilno zaporedje, ki se je v primeru *cathaverov* stalno ponavljalo, je važno omeniti zato, ker ta dva uradnika nista smela nastopiti službe oba naenkrat. Tisti, ki je ostal na službenem mestu, je moral novo izvoljenega poučiti o njegovih dolžnostih. To pa samo po sebi dokazuje, koliko važnost je polagal Veliki svet na ta urad. Oba *cathavera* sta bila izvoljena za dobo enega leta in sta imela sledeče dolžnosti: 1. Morala sta po svojem notarju vpisati v poseben, prav za to določen zvezek vse tiste globe, ki so bile objavljene po gospodu potestatu, a niso bile plačane v roku 15 dni po objavi. Zvezek sta obdržala, dokler ni občinski komornik napisal in izdal izvršbo. 2. V poseben zvezek sta dala vpi-

sati vse dohodke občine pa tudi vse dace in račune. Prav tako tudi plače občinskih uradnikov in kupce občinskega daca(!). 3. Ko je občinski komornik izplačeval občinske uradnike, sta morala izplačilu prisostvovati. V primeru neopravičenega izostanka so jih kaznovali z globo 100 soldov. 4. Izterjati sta morala vse globe in ostale kazni ter občinske nepremičnine od vseh tistih oseb, ki so jih neopravičeno držale v svojih rokah. Pri tem sta imela cathavera neomejeno oblast. 5. Vse tiste ljudi, ki so zadrževali v svojih rokah kakršnokoli občinsko premoženje ali nepremično imetje v katerem koli kraju piranskega ozemlja, sta morala poklicati pred potestata. Če je z njuno pomočjo in oblastjo občina prišla do svojega imetja, sta dobila cathavera po 2 solda od lire od vse vrednosti, ki jo je občina dobila nazaj. Omenjeno vsoto je plačal, kdor je zadrževal občinsko imetje. Pridobljeni denar sta si morala pravično deliti s svojim notarjem. Statut izrecno poudarja, da ne smeta ves čas službe sprejeti nobenega daru ali nagrade od občinskih dolžnikov. 6. Eden od cathaverov mora biti prisoten, ko skladiščnik moke tehta žito, da bi ga poslal v mlin. Po svojem notarju mora prisotni cathaver zapisati količino odposlanega žita in količino moke, ki bo prišla iz mlina, v zvezek, ki je samo za to namenjen. Cathavera morata prisostvovati tehtanju vsega žita, ki bo prišlo v mesto od koderkoli. 7. Predlagati morata vse tiste stvari, o katerih bosta smatrala, da so občini potrebne in koristne. 8. Redno morata poročati potestatu in sodnikom o vsem denarju, ki ga bosta izterjala. To bosta storila najmanj dvakrat na mesec, na potestatovo željo pa tudi vsak dan. 9. Najmanj dvakrat na teden morata biti v mestu ter opravljati svojo dolžnost. 10. Prisotna morata biti pri vsaki prodaji občinskega imetja, pri vsaki novi gradnji ob javnih cestah in ulicah, pri vseh obračunih občinskih dohodkov in izdatkov, na vsaki seji Velikega sveta. V vseh teh priložnostih morata paziti na koristi občine brez strahu in brez ozira na prijateljstvo ali sovraštvo.

Letna plača cathaverov znaša 28 lir. Dolžna sta vsak mesec prebrati ali poslušati branje svojega kapitularja. Na koncu nam statut še pove, da sta ves čas svoje službe oproščena vsake osebne služnosti, razen v primeru vojne. Ne smeta biti izvoljena v to službo dve leti zaporedoma in v času službovanja jih Veliki svet ne sme izvoliti v kako drugo službo razen sodniške. Svoje službe pa se lahko odrečeta samo v primeru, da sta izvoljena za sodnika. Predpi-

sana starost za službo cathaverov je najmanj 25 let.³³

V XXXVI. poglavju knjige popravkov, ki je bilo napisano leta 1471, izvemo, da je poleg pisarne cathaverov obstajala pisarna za sedmino soli. Kdaj je bila ustanovljena, sem zaman iskal. Vsekakor pa ni imela dovolj dela, če jo je zaradi tega in zaradi neurejenosti Veliki svet priključil pisarni cathaverov in se je odslej imenovala pisarna cathaverov in sedmine (Cancellaria dei Cathaveri e del settimo).³⁴

Kot je videti, se je delo cathaverov križalo v nekaterih točkah z delom sindikov predvsem v tem, da sta morala vedno in povsod zastopati koristi občine. S tem si je Veliki svet zagotovil večjo podporo v primeru potestatove samovolje. 30. decembra 1532 je Veliki svet sklenil, da morajo biti voljeni v urad cathaverov samo pismeni ljudje. S tem je implicite povedal, da je temu uradu pripisoval prav veliko važnost. Pa ni nič čudno, saj si je hotel zagotoviti čim večjo kontrolo nad vsem občinskim gospodarstvom.³⁵

Komornik (Camerarius, Camerlengo). Cathavere in komornika — tega še bolj upravičeno — bi morali prištevati k upravnim organom. A ker so jih volili na običajen način, t. j. prav tako kot sodnike in druge oblastne organe, jih moramo pač prištevati med oblastne organe.

V Istri je funkcija komornikov znana verjetno že iz časov karolinških naslednikov, italijanskega kraljestva in nemškega cesarstva. Vsekakor jih poznamo iz dobe oglejskih patriarhov. Statuti mesta Pirana omenjajo komornike že v prvi znani redakciji. V redakciji leta 1307 je funkcija že temeljito opisana.³⁶ Prav tako v redakcijah leta 1332 in 1358.^{36a} Dolžnosti, ki jih kapitular o komornikih nalaga temu uradniku, lahko zajamemo v naslednjih točkah:

1. Komornik je varoval občinsko imetje s posebno obvezo, da ga ne bo daroval ali začasno izročal nikomur in da ga sam ne bo kradel.
2. Svetoval je potestatu, kako naj čim hitreje izterja vse občinske dohodke.
3. Pri občinskem pisarju je vpisoval vse dohodke od glob in drugih obsodb ter zastavnin, ki so prišli v njegove roke.
4. Pri notarju gospoda potestata je vpisoval vse dohodke od carine, trošarine in občinskih najemnin.
5. Na potestatov ukaz je posojal in investiral občinski denar.
6. Izplačeval je najemnike in uradnike. To vedno v prisotnosti cathaverov.
8. Vsak dan se je javil pri potestatu in moral je uradovati v svojem komornem uradu.
9. Brez prisotnosti enega

od cathaverov ni smel sprejeti nobenega občinskega denarja od 100 lir navzdol. Če je sprejemal vsote nad 100 lir, je moral biti prisoten tudi notar cathaverov. 9. Ni smel iz mestnega obsega dalje od cerkve sv. Krištofa, razen če bi to zahtevale njegove službene dolžnosti. V takem primeru je smel odpotovati samo z dovoljenjem gospoda potestata. 10. Tri dni pred koncem službovanja je moral napraviti obračun vseh občinskih dohodkov in izdatkov. Obračun je delal v prisotnosti potestata, sodnikov in cathaverov. Tri dni po končanem službovanju je moral v prisotnosti cathaverov izročiti ves denar, ki je ostal v blagajni, svojemu nasledniku.

Statut mu je določil 16 lir plače za štiri mesece, kar je ustrezalo njegovi enkratni službeni dobi. Nihče ni smel biti izvoljen v to službo, če ni dopolnil 25 let. Tudi zanj je bila veljavna klavzula o mesečnem branju svojega kapitularja. Poleg vsega tega je moral komornik pred začetkom službe dati občini zadostna jamstva³⁷ za vse tiste dohodke oziroma ves tisti občinski denar, ki bi v štirih mesecih prišel v njegove roke.

Kapitular o komorniku nam ne pove, kdo je držal ključe blagajne. Verjetno je držal vsaj enega komornik sam. Da pa je bilo v blagajni kljub kontroli cathaverov mnogo umazanih poslov, dokazuje že to, da so morali obravnavati kasneje zadevo blagajniških ključev pred Velikim svetom, ker je 21. septembra 1585 prišlo do sklepa, da bodo držali ključe blagajne naslednji ljudje: potestat, najstarejši sodnik in najstarejši sindik. Kolikor so nam znane blagajne istrskih občin, so imele vse po tri ključe.³⁸

Upravni organi

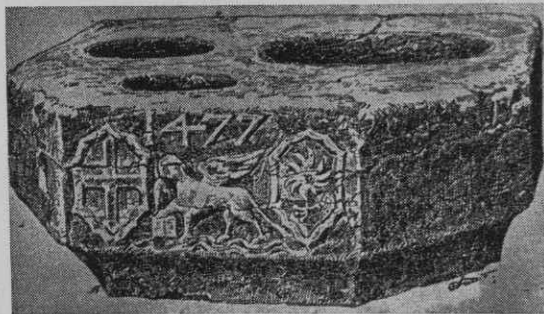
Volitve upravnih organov ali uradnikov, t. j. neobičajnih organov ali uradnikov, kot se izražajo statuti, so bile zelo podobne volitvam sodnikov in ostalih oblastnih organov. Klobuk in kroglice v številu prisotnih svetnikov. Razlika je bila le v tem, da je namesto pozlačenih toliko posrebljenih kroglic, kolikor uradnikov je bilo potrebno voliti. V ostalem je bila procedura ista kot pri oblastnih organih.³⁹ Nihče ni smel voliti očeta, brata, sina ali drugega bližnjega sorodnika.⁴⁰ Vsak volivec je materialno in moralno odgovarjal za izvoljenega.⁴¹

Oglejmo si sedaj posamezne primere.

Cenilci (Justitarii, giustizieri). Občinske cenilce bi morali uvrstiti med oblastne organe. A ker imajo izrazito upravno funkcijo in so voljeni po načinu neobičajnih uradni-

kov, čeprav jim statuti dajo stopnjo običajnih, jih uvrščamo med upravne organe. O tej funkciji pred prihodom Benečanov ne vemo ničesar. Očitno pa je, da mestna uprava tudi prej ni mogla izhajati brez cenilcev. Takoj po izvolitvi so tudi cenilci, kot vsi ostali uradniki podvrženi prisegi, v kateri so zajete vse njihove dolžnosti. Oglejmo si jih.

1. V mesnicah so morali določiti cene mesa po trenutnih cenah živine. Meso so žigosali: kostrunje z enim, ovnovo in skopljenčevo (kastirančevo) z dvema, kozje in jančje pa s tremi žigi. 2. Pekarnam so diktirali cene kruha po trenutnih cenah moke in po določilih potestata in sodnikov. Niso smeli dovoliti, da bi ena pekarna zaslužila več kot druga. Gledati so morali na vse enako. 3. Gostilničarjem so določali mere. 4. Dolžni so bili kontrolirati in uzakoniti vse vrste mer, ki so jih imeli razni prodajalci in mlinarji. V to vrsto so spadali: stari, polovnjaki, četrtnjaki, polovnjaki olja, listja, apna in soli, urne, vrči, zaboji in škatle mlinarjev, tehtnice in uteži, torej vse vrste mer in uteži, s katerimi so običajno merili in tehtali. Vse te mere so morali cenilci vsaj enkrat na leto pregledati in žigosati z občinskim in svojim žigom. 5. Po pekarnah, gostilnah in mesnicah so morali kontrolirati, če je kdo prodajal po slabi meri. Zanimivo je, da so smeli na cesti ustaviti vsakega kupca, kontrolirati težo ali količino in ceno kupljenega blaga, povprašati, kje ga je kupil in v primeru, da ni bilo prav tehtano, prijaviti prodajalca. 6. Vsak tretji dan so morali kontrolirati stiskalnice olja (torklje) in pregledati, če so v redu. 7. Vodili so urad za cenitve, ki je bil namenjen cenitvam privatnih predmetov in imovine. Vse cenitve so morale biti opravljene v osmih dneh ter vpisane v zvezek občinskega pisarja. V isti zvezek so dali vpisati tudi vse pogodbe in dokumente, ki so jih predložili upniki. 8. V primeru po-

Uradne količinske mere iz XV. stoletja. Stale so v portiku pred občinsko palačo ali pri vhodu v mestno cenilnico

trebe so morali razmejevat in deliti posestva, vinograde itd. Za to delo pa so dobili poseben honorar od lastnikov. Istočasno so morali omenjena posestva tudi oceniti. 9. V primeru potrebe in v spornih primerih so morali začrtati tudi poljske poti in steze. Poti in steze so morale iti tam, kjer so delale najmanj škode. 10. Ob nastopu novega potestata so ga morali opozoriti, da je takoj objavil razglas o merah in o vsem ostalem, kar je zadevalo njihovo službo.

Kot vsi ostali so tudi cenilci prebirali svoj kapitulat enkrat na mesec. Statut navaja še vrsto manjših dolžnosti kot n. pr. kontrolo in tehtanje moke, žita, svežega in prekajenega mesa itd. Seveda je zraven tudi podrobno navodilo o honorarjih za vsako mero tehtanega ali izmerjenega blaga.⁴²

Občinski pisar (cancellarius communis, cancellier di comun). Med vsemi ostalimi občinskimi upravnimi uradniki je bil pisar edini, ki je moral biti svečano izvoljen. Takoj po izvolitvi je sledila prisega, v kateri so bile, kot navadno, naznačene vse njegove dolžnosti, ki so, kakor vedno, našteje. Spoznajmo jih:

1. Po svoji vesti in po določbah statuta je bil občinski pisar dolžan svetovati potestatu in sodnikom o vsem, kar je bilo potrebno.
2. Spoštovati je moral tajnost vseh izpovedi prič, pa tudi vseh sodb, dokler niso bile objavljene.
3. Vestno je moral prebrati vse jamščine, pogodbe in pisma, ki so prišla v njegove roke. Obenem pa mu je bilo prepovedano prikrivati in zapečatiti pisma, ne da bi jih prej prebral potestat. Pismo je smel odposlati samo, če je bil potestat z njim zadovoljen.
4. Vse dohodke in izdatke občine je moral pravilno vpisati v knjigo, ki je bila enaka knjigi, kakršno je vodil v ta namen tudi potestat. Vse te vpise je moral opravljati vsak osmi dan.
5. Vse dohodke in izdatke skladišča je moral vpisati v knjigo, ki je bila po vsebini enaka zadevni potestatu in knjigi.
6. V posebno knjigo je vpisoval vse premoženje in nepremično premoženje, ki so mu ga predložili cenilci. Z istimi cenilci in cathaveri je moral prisostvovati izplačilom.
7. Po svoji službeni dolžnosti je moral prisostvovati vsem sejam Velikega sveta. Pri potestatu se je moral javiti vsak dan.

Kot vsi ostali uradniki je imel omejeno gibanje do cerkve sv. Krištofa, razen v primeru, če je imel službeno pot ali če je bil pripravljen plačati globo. Ob koncu službovanja je izročil vse svoje knjige vicedominom. Pisarjeva služba je trajala eno leto. Letno plačo v znesku 50 lir je dobil v dveh obrokih. Predpisana starost za službo pisar-

ja je bila najmanj 20 let. Obvezno je bilo mesečno branje kapitulatja.⁴³ Razumljivo je, da je bila ta uradniška funkcija od Benetk podedovana, saj so imeli pisarja v Piranu že oglejski gastaldi in pozneje tudi samostojna komuna. Omenjajo jo in opišejo vse znane redakcije statuten.

Leta 1468 so dobili pisarji dolžnost zapisovati vse sklepe in odloke Velikega sveta, ki so bili sprejeti na sejah. Te sklepe in odloke je moral pisar zapisovati v posebno knjigo, ki pa ni natančneje opisana. V primeru, da tega ni storil, je plačal 25 lir globe.⁴⁴ Kaže pa, da pisar ni imel dovolj dela, če mu je Veliki svet že leta 1417 naložil dolžnost, da se je moral vrstiti z notarjem cathaverov pri tehtanju žita in moke. O tem še v odstavku o notarjih cathaverov.

Skladiščnik žita (fontegher de formento, fonticarius frumenti). Vsakih šest mesecev je Veliki svet volil skladiščnika žita. Dejstvo, da se pojavlja že v prvi redakciji statuten, dokazuje, da so Benečani to funkcijo prevzeli od prejšnje uprave. V beneški dobi so ga volili po običaju upravnih uradnikov. Pred nastopom službe je moral priseči. Vzorec prisege je seveda vseboval tudi njegove dolžnosti kakor pri drugih uradnikih. Ker pa je to ena najvažnejših funkcij srednjeveške uprave sploh, so te dolžnosti še bolj poudarjene, kajti brez pravilnega delovanja skladišča si ne moremo zamisliti prehrane mesta. Zato navajamo vse njegove dolžnosti in vse sankcije, ki so sledile, če teh dolžnosti ni prav izvrševal.

1. Po zakonu je upravljal kapital 8000 malih lir in ves zaslužek, ki ga je iztržil v razliki med kupno in prodajno ceno pšenice in drugih žitaric.
2. Omenjeni denar je smel uporabljati samo za nakup pšenice in žitaric v občini Piran in izven nje.
3. Pšenico, ostale žitarice in sočivje je smel hraniti samo v mestnem skladišču (fontico, fondaco), razen v primeru, če bi drugače določil potestat s svojimi sodniki.
4. Pšenico in ostale žitarice je moral prodajati pekarnam in vsem ostalim osebam, ki bi jih potrebovale. Prodajati je smel samo po ceni, ki so jo določili potestat in sodniki.
5. V primeru, da bi po zapiskih in računih ugotovili primanjkljaj, ga je bil skladiščnik primoran poravnati iz lastnih sredstev. Morebitni preostanek žita pa so prodali v korist občine.
6. Kapitala ali iztržka ni smel oddati niti na potestatovo zahtevo, temveč je imel v statutu zajamčeno, da ga nihče ne sme prisiliti, da bi denar oddal, razen Velikega sveta, ki pa je moral sprejeti tak sklep v prisotnosti najmanj 70 članov.
7. Vsak mesec

je skladiščnik napravil obračun svojih dohodkov in izdatkov. Obračun je moral vsebovati kapital, dobiček v denarju, kreditih, pšenici, zastavninah itd. in sicer tako, da je bilo mogoče dobro razvideti vse delo skladišča. 8. Skladiščnik je moral biti v stalni zvezi z občinskimi merčuni, kajti le oni so imeli pravico in dolžnost tehtati in meriti. 9. Povprečno kupno ceno žitaric je moral javiti potestatu, nato je ta s svojimi sodniki določil prodajno ceno. 10. Kupno in prodajno ceno je moral skladiščnik javiti občinskemu pisarju, ki je obe vpisal v svoje knjige. Če ni bilo občinskega pisarja, je to storil potestatov notar. Na podlagi teh zapiskov je moral skladiščnik napraviti svoje obračune. 11. Ves denar je moral deponirati v železni blagajni, ki je morala obvezno imeti tri ključce, od katerih je enega hranil sam, drugega potestat in tretjega eden od sodnikov. Ker je bil skladiščnik odgovoren za denar, je imel pravico hraniti blagajno na svojem domu. Vsak petnajsti dan pa je moral poklicati potestata in sodnika, da bi blagajno odprli, ker je bilo treba shraniti iztržek.

Po prenehanju službe je moral skladiščnik napraviti končni obračun v roku osmih dni. Mesečno branje kapitularja je bilo obvezno tudi zanj.⁴⁵

Leta 1528 je Veliki svet dodal skladiščniku žita še enega uradnika. To je bil *skladiščni merčun* (pesador del fontego), ki je imel za glavno dolžnost tehtati žito ter kontrolirati težo moke, ki je prihajala iz mлина, s težo žita, ki ga je skladiščnik tja pošiljal.⁴⁶ Od tedaj pa voli Veliki svet enega samega cenilca.⁴⁷

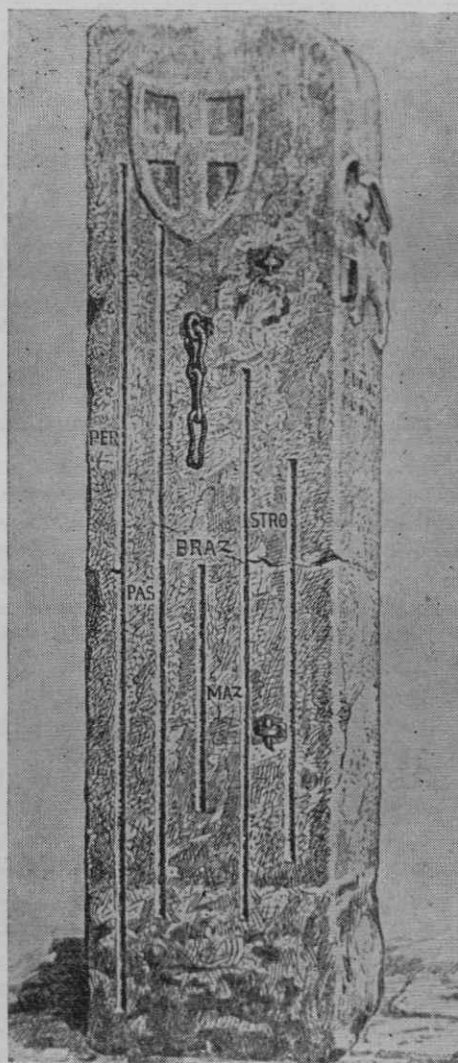
Omeniti je treba, da kapitular skladiščnika žita ne omenja dolžnosti o pošiljanju žita v mlin, ker je verjetno to dolžnost prevzel mnogo kasneje. Prvotno je pošiljal žito v mlin

skladiščnik moke (fonticarius farine, fontegher de farina). Tudi tega so Benetke podedovale. Skladiščnik moke je bil izvoljen za šest mesecev po običaju upravnih uradnikov. Izvolitvi je sledila prisega, kjer so mu našteali vse dolžnosti.

1. Pri skladiščniku žita prejme pšenico in druge žitarice, jih stehta v prisotnosti enega od občinskih cenilcev ali tudi merčunov, ter izroči nalašč za to najetim ženskam, ki ga bodo očistile. 2. Ko je žito očiščeno, pokaže pleve enemu od občinskih cathaverov. Nato jih proda in žito ponovno stehta v prisotnosti enega od občinskih cenilcev. 3. Stehtano žito pošlje v mlin. Ko pride moka iz mлина, jo mora stehtati v prisotnosti obeh občinskih cenilcev. V prisotnosti obeh cathave-

rov pa vpiše količino moke v nalašč za to določeno knjigo. Vpisati jo mora tudi cathaver po svojem notarju. 3. Moko prodaja po ceni, ki jo je določil potestat s sodniki. Prodajati mora v prisotnosti občinskih cenilcev, ki mu moko tehtajo. Kupci plačajo cenilec za to delo po štiri solde za star. 5. Skladiščnik mora polagati obračune, kadar se bo potestatu zdelo primerno. Istočasno plača skladiščniku moke račun za dobljeno žito. Dobitek knjiži v dobro svojega skladišča. 6. Ko nastopi službo, mora občini dati zadostno jamščino v obliki šest vinogradniških delov (piez).

Odhod iz Pirana je bil tudi njemu prepovedan. Dalje od cerkve sv. Krištofa ni smel. Medtem ko je veljalo za ostale uradnike pravilo, da so lahko šli iz mesta z dovolje-

Steber z občinskimi dolžinskimi merami iz druge polovice XV. stoletja. Nad njimi novejši občinski grb, to je ščit sv. Jurija

njem gospoda potestata, je bilo njemu to prepovedano. Samo bolezen je lahko opravičila službeno odsotnost. Službe skladiščnika moke ni smel nihče odreči brez tehtnega vzroka, ki ga je moral poznati potestat s sodniki. Njegova plača je znašala 20 lir za celotno službeno dobo. Enkrat na mesec je moral prebrati ali poslušati svoj kapitular.

Mestni ključarji (cauederi, cavederi). Ta funkcija je morda najstarejša med vsemi uradniškimi funkcijami sploh. Izvira verjetno iz časa, ko je mesto dobilo prvo obzidje.

Veliki svet je volil štiri mestne ključarje, za vsaka mestna vrata po enega. V XIII. stoletju so obstajala Stolniška (porta Domo), Poljska (porta Campo), Miljska (porta mugla) in Osrednja vrata (porta Misana). Osnovna dolžnost mestnih ključarjev je bila zapirati in odpirati mestna vrata ob določenih večernih oziroma jutranjih urah. Benetke pa so tej dolžnosti dodale še eno. Vsakim mestnim vratom je pripadal določen rajon, ki so ga morali ključarji nadzirati. Ko pa je bil nameščen novi potestat (navadno vsako leto 1. marca), so morali ključarji zahtevati od vseh odraslih prebivalcev svojega rajona, da mu prisežejo zvestobo. Vodili so sezname vseh zapriseženih oseb in prijavljali tiste, ki niso hoteli priseči. Prisega je morala biti po vsem mestu izvršena v osmih dneh.

Služba mestnih vratarjev je trajala eno leto. Začeli so jo 1. julija. Vratarji so lahko imeli poleg te še druge službe. Kapitular so morali prebrati *enkrat na leto*.⁴⁹

Merčuni olja in vina (mensuradores vini et olii, misuradori de vin et de oglio). Služba je predbeneškega izvora. To lahko trdimo, čeprav je v dokumentih pred letom 1283 ne zasledimo. Vino in olje sta v Piranu med najvažnejšimi izvoznimi artikli, zato sklepamo tudi iz tega, da je zadevna služba starejša od beneške okupacije. Urad merčunov olja in vina je med najbolj zasedenimi, saj voli Veliki svet kar deset merčunov. Voljeni so po običaju upravnih uradnikov. Kakor vsi ostali so tudi oni podvrženi prisegi. Priseči morajo, da bodo izvrševali vse svoje dolžnosti, ki so vsebovane v kapitularju.

1. Pravično so morali izmeriti vse vino in olje od 10 urn navzgor. 2. Na zahtevo prodajalca in kupca so bili dolžni iti na kraj prodaje ob vsaki dnevni in nočni uri ter ostati tam, dokler je bila njihova navzočnost potrebna. 3. Ne glede na prijateljstvo ali sovraštvo do kupcev ali prodajalcev so bili dolžni kupcem po svoji vesti svetovati ter z njimi iskati zaželeno olje ali vino.

Od vseh desetih merčunov jih je moralo biti pet vedno v mestu in sicer tista od obeh skupin, ki jo je določil žreb. Po prvem žrebanju sta se skupini vrstili. Za njihovo delo ne predvidevajo statuti nobene plače, pač pa jih odškodujejo z obilnimi honorarji, ki jih naj plačajo prodajalci in kupci. Za merjenje v mestu dobijo po en mali sold od vsake urne vina. Za vino, ki je izvoženo izven občinskih meja, dobijo poleg tega še en sold od vsakega tovara, ki ga plača kupec. Za merjenje olja dobijo merčuni osem soldov od urne. Statut navaja še, da veljajo za kis ista določila kot za vino.

V primeru, da merčuni niso pravilno opravljali svoje dolžnosti ali so se neopravičeno oddaljili od mesta Pirana, jim je bila naložena globa 100 malih soldov. Iz višine globe lahko sklepamo o višini zaslužka. Na koncu je še določilo o obveznem mesečnem čitanju kapitularja.⁵⁰

Merčuni žita (mensuradores frumenti, misuradori di formento). Po običaju upravnih uradnikov je Veliki svet izvolil v mesecu juniju dva merčuna žita, ki nastopita službo 1. julija. Dolžna sta bila: 1. Pravično, po zakonu in brez goljufije stehitati vso pšenico in druge žitarice, ki se prodajajo v občini Piran od količine 10 starov navzgor. Za vsak star stehitanega žita sta dobila od prodajalca po dva mala solda. 2. Brez dovoljenja gospoda potestata nista smela iz mesta. Eden od njiju se je z dovoljenjem lahko oddaljil, drugi pa je moral ostati v Piranu. 3. Odzvati sta se morala vsakemu klicu skladiščnika žita ali druge osebe, ki bi zahtevala, da se njeno žito stehita. Pri tem je treba pripomniti, da je skladiščnik žita klical merčune v glavnem, ko je žito kupoval, ker je od njega šlo večinoma v skladišče moke in od tam v mlin.

Plače jim statut ne določa, saj je bil njun zaslužek tak, da sta se z njim lahko preživljala. Tudi tukaj ne manjka običajno določilo o mesečnem branju kapitularja.⁵¹

Cestni nadzorniki (supra callium, i sopra strade). Funkcija mlajšega, verjetno beneškega izvora, ki je nastala zaradi potrebe po čiščenju stalno zamazanih ulic. Veliki svet voli po običaju upravnih uradnikov dva cestna nadzornika, ki ostaneta v službi leto dni in izvršujeta v njuni prisegi vsebovane dolžnosti: 1. Enkrat mesečno sta morala pregledati vse piranske ceste, ulice, trge in ostale javne prostore. 2. Če se jim je zdelo, da je katerakoli od ulic potrebna popravila, sta popisala vse prebivalce omenjene ulice in jih obvestila, da morajo v določenem roku

izvršiti vsa potrebna popravila. Če se to ni zgodilo, je vsak odrasel moški ulice dobil 20 soldov globe. 3. Enkrat mesečno sta morala pregledati vse mesto Piran, da sta videla, če je kdo postavil na ulico ali na pomole ali celo na glavni trg (Portadomo) kamenje, zemljo, gnoj ali druge smeti. Če bi ugotovila take prekrške, sta morala poiskati krivca ali krivce in jih obvestiti, da se v roku treh dni zglasijo pri potestatu zaradi ugotavljanja krivde. Če so bili spoznani za krive, so bili obsojeni na 40 soldov globe, polovica katere je šla omenjenim nadzornikom. Njuna letna plača je znašala 6 malih lir. Vsak mesec sta morala prebrati svoj kapitulat.⁵²

Nadzorniki vasi (officiales supra villam, officiali sopra villa) ali vaški uradniki. Funkcija nadzornikov vasi je po vsej priliki nastala v XIV. stoletju, ko si je Piran zagotovil Kaštel (Castrum Veneris) in ozemlje Savudrije (Salbua, Salvore itd.).

Veliki svet je volil dva vaška nadzornika po običaju upravnih uradnikov. Voljena sta bila v mesecu juniju, 1. julija pa sta prisegla in nastopila službo. Dela nista imela mnogo, zato pa sta bila voljena lahko tudi v druge službe. Njune dolžnosti so vsebovane v naslednjih treh točkah:

1. Enkrat na leto in sicer pred praznikom Vstajenja sta morala opomniti potestata, da je dal poklicati vse gospodarje in družabnike, ki so imeli živino, in sprejel njihovo prisego. Vsi gospodarji so bili dolžni priseči, da bodo vaškim nadzornikom pokazali vso živino, ki jo imajo na ozemlju občine Piran. To zaradi tega, da bi omenjena nadzornika mogla izvršiti štetje. 2. Na oljčno nedeljo sta oba nadzornika šla na Kras — mišljen je seveda savudrijski Kras — ter na določenih mestih, ki sta jih predhodno javila gospodarjem, preštela vso tam zbrano drobnico in govedo piranskih občanov. Štetje sta morala opraviti do velikega petka. 3. Od vse omenjene živine sta zahtevala pravično desetino. Dobljene živali sta na lastne stroške prepeljala v Piran in jih prav tako na svoje stroške hranila do izročitve gospodu potestatu. Za desetino so prišla v poštev v glavnem jagnjeta in kozliči.

Statut ne predvideva za ta dva uradnika nobene plače, temveč samo 100 soldov kot nadomestilo stroškov za krmo. V naravi pa sta dobila deseti del celotne desetine. Svoj kapitulat sta morala prebrati *enkrat na leto*.⁵³

Notar cathaverov (notarius cataverorum, nodaro de i cathaveri). Služba je nastala prav kmalu za nastankom cathaverov samih.

Notar cathaverov je bil voljen v Velikem svetu po običaju upravnih uradnikov. Službo je začel 1. julija in jo obdržal do naslednjega 30. junija. Dolžan je bil slediti cathaverom in izvrševati vse zahteve njihovega kapitularja. Poleg tega je moral zapisovati v svoje knjige vse izgnance iz občine Piran in vse obsojence na telesne in denarne kazni. Njegove knjige so se morale ujemati s knjigami občinskega komornika. Ves čas službe je bil notar cathaverov oproščen vseh osebnih služnosti. Svoji službi se je smel odpovedati samo v primeru, če je bil izvoljen za sodnika. Po končanem službovanju je moral biti dve leti izven te službe. Šele potem so ga lahko spet izvolili. Obvezno je moral prebrati svoj kapitulat vsak mesec. Poleg svojega pa je moral prebrati tudi kapitulat o cathaverih.⁵⁴ Kaže da je bilo delo notarja cathaverov zelo obsežno, kajti 11. februarja 1417 mu je Veliki svet dodal v pomoč občinskega pisarja. Toda k prejšnjim dolžnostim je dodal nove. Od tedaj sta morala namreč pisar in notar cathaverov voditi obračune obeh skladišč, ki so se morali ujemati. Dalje sta vodila dohodke in izdatke solne mitnice. Ker pa se je s tem delo nekoliko povečalo, jima je Veliki svet povečal tudi plačo od prejšnjih 50 na 60 lir letno.⁵⁵

Občinski advokati (advocatores communis, avvocati ali avogadori di comun). Ta funkcija je tesno povezana s funkcijo sodnikov in potestata. Brž ko se pojavijo na pozornici občinske oblasti potestat in sodniki, se pojavijo tudi advokati. Zato jih lahko z vso verjetnostjo datiramo v drugo polovico XII. stoletja. Ob volitvi novih sodnikov je Veliki svet volil tudi štiri advokate, ki so morali takoj po izvolitvi priseči, da se bodo v dobri

Vhod v »mandrač« z značilnim renesančnim dviznim mostom in obzidnimi stolpi

veri in brez kakršnekoli goljufije pravdali in prepirali v vseh pravicah in prepirih tistih ljudi, ki bodo njihovo sodelovanje zahtevali. Njihove dolžnosti, ki jih vsebuje obrazec prisege, so vse v tem duhu:

1. Dolžni so se posvetovati s svojimi strankami o vseh vprašanih njihovega prepira. 2. Stranko, ki bi hotela predložiti ponarejene dokumente in krive priče ali bi hotela po krivem priseči, so morali prijaviti potestatu in sodnikom in to še pred sodbo. 3. Vsak dan, ki je bil določen za sodbe, so morali biti v sodni dvorani in so jo smeli zapustiti šele po odhodu potestata in sodnikov. 4. Stranko, ki je njihovo sodelovanje zahtevala, so morali brezpogojno sprejeti.

Veliki svet jim ni določil kdo ve kako velike plače, namreč samo eno liro na mesec. Določil pa je honorarje, ki naj bi jih plačale stranke. Honorirani so bili po naslednji lestvici: A) Za pravde od 5 do 25 lir so dobili 10 soldov, B) za pravde od 25 do 100 lir 20 soldov in C) za pravde od 100 lir navzgor po 10 soldov od vsake stotice in sicer tako, da je ostal honorar za prvo stotico 20 soldov.

Tudi oni so bili dolžni enkrat na mesec prebrati svoj kapitulat.⁵⁶

Cerkveni ključarji ali upravitelji cerkvene imovine (sacristari, sagrestani). Funkcija je beneškega izvora in sicer iz prve polovice XIV. stoletja, ko so zgradili cerkev sv. Jurija v Piranu. Cerkvena ključarja za Jurijevo cerkev nista bila voljena, temveč imenovana od potestata in sodnikov. Imela sta osnovno dolžnost upravljati imovino glavne cerkve. Ob zaključku službe, ki je trajala eno leto, sta podala potestatu svoje poročilo in obračun.⁵⁷

Vicedomini (vicedomini). Ta funkcija je oglejskega izvora. V Piranu jih imamo že v XIII. stoletju kot podpisnike mnogih listin. Podpisana sta vedno dva. Verjetno pa je, da so bili v Piranu že v XII. stoletju. Benečani so po okupaciji vicedomski urad ukinili, morda prav zaradi tega, ker so bili najvažnejši patriarhovi upravni uradniki. V statutih iz l. 1307 in 1332 jih namreč ni. Kaže pa, da so bili nekaj pred letom 1332 zopet postavljeni, čeprav v novo redakcijo statutov še niso prišli. Prav iz te dobe so namreč ohranjene prve vicedomske knjige mesta Pirana. V statutih leta 1358 pa so njihove dolžnosti že obširno popisane. Veliki svet je volil vsako leto po dva vicedomina, smel pa je njihovo službo tudi podaljšati. Kot vsi ostali občinski uradniki sta morala vicedomina priseči, da bosta v dobri

veri izvrševala vse tiste dolžnosti, ki jih vsebuje njun kapitulat:

1. V svojem uradu sta vicedomina sprejemala vse pogodbe in dokumente, bodisi da jih je napisal kak piranski notar, bodisi mešan ali tujec. Od te svoje dolžnosti sta bila izvzeta samo v primeru resnega telesnega zadržka, t. j. bolezni.

2. Po sprejemu dokumentov, pa bodisi da so to zadolžnice, poravnave škode, oskrbnitva nad dolžnikovim imetjem ali oskrbnitva za upnikove terjatve, sta se morala prepričati, da so jima bili omenjeni dokumenti izročeni v roku 15 dni po podpisu. Ko je ta rok potekel, sta morala vicedomina poklicati stranke podpisnice ali pa samo dolžnika, oškodovanca ali oskrbnika ter v njihovi prisotnosti prebrati in objasniti dokument od besede do besede. In če so bile stranke z dokumentom zadovoljne, tedaj sta morala vicedomina v roku enega meseca omenjene dokumente vicedominirati, t. j. potrditi ali, bolje rečeno, legalizirati. Vse take dokumente sta morala tudi vpisati (seveda v skrajšani obliki) in registrirati v svoje nalašč za to določene knjige. Sem so spadali v prvi vrsti inventarji varovancev, dote nevest in ženinov. Iz teh dokumentov sta morala vicedomina prepisati, kar se jima je od celotne vsebine zdelo potrebno. Dalje so spadale sem vse kupoprodajne pogodbe, vse darilne listine, vsi dokumenti o spremembah, niveliranju, delitvah, najemih ali legalnih odstopih kakršnihkoli nepremičnih ali premičnih posestev. Sem so spadale tudi rubežni nepremičnin in vsi drugi ukrepi, ki jih je kdorkoli naredil s premičninami ali zaradi njih. Tudi o teh dokumentih je bilo potrebno napisati kratko vsebino. Prav tako se je zgodilo z drugimi dokumenti o premičninah in nepremičninah, ki sta jih dobila v roke. Na robu ali na koncu vsakega dokumenta se je službujoči vicedominus podpisal in pripisal, da je pričujoči dokument legaliziral (vicedominiral).

3. Če je ena od strank poklicala drugo k vicedominu, da bi legaliziral že podpisano pogodbo, in se druga stranka vabilu ni odzvala, jo je moral vicedominus kaznovati z globo 40 soldov in legalizirati pogodbo v prisotnosti ene same stranke. O tem je moral biti obveščen potestat, ki je nato izdal ukaz za legalizacijo.

Prav tako se je zgodilo, če je ena od strank nenadoma odpotovala in se ni vrnila v določenem roku. Globa za tak primer je znašala tri lire. To sicer visoko globo za primer naglega odhoda pa so statuti nekoliko omilili s tem, da so dali vsakomur pravico ime-

novati prokuratorja t. j. pravnega zastopnika, ki je imel pravico zastopati stranko pri legalizaciji pogodbe. Prokura je morala biti napisana na občini in je vsebovala ime stranke in prokuratorja, v njej pa je moralo biti jasno povedano, kakšne vsebine je dokument, ki naj bi bil legaliziran v vicedomskem uradu. Končno je moral biti v prokuri označen točen datum in ime notarja, ki jo je napisal.

4. Vicedomina nista smela sprejeti nobene najemne ali davčne pogodbe za kakršne koli nepremičnine, ki je bila prepuščena drugi pogodbeni stranki za več kot 15 let. To pomeni, da najemne pogodbe za več kot 15 let niso bile veljavne.

5. Pogodbe, ki so jih podpisali piranski občani izven mesta ali občine Piran, so morale biti najkasneje tri dni po vrnitvi predložene potestatu. Ta jih je odstopil enemu od vicedominov zaradi legalizacije. Nelegalizirane pogodbe niso bile veljavne, razen v primeru, da jih je legaliziral vicedominus kakega drugega mesta. Statut še dostavlja, da se naj nobeni pogodbi med piranskimi meščani ali med temi in tujci, napisani v Piranu ali izven njega, ne verjame, če ni legalizirana na zgoraj omenjeni način. Vsako tako pogodbo so smatrali za neveljavno in nično in z njo ni bilo mogoče uveljaviti nobenih zahtev in pravic.

6. Prav tako sta bila vicedomina dolžna vpisati in uzakoniti vse sodbe in razsodbe, ki jih je izrekel potestat s svojimi sodniki. To je veljalo za ves čas potestatovega vladanja razen zadnjih 15 dni. Ako je bila sodba izrečena v zadnjih 15 dneh potestatovega vladanja, je moral izdati ukaz za njen vpis in legalizacijo njegov naslednik in sicer v prvih petnajstih dneh svojega vladanja. V nasprotnem primeru so bile te sodbe neveljavne in brezpredmetne.

7. Vicedomina sta morala nadalje iti k vsakomur, ki je hotel napisati testament ali dostavek k prej napisanemu testamentu. Na to delo sta morala biti pripravljena podnevi in ponoči. Vsak notar je moral napisati testamente v prisotnosti testatorjev, prič in vicedominov. Toda s tem še ni bila končana uradna procedura. Ko je bil testament napisan, ga je moral eden od vicedominov glasno prebrati ter objasniti, in ko je to storil, je testatorja vprašal, če je s tekstom zadovoljen. Če je bila testatorju vsebina testamenta pogodu, ga je vicedominus odnesel v vicedomski urad v občinsko palačo, kjer ga je arhiviral.

V primeru pa, da je kdo začel pisati ali diktirati svoj testament ali dostavek pri zdravi pameti in se mu je med tem opra-

vilom omračil um ali je postal nenadoma nem ali je umrl, tedaj se je uradna procedura nekoliko spremenila. V takem primeru sta bila vicedomina dolžna poklicati posebne priče in pred njimi prebrati tisti del testamenta ali dostavka, ki je bil napisan, a še ne podpisan. Priče so morale testament potrditi, da je postal zakonit in veljaven. Šele tedaj ga je vicedominus odnesel v svoj urad. V takem primeru so smatrali nepopoln testament za popoln in veljaven.

V primeru, da je bil testator, bodisi moški ali ženska, poročen, sta ga bila vicedomina dolžna spomniti na vse tiste osebe, ki so morale biti v testamentu imenovane.

8. Vicedomina sta morala sprejemati tudi vse tiste testamente in dostavke, ki so jih pisali testatorji lastnoročno. V takih primerih, naj so bili testamenti odprti ali zapečateni, sta morala poklicati tri priče ter pred njimi izjaviti, da je ta ali oni testament napisal ta ali oni testator. Na zunanjo stran testamenta ali dostavka pa sta morala vpisati imena poklicanih prič ter točen datum prihoda testamenta v vicedomski urad. Poleg tega sta napisala tudi kraj, kjer je bil testament izročen, če se to ni zgodilo v občinski palači. Tak testament sta morala hraniti v arhivu v svoji pisarni.⁵⁸ Statuti zagotavljajo, da je lastnoročno napisan testament prav tako veljaven, kakor če bi ga napisal notar v prisotnosti vicedominov.

Dalje sta vicedomina sprejemala vse testamente neporočenih ljudi obeh spolov. V takem primeru sta se bila dolžna prepričati, če je testator pismen. V primeru, da je bil pismen, sta napisala na ovoj testamenta samo točen datum in imena prič, ki so prisostvovala izročitvi. Če pa testator ni bil pismen, sta morala testament pred pričami prebrati in obrazložiti od besede do besede. Če je bil testator z vsebino zadovoljen, sta vicedomina testament sprejela in ga shranila v arhiv odprt ali zaprt, kakor je pač bila testatorjeva volja.

Mestni glasnik. Detajl Dom. Tintoretijeve slike v piranskem Mestnem muzeju

9. Testamenti in dostavki so imeli zagarantirano tajnost in jih vicedomina nista smela pokazati razen v primeru, če je to bila testatorjeva želja.

10. Mesec dni po testatorjevi smrti sta izročila vicedomina testament notarju, ki ga je napisal. Pred tem pa sta ga morala dobesedno prepisati v knjigo, ki je bila v arhivu prav za to določena. Ko je bil prepis končan, ga je notar dvakrat zaporedoma kontroliral z originalom.

11. Vicedomina sta se morala vedno prepričati, če je imel testator še kak drug testament, ki ga je napisal in izročil prej. V pozitivnem primeru sta morala prejšnji testament raztrgati, tako da je ostal v veljavi samo zadnji.

12. V primeru, da je nek notar prepisal ali dobil testament stranke (to v primeru strankine smrti), ki ga je napisal drug notar ali druga pismena oseba, je moral tak testament izročiti vicedominom, da sta ga dobesedno prepisala v za to določeno knjigo. Prepis so kontrolirali z dvakratnim zaporednim branjem. Službujoči vicedominus pa je moral na notarjev prepis vpisati klavzulo: »Jaz N. N. Vicedominus sem poslušal zgoraj napisani testament in se podpisal.«

13. Ko sta vicedomina dobila v roke kakršnokoli pogodbo o prodaji, darovanju, prepuščanju pravic na kakšno posestvo ali osvojiti kakšne premične ali nepremične imovine, ali o dolgu, ki je bil narejen zaradi trgovine, sta morala zapriseči stranke, da izraža omenjena pogodba resnično stanje in da ni izmišljena ali potvorjena. V prisegi je moralo biti tudi rečeno, da nobena od strank ni druge goljufala ali zlorabila. Če sta vicedomina ugotovila, da je bila pogodba v kateremkoli svojem delu izmišljena ali če bi se stranke ali ena od njih branile priseči, sta bila dolžna pogodbo zavrniti in je nista smela legalizirati.

14. Od mestnih cenilcev sta vicedomina sprejemala vse pogodbe o prodanih občinskih posestih. Kupcem sta morala priseči, da se še nihče ni do tedaj pogodil o kupljeni posesti.

15. Vicedominoma so bili izročeni tudi vsi dokumenti o rubežnih in vse razne obveznice za nepremičnine. V takih primerih sta bila vicedomina dolžna priseči, da bo zarubljeno ali po obveznici zastavljeno premično ali nepremično imetje prišlo v posest upnika takoj, ko poteče v dokumentih navedeni rok. Kakor za druge prisege je veljala tudi tu klavzula o goljufiji, t. j. morala sta priseči, da je bilo omenjeno imetje res zarubljeno ali zastavljeno in da

ni bila s tem v zvezi napravljena nobena goljufija.

16. Vicedomina sta bila končno dolžna prisostvovati vsem dražbam, ki so jih vodili občinski klicarji (glasniki, commandadori). Brez prisotnosti vicedominov se dražbe niso smele začeti. Če bi se izvršile brez njih, niso bile veljavne.

Za vse svoje delo sta morala imeti vicedomina posebne knjige, kjer sta vpisovala vse dokumente ali njihove regeste. Da bi se boljše znašla, jima statuti predpisujejo celo abecedni seznam vseh vpisanih dokumentov. Gledati sta morala, da so bila vsa pričevanja v lastninskih vprašanjih resnična. O tem sta se morala vedno prepričati. Vse lastninske vpise sta po določenih statutov vpisovala v prisotnosti potestatovega notarja ali občinskega pisarja.

Ko so občinski očetje tako zapisali vse njune dolžnosti, ki jih je bilo kar precej, so zapisali tudi njune pravice. Letna plača, ki sta jo dobivala v dveh obrokih, julija in januarja, je znašala 20 malih lir. Občina jim je morala dobaviti ves papir, črnilo in druge pisarniške potrebščine. Ves čas službe sta bila oproščena vseh drugih služnosti in osebnih obveznosti. Toda Veliki svet je smatral, da njuno delo s tem še ni bilo plačano. Zato je določil tudi honorarje za vse sprejeme in vpise, ki sta jih izvršila v svojem uradu: za vpis pogodbe sta dobila po en sold od vsake priče, za vpisan testament ali pristavek po štiri solde, za posestni inventar šest soldov, za ženitno pogodbo dva solda, za kupoprodajno pogodbo dva solda, za pogodbo o darovanju nepremičnin in za vsakovrstne druge dokumente po en sold.

Zato sta pa bila dolžna ostati vedno v Piranu. Brez potestatovega dovoljenja se nista smela oddaljiti iz mesta dalje od cerkve sv. Krištofa. Potestat je enemu od njiju lahko dovolil začasno odsotnost pod pogojem, da se je drugi obvezal opravljati vse vicedomske posle. Kaže pa, da mi nihče rad videl, da je bil izvoljen v ta urad in to verjetno zaradi tega, ker je bilo preveč dela in sitnosti. Zato so se pa mestni očetje v končni določbi odločili, da »nihče ne sme odkloniti te službe«, če ga izvoli Veliki svet z dvetretjinsko večino.

Kot je iz vsega navedenega razvidno, sta imela vicedomina med vsemi ostalimi uradniki največ dela. Primerjava kapitularja o vicedominih v piranskih, koprskih, izolanskih in drugih, mestnih statutih v tistem delu Istre, ki je bil pod beneško nadoblastjo, potrjuje domnevo, da so bili vicedomini najbolj zaposlene osebe v vsaki občinski

upravi. S trenutkom, ko se v istrskih beneških mestih pojavljajo vicedomini, postane delo zgodovinarja veliko lažje, ker je vedno več virov o vsem, kar se je v teh mestih dogajalo.⁵⁹

Kapitular o vicedominih je v teku stoletij doživel eno samo spremembo. Med leti 1527 in 1530 je namreč Veliki svet na predlog potestata, sodnikov, sindikov in Sveta za preskrbo sklenil, da bodo volili vicedomine po sledečem pravilu: Tisti, ki bo dobil več kroglic, bo izvoljen za 16 mesecev, drugi pa samo za eno leto. Poleg te spremembe je ta sklep važen tudi zaradi tega, ker nam potrjuje, da je bil način volitev v XVI. stoletju spremenjen in da so že takrat volili s kroglicami po prejšnjem načinu glasovanja. To pomeni, da so prešli od starega načina s klobukom in kroglicami, med katerimi so bile pozlačene ali posrebrene, na balotiranje, t. j. na volilne skrinjice (bossoli) in kroglice, kjer je bil vedno izvoljen tisti, ki je dobil največ glasov. To spremembo moramo pripisati zlorabljanju prejšnjega načina.⁶⁰

Klicarji ali glasniki (precones, commandori). Veliki svet je volil dva glasnika. Njuna osnovna dolžnost je bila zvoniti občinski zvon, ki je klical svetnike na sejo. Svetnike pa so klicali tudi s trobento. To je bila njuna glasniška dolžnost. Imela sta pa še druge dolžnosti. Vodila sta vse dražbe v mestni cenilnici in izven nje. Čeprav je dražbo napovedal eden od mestnih cenilcev ali privatnik, se je moral vedno obrniti na oba glasnika. Dalje sta bila glasnika dolžna čitati razne občinske razglase. Po potrebi sta morala prečitati tudi razglase tujcev piranskemu prebivalstvu.^{60a}

*

Prva knjiga statotov prinaša kot zadnje mestne funkcionarje vicedomine. S tem pa še ni izčrpan seznam uradnikov srednjeveškega Pirana. Ko se je pokazala potreba, so namreč ustanavljali nove urade z ustreznimi funkcionarji. Tako smo že ugotovili, da so v knjigo popravkov uvrstili sindike. Ista knjiga nam prinaša nove urade, večinoma beneške ustanove. Preden se pa dlje pomudimo pri njej, moramo pregledati V. knjigo statotov, ki nam nudi še eno, popolnoma lokalno ustanovo:

Razsodniki (compromissarii). »Zaradi ohranitve blagodejnega miru in sprave med sorodniki naše občine sklenemo in ukazujemo: V primeru sporov med očetom in sinom ali materjo in sinovi, sestrami in brati, dedi in babicami, nečaki in nečakinjami,

vnuki in vnukinjami, strici in ujci, tetami in ujnami in vsemi ostalimi sorodniki teh stopenj, gospod potestat ne sme poslušati niti reševati takih preprirov. V takih primerih mora imenovati dva razsodnika za eno in drugo stran. Ta dva imata pravico razsoditi spor v 15 dneh.« Tako se glasi 37. poglavje V. knjige statotov. Seveda je predvidena možnost, da razsodnika ne bosta mogla rešiti prepira v določenem roku. V tem primeru je potestat imenoval še tretjega razsodnika, ki je moral s prejšnjima dvema poravnati prepir v roku 8 dni. Kar so sklenili trije razsodniki, je moralo biti veljavno.⁶¹

S tem ni rečeno, da so bile stranke s takimi razsodbami vedno zadovoljne. Najbrž je bilo zaradi pogostih primerov takega nezadovoljstva potrebno, da se je Veliki svet že leta 1417 ponovno ukvarjal z družinskimi spori, ko je 15. novembra sklenil, da v primerih, ko razsodniki ne bodo mogli poravnati sporov med sorodniki ali v primerih, ko bi stranke ne bile zadovoljne z razsodbami, imajo sporne stranke pravico do pritožbe pri potestatu, ki s svojimi sodniki obravnava take spore ne več v okviru družinskega, temveč splošnega civilnega prava, kakor če bi med strankami ne bilo sorodstva. To se je smelo zgoditi, čeprav bi bile v statutih določbe, ki bi takemu postopku nasprotovale.⁶²

Iz tega je razvidno, kakšno važnost je občina polagala na to, da je vladal med sorodniki mir. Pa saj ni čudno. Patricijske družine, katerih število ni nikoli presegalo števila 150, so bile tako prepletene z raznimi sorodstvenimi vezmi, da je bilo Velikemu svetu res težko delati, če ni bilo sloge.

Prokuratorji revežev (procuratores pauperorum). Na predlog potestata Benedetta

Beneški lev z odprto knjigo. Na knjigi napis: Pax Tibi Marce, Evangelista meus

Calba, ki je v svojem poročilu poudaril, da revni prebivalci Pirana zaradi prevelike revščine nimajo svojih prokuratorjev (odvetnikov), ki bi jih branili pred sodiščem, sklene Veliki svet na seji 5. maja 1504 dati potestatu možnost in pravico, imenovati dva prokuratorja revežev. Njuna osnovna dolžnost je bila v tem, da so skrbeli za legalno obrambo revežev pred sodiščem, da ne bi ti zaradi pomanjkanja sredstev ostali brez nje in bi jim bilo mogoče deliti pravico. Prokuratorja pa sta morala delati samo za reveže, ne pa za svojo korist, kar pomeni, da se nista smela pustiti podkupiti. V primeru, da sta se pustila podkupiti, so ju kaznovali z razmeroma visoko globo 10 lir.⁶³

Poslanci (ambaxatores, ambadori). Do leta 1474 so imenovali ali volile poslance razne korporacije (sol), ki so jih pač potrebovale. Mogli so jih imenovati tudi posamezniki (potestat). To izvemo iz uredbe z dne 19. II. 1474, ki napravi konec samovoljnemu pošiljanju poslancev v tujino.

Sklenjeno je bilo, da morajo biti poslej poslanci voljeni v Velikem svetu, in sicer s kroglicami po načinu glasovanja, tako da se je večina sveta lahko izrekla za ali proti. Imenovanih poslancev ne priznajo več in »kdor bi se drznil poslance imenovati ali samovoljno odposlati, se kaznuje z globo 100 malih lir«. Poslanec pa, ki je izvoljen na omenjeni način, je moral ob vrnitvi poročati potestatu, sodnikom in Svetu dvanajstih o vsem delu, ki ga je na svojem potovanju opravil za občino.⁶⁴ Občinski možje niso radi odhajali na službena potovanja. Ta so jim namreč prinašala v glavnem sitnosti in preglavice tako doma v Piranu, če niso izvršili dela točno po navodilu, kot v Benetkah, kamor so v glavnem odhajali, ker so Benečani, da bi dosegli svoje koristi, pogajanja zavlačevali, dokler se niso poslanci naveličali in zaradi čimprejšnje vrnitve začeli popuščati. O tem priča cela vrsta pisem v arhivu Sveta dvanajstih modrih za sol, sicer iz kasnejše dobe, kar pa je veljalo skoraj vedno tudi prej.⁶⁵ Zaradi tega je postala uradna pot v Benetke nezaželena, poslanci so se upirali zaradi sitnosti, ki so jim jih te poti prinašale. Zaradi tega je moral Veliki svet predvideti globo za vse tiste izvoljene poslance, ki niso hoteli v Benetke. Globo so dajali v znesku 100 malih lir. Toda še večje so bile ostale kazni, ki so jih sprejeli s tem v zvezi: 1. izključitev iz Velikega sveta za dobo petih let in 2. izključitev iz vseh javnih služb in izgubo vseh dobrin, ki jih te prinašajo, za isto dobo. Kot nagrado za poslanca pa so smatrali to, da

je bil po vrnitvi oproščen poslanskih volitev za dobo enega leta. Ta sklep je bil sprejet verjetno leta 1433.⁶⁶

Poleg opisanih pa je občina imela še druge uradnike, ki jih niti knjige statuten niti knjige popravkov ne navajajo. Dobimo jih v uredbi o povišanju plač, ki je bila izglasovana v nedeljo, 15. avgusta 1593. Čudno je, da za gospodarske panoge, kot so vinogradništvo, oljarstvo in ribištvo, gozdarstvo in pomorstvo, kjer je občina lahko pričakovala tako posredne kot neposredne koristi, niso mestni očetje v knjigah statuten detajlirali dolžnosti uradnikov, ki so jih v te panoge volili. Imeli pa so na seznamu najmanj dva *nadzornika vina* (li sopra vini), ki sta pregledovala pridelke in nadzorovala vinsko trgovino, dva *nadzornika ribištva* (li sopra pesce), ki sta nadzirala ribji ulov in trgovino z ribami, dva *nadzornika oljnih mlinov* (li sopra torchi), ki sta nadzirala pridelek oljk, delo stiskalnic in trgovino z oljem, dva *nadzornika obale* (li sopra rive), ki sta pregledovala in oskrbovala obalo, pomole in pristanišče, dva *gozdarja* (li sopra boschi), ki sta nadzirala občinske gozdove in pazila na pravičen posek.⁶⁷ Še bolj čudno pa je, da niso objasnili funkcije *zdravstvenega pisarja* (cancellier della sanità),⁶⁸ ki je imel v pogojih poznega srednjega veka vsakakor veliko dela že s kužnimi boleznimi. Toda najmanj je razumljivo, da niso obrazložili funkcije, ki jo v istem seznamu imenujejo »*rasonato de sali*«⁶⁹ s pripadajočim *blagajnikom*.⁷⁰ Kaj je delal ta uradnik, ni popolnoma jasno. Ali je bil nekak splošni nadzornik proizvodnje soli, ali je samo pazil na to, da je občina dobila pravično sedmino pridelane soli, ali je bil občinski predstavnik Sveta dvanajstih modrih za sol, ki so bili organ gospodarjev solarn, ali je opravljal v solarnah drugo funkcijo, še ni znano. Nagibamo se k prvi od teh možnosti z mišljenjem, da je kontroliral solno proizvodnjo zaradi občinske sedmine in da je imel ključ solnih skladišč, kot megleno omenja solna pogodba iz leta 1616.⁷¹

Naj omenimo še v istem seznamu navedeno, a nepojasnjeno funkcijo, ki jo imenujejo »*Ballottini*«. Ker je omenjena v množini, sklepamo, da so bili trije. Po majhni plači sklepamo, da je bila to ena najlažjih služb, čeprav ne najmanj pomembnih. Po imenu sodeč, gre za uradnike, ki so bili zadolženi s štetjem glasovnic oziroma kroglic ob vsakih volitvah in vsakem glasovanju v Velikem svetu. Gre torej po vsej verjetnosti za nekako volilno komisijo, ki je bila s tem delom zadolžena po službeni dolžnosti. Po-

udarjamo, da je to samo ugibanje in le verjeten poskus, da se funkcija objasni.

Občina je plačevala tudi učitelja (*praeceptor gramaticae*), ki je omenjen 27. marca 1596 prav tako v zvezi s povečanjem plače. Učitelju so do tega leta plačevali po 120 ducatov letno. Tedaj mu je bila plača povečana na 140 ducatov, kar je bil najboljši dohodek. Poleg tega je imel učitelj v brezplačni uporabi tudi stanovanje.⁷³

In končno naj omenimo še, da je Veliki svet vsako leto pred veliko nočjo izvolil *pridigarja* za naslednji advent. *Pridigar* je moral pripadati redu *pridigarjev* in je dobil letno (t. j. mesečno, ker je *pridigal* samo en mesec) plačo 20 ducatov.⁷⁴ S tem smo pregled občinskih oblastnih in upravnih organov piranske občine pod beneško nadvlado končali.

Sklepna beseda

Iz zgornjega je razvidno, da je bila srednjeveška oblast in uprava mesta Pirana dokaj komplicirana. Če vse dobro premislimo, je bila pri vsakem pomembnejšem uradu trojna kontrola. Kljub temu so se dogajale stvari, ki po statutu niso bile dopustne. Zato so navadno popravki in dodatki ostrejši kot zakoni sami. Toda iz knjige statutow je tudi razvidno, da so mestni očetje predvidevali nepoštenost uradnikov in z njo računali. Zato so morali uradniki položiti jamščino. Iz tega razloga tudi sorodnik ni smel voliti sorodnika. Prav zato pa tudi volivec ni smel biti izvoljen v urade tiste izmene oziroma tistega leta. Stari uradniki niso smeli prisostvovati volitvam novih. V primeru, da je eden od uradnikov določenega urada umrl ali kako drugače odpadel in ga je bilo treba nadomestiti, nadomestnim volitvam niso smeli prisostvovati niti novi uradniki tistega urada, niti njihovi neposredni predhodniki. Od nadomestnih volitev so morali odpasti celo volilci sedanjih in prejšnjih uradnikov tistega urada.⁷⁵

V istem uradu nista smela biti oče in sin, tast, zet, svak, ded, vnuk itd. V nobenem uradu ni bilo dopuščeno krvno sorodstvo, razen v skladiščih, ki sta bili ločeni drugo od drugega. V vseh takih primerih so se mestni očetje zavarovali s tem, da so proglasili volitve za neveljavne in so jih seveda ponovili.⁷⁶

V primeru, da je Veliki svetnik volil uradnika zaradi nagrade ali druge osebne koristi, je brezpogojno sledila začasna izključitev iz Velikega sveta. Poleg tega pa je plačal globo 50 lir.⁷⁷ Vsak izvoljen uradnik je bil zaprisežen takoj po izvolitvi. Če

se to ni zgodilo, je izgubil službo. V takem primeru so po poteku 15 dni volili novega uradnika. V tem času je ostal na dolžnosti uradnik prejšnje izmene.⁷⁸ Vsak uradnik je bil dolžan jamčiti za svojo poštenost. V ta namen je na občini položil jamščino, ki je bila za različne urade različna. Jamščino so določili po vrednosti vinogradniškega paštna. Za poštenost uradnika je bil odgovoren tudi volivec. Če je določeni uradnik ogoljufal občino ali privatnika, ki je imel z njim opravka v času službe, in je bila njegova jamščina premajhna, da bi se škoda poravnala, jo je moral poravnati njegov volivec.⁷⁹

Nihče ni smel biti izvoljen v isto službo več kot enkrat na leto. Sorodniki, komornik in cenilci so ostali po štirih mesecih službovanja le člani Velikega sveta in so v isto službo bili izvoljeni šele po preteku dveh let, v druge službe pa po preteku 8 mesecev. Vsi ostali uradniki so bili lahko izvoljeni v drugo službo takoj po prenehanju prve.⁸⁰

Noben uradnik ni smel poiskati nadomestila za čas dovoljene odsotnosti. To, če je bilo potrebno, mu je preskrbel potestat. Noben meščan se ni smel vmešavati v službo občinskih uradnikov. Kdor se je proti temu pregrešil, je plačal 20 soldov globe.⁸¹

Vsi uradniki so morali enkrat na mesec prebrati svoj kapitulat. Ako niso bili pismeni, je to storil drug uradnik, katerega pa so morali poslušati. Kasneje so to funkcijo prevzeli sindiki, katerih dolžnost je pač bila, da so poznali statute in nadzirali njihovo izpolnjevanje. Izjema pri tem pravilu so bili nadzorniki vasi in mestni ključarji, katerih funkcije so različne od ostalih. Tudi zapriseženi so bili uradniki na svoj kapitulat. Vsak kapitulat statutow o volitvah uradnikov je imel določen obrazec prisege, ki je vseboval natančno vse dolžnosti določenega uradnika.

Vsi sklepi Velikega sveta, sveta sodnikov, Sveta dvanajstih modrih za preskrbo so morali ostati tajni do javne objave, vsi predlogi, razprave in osebe, ki so kakršen koli predlog podale, pa še po javni objavi sklepov. Nihče ni smel govoriti v javnosti o tem, kar se je govorilo na sejah. Za javnost so smatrali celo domači družinski krog. In če je kdo razkril sklepe, predloge in razprave, so ga kaznovali s trajno izključitvijo iz vseh svetov, javno osramotitvijo in proglasitvijo za krivoprisežnika. Poleg vsega tega so mu naložili 100 malih lir globe, ki jo je spravil v žep, kdor ga je prijavil. Če bi to storili uradniki, ki niso bili člani Velikega sveta, so bili trajno izključeni iz vseh služb.⁸² Sklepi Velikega sveta so bili veljavni in

zakoniti, če so bili izglasovani z dvetretjinsko večino.

Če vštejemo 12 članov Malega sveta, je imela piranska občina ob največji zasedbi 88 uradnikov. Brez Malega sveta torej 76. Kljub temu je bila največja zasedba število 88, ko je bilo izvoljenih 12 poslancev in trije razsodniki. Ob navadni zasedbi je bilo 76 uradnikov, ker moramo odšteti enega cenilca, ko je bil ustanovljen urad skladišnega merčuna. Če odštejemo dva nadzornika, ki sta lahko sprejela tudi drugo službo, dva razsodnika, ki sta bila imenovana samo v primeru družinskih sporov, pridigarja, ki je bil voljen samo za en mesec, in dva cerkvena in štiri mestne ključarje, katerim ni bilo prepovedano sprejeti tudi drugo službo, je imela občina Piran v času beneške nadvlade 65 stalnih uradniških mest. Da jih je bilo samo toliko, je bil kaj pogost pojav, ker ni bilo vedno mogoče najti pripravnih oseb, ki bi bile kljub sankcijam statutow pripravljeni prevzeti uradniško mesto, saj imamo primere, da so rajši plačevali visoke globe, kot pa sprejeli izvolitev ali imenovanje.

Občina Piran je tedaj poznala dva načina volitev. Starejši način s klobukom je polagoma izginil. Mlajši z volilnimi skrinjicami in kroglicami (*bussolis et ballottis*) se je obdržal do propada beneške republike. Volilne skrinjice pa so doživele nekaj sprememb. Najstarejša je skrinjica z eno votlino, kjer so volili tako, da so od dveh dobljenih kroglic različne barve oddali tisto, ki je bila za ali proti predlogu, kakor je pač kdo hotel voliti. Odvečno kroglico so oddali v poseben pokrit zaboj. Mlajša je skrinjica z dvema votlinama, navadno označena z besedama »dác in »ne« (sì, no), kjer so oddali samo eno kroglico. Kdor je volil za predlog, jo je oddal v prvo, kdor pa je volil proti, pa v drugo votlino. Votline so bile navadno na zunaj različno pobarvane kakor pri prejšnjem načinu kroglice.

Nekako v isti čas, morda le za kako desetletje kasneje, spada volilna skrinjica s tremi votlinami, kjer so napravili v tretji votlini prostor za tiste, ki so se hoteli glasovanja vzdržati.

Naj še omenimo, da so hoteli mestni očetje vedno ohraniti demokratični videz. Toda ta demokratičnost je veljala samo za gospodujoči sloj patricijev-plemičev. Kako so se v tem sistemu počutili srednji in nižji sloji, pa je drugo, obsežnejše vprašanje.

OPOMBE

1. P. Kandler: Statuti municipali del comune di Trieste. Trieste 1849. str. XLI–XLIII. — 2. Luigi Moreani: Izola ed i suoi statuti. Parenzo 1889. str. 39–47. — 3. B. Benussi: Manuale di storia, geografia e statistica della regione giulia. Parenzo 1903. str. 153–154. — 4. B. Benussi: L'Istria nei suoi due millenni di storia. Trieste 1924. stran 170–171. — 5. Carlo de Franceschi: L'Istria, note storiche. — 6. D. Venturini: Il vecchio »Maggior consiglio della città di Capodistria. V: Pagine istriane. A. I. 1903. str. 106. — 7. Camillo de Franceschi: Chartularium piranense. Raccolta dei documenti medievali di Pirano. Parenzo 1924. Vol. I. skr. Char. pir. — 8. Moreani: Notizie storiche di Pirano. str. 96. — 9. Char. pir. str. 105–106. — 10. Char. pir. str. 105–106. — 11. Minotto cita Bonunino: (Dokumenta ad Forumjulii etc. spectantia). Boljša pa je de Franceschijsva rešitev, ki je identična z Ioppijovo (Aggiunte inedite al CDI. Udine 1878). str. 23–27. — 12. Char. pir. str. XXXI. — 13. Volumen statutorum civitatis Pirani. Venetiis 1606. Liber I. str. 4. Skr. VS. — 14. VS str. 4. — 15. VS liber I. str. 5. — 16. Char. pir. CDI. — 17. VS Liber I. str. 35. — 18. L. Moreani: Notizie storiche della città di Pirano. str. 149. — 19. Char. pir. str. 227–229. — 20. VS Liber I. str. 5–6. — 21. Istotam. — 22. Liber correctionum, novum legum etc. Venetiis 1606. str. 67 tergo. skr. LC. — 23. Moreani: O. c. str. 97. — 24. VS str. 9. — 25. LC str. 51. tergo. — 26. LC str. 62 tergo. — 27. LC str. 2. — 28. LC str. 47. — 29. LC str. 52. — 30. LC str. 52–54 tergo. — 31. LC str. 57. — 32. LC str. 65. — 33. VS vol. I. str. 21–23. — 34. LC str. 45. — 35. LC str. 57 tergo. — 36. Statuta civitatis Pirani 1507. Rokopis MA Piran. — 37. Statuta civitatis Pirani 1532. Rokopis MA Piran, in Statuta civitatis Pirani 1558. prav tam. — 37. Jamstvo za svoje delo in poštenje so dajali občinski uradniki v vinogradih. Obsegalo je 4 do 12 delov vinograda, ki jih omejuje ena *corona*. Takemu delu so rekli *pieza* (od tega potem *piezo* = piegus = jamaščina). Ti deli pa so se med seboj zelo razlikovali. Pieza je lahko bila majhna ali velika, prav tako kot na Vipavskem *pašten* (pasteno), ki je poznan tudi v Istri z enakim pomenom kot *pieza*. Jamaščina je lahko potemtakem različne vrednosti. V Izoli so temu odpomogli tako, da so določili ceno pieze (pastna) na 100 lir. Ni znano, da bi v Piranu storili isto. Verjetno so piranski uradniki zastavili občini potrebne dele vinograda. Po kasnejši korumpiranosti občinskih uradnikov sklepamo, da so to bili najmanjši deli. V primeru komornika je veljala jamaščina najmanj 8 piez. Število je bilo elastično zaradi nezaupanja Velikega sveta v zastavljeno vrednost in poštenost. — 38. LC stran 65 tergo. — 39. VS stran 8. — 40. Istotam. — 41. Istotam. — 42. VS liber I. Stran 12–14. — 43. VS liber I stran 14–15. — 44. LC stran 15. — 45. VS liber I stran 16–17. — 46. LC stran 55–56. — 47. Istotam stran 56. — 48. VS liber I stran 17–18. — 49. VS liber I. stran 18–19. — 50. VS liber I. stran 19–20. — 51. VS liber I. stran 24. — 52. VS liber I. stran 20–21. — 53. VS liber I. stran 24–25. — 54. VS liber I. stran 23–24. — 55. LC stran 6. — 56. VS liber I. stran 68 in 68 tergo. — 57. Istotam stran 69 tergo. — 58. Pomen besede »vicedominaria«, ki jo statuti uporabljajo ne samo v Piranu, temveč tudi v Izoli, Kopru, Miljah in Trstu, je: »vicedomski arhiv«. Ker pa so šli tudi vsi drugi občinski akti v vicedomsko pisarno, lahko rečemo, da predstavlja vicedominaria celoten občinski arhiv. V tem pomenu besede lahko iščemo tudi pomen vicedominov kot aktivnih in pasivnih stvariteljev arhiva. Aktivnih, kolikor so ustvarjali arhiv, s tem da so v svoje knjige vpisovali vsebino vseh pogodb in mnogih drugih dokumentov, ki so bili podpisani v Piranu, včasih pa tudi izven njega, pasivnih pa, ker so sprejemali v svoje pisarne vse dokumente, ki jih je dobivala občina. Skrb za arhiv sta torej imela vicedomina, ki sta na tak način istovetna z občinskim arhivarjem. — 59. VS liber I. stran 26–31 poglavje o vicedominih. — 60. LC stran 9. — 61. VS liber V. stran 75. — 62. LC stran 9. — 63. LC stran 2. — 64. LC str. 46. — 65. Glej knjige korespondence občinskih ambasadorjev s svetom XX. za sol. MA Piran od 1–112. — 66. LC stran 61. — 67. LC stran 68. — 68. Istotam. — 69. Istotam. — 70. Istotam. — 71. Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino 1957. — 72. LC stran 68. — 73. LC stran . — 74. LC stran 73 in 73 tergo. — 75. VS liber I. stran 8. — 76. VS liber stran 9. — 77. VS liber I. stran 8. — 78. VS liber I. stran 31–32. — 79. VS liber I. stran 32. — 80. VS liber I. stran 32. — 81. VS liber I. stran 32–35. — 82. LC stran 7.

ŽIVLJENJEPISNI PODATKI O BAROČNIH SLIKARJIH IN KIPARJIH CELJA, PTUJA IN SLOV. KONJIC

SERGEJ VRISER

K osnovnim delom v raziskovanju baroka slovenske Štajerske spadata sistematični pregled vseh umetnostnih spomenikov te dobe in proučevanje ustreznega arhivskega gradiva. Slednjemu prištevamo dokumentacijo o spomenikih in njihovem nastanku, prav tako pa je potrebno tudi z dokumentom izpričati avtorje, izpopolniti seznam umetnostnih ustvarjalcev XVII. in XVIII. stol. in osvetliti njihove življenjske podobe. V ta namen se moramo predvsem posvetiti pregledu matičnih knjig vseh umetnostno pomembnejših krajev slovenske Štajerske.

Z izpiski iz matrik seveda še daleč nismo v popolnosti osvetlili umetnostnih razmer v posameznih krajih. Prav nič nam matrike ne morejo na primer povedati o umetnikih, ki so se le kratkotrajno mudili v teh krajih in niso bili župljani kraja, v katerem so delovali. Spričo skopega ali povsem izgubljenega arhivskega gradiva pa so matični zapisi mnogokje edini vir o umetnikih. Vsekakor moremo iz njih vsaj deloma spoznati življenje umetniškega kadra, ki je tukaj za daljšo ali krajšo dobo stalno bival, prenašal poklicno znanje iz roda v rod in se umetnostno izražal z delom v domačem mestu in njegovem okolju. Matrikam velja torej z vidika umetnostnega zgodovinarja posvetiti vso pozornost. Ti izpisi niso le osnovni vir pri ustvarjanju biografskih podob o naših umetnikih, ampak pomenijo večkrat tudi neposredno ali posredno pomoč pri odkrivanju in opredeljevanju del, umetnostnih spomenikov.

Z obsežnejšim izpisovanjem imen umetnikov in imen mojstrov sorodnih poklicev je pričel med prvimi na slovenskem Štajerskem — če izvezemo Puffovo publikacijo o Mariboru in Wastlerjev Leksikon štajerskih umetnikov¹ — Ivan Slekovec. Nabrana imena je deloma priobčil, večji del gradiva pa je ostal v rokopisu.² Nekaj življenjskih podatkov sta zbrala J. Pajek in dr. A. Stegenšek,³ znatno število novih imen sta posredovala v zvezi z umetnostjo v Slovenjem Gradcu dr. Fr. Šijanec v razpravi o slikarjih Straussih in J. Soklič v zapiskih o kiparjih J. J. Mersiju in slikarju M. Skoblu.⁴ Matični podatki so nudili nadalje oporo pri razpravi o mariborskem baročnem kiparstvu.⁵

Izpisovanje iz matrik se nadaljuje v tistih krajih Štajerske, kjer je bila ugotovljena ali

pa tudi samo domnevana dejavnost domačih baročnih umetnikov. V novejšem času so bile pregledane matrike Celja, Ptuja in Slovenskih Konjic. Na ta način se je bilo mogoče do neke mere seznaniti z umetnostnimi razmerami v teh krajih. Če smo vedeli vsaj nekaj o umetnikih Celja in Ptuja, so nam bili razen enega mojstri v Konjicah povsem neznani. Matrike pa so pokazale razmeroma veliko število umetnikov-obrtnikov Konjic, povečalo pa se je še število Celjanov in Ptujčanov.

Vpričujoče gradivo sem vključil tudi nekaj Slekovčevih ptujskih izpiskov, ki so bili že objavljeni v Zahnovih Zusätze und Nachträge. Ob ponovnem pregledu matrik so bili ti podatki dopolnjeni in popravljeni. Kolikor podatkov nisem več našel, sem navedel Zahnove. Večji del gradiva pa je nov. Predvsem je imelo raziskovanje namen, ugotoviti rodbinske zveze med posameznimi umetniki, kar je tudi privedlo do novih izsledkov.

V naslednjem so zbrani življenjski podatki slikarjev in kiparjev, kakor se nam kažejo v ohranjenih matrikah teh krajev.

Franc Zamblik: Marija z detetom; Janževa gora pri Selnici ob Dravi (prva polovica XVIII. stol.)

CELJE

Slikarji

Dominik Cranich — V matrikah najdemo le zapis, da se je dne 16. jun. 1694 poročil Dominik Cranich »viduus Civis et pictor Cillieae« s Katarino Franz, hčerko meščana in zlatarja Janeza Franza. Drugih rodbinskih podatkov o Cranichu ni.⁶

Sebastijan Menhart († pred l. 1721) — Dne 26. septembra 1697 se je poročil Sebastijan Menhart, »pictor loci«, s Katarino Suzano, vdovo Maksimilijana Potscherja.⁷ Rojstna matica omenja Menhartovega nezakonskega sina Janeza (krščen 23. maja 1697)⁸, iz zakona s Katarino Suzano pa otroke Janeza Pavla (krščen 28. junija 1698),⁹ Marijo Katarino (krščena 9. aprila 1701),¹⁰ Marijo Terezijo (krščena 13. septembra 1703)¹¹ in Frančiška Antona (krščen 17. novembra 1705).¹² Slikar je umrl pred letom 1721; tega leta je ob poroki Marije Katarine zapisano »hči pokojnega Sebastijana Menharta«. (Gl. podatke o Lenartu Petrovčniku!)

Janez Benedikt Huster († pred l. 1738) — Ime Janeza Benedikta Husterja starejšega, »civis et pictoris«, se najprej javlja v matrikah v zvezi s krstom otrok: 21. oktobra 1693, Frančišek Jožef,¹³ 31. oktobra 1697, Marija Katarina,¹⁴ 24. oktobra 1699, Marija Elizabeta,¹⁵ 4. novembra 1701, Janez Benedikt,¹⁶ 2. 10. 1703, Marija Terezija,¹⁷ 3. avgusta 1706, Janez Lavrencij.¹⁸ Huster je na nekem mestu imenovan »iudex civitatis«, ob poroki sina Janeza Benedikta pa »senator«. Datum njegove smrti ni ohranjen; iz zapisa pri omenjeni poroki pa je razvidno, da je umrl pred letom ali v letu 1738.

Janez Benedikt Huster ml. (1701 do 1760) — Dne 9. julija 1738 je bila zabeležena poroka Janeza Benedikta, »defuncti Dni Joa: benedicti Huster civis et senatoris ac Pictoris filius leg. ac pictor« z nevesto Ano Marijo,¹⁹ 25. januarja 1750 pa je ob krstu sina Gregorija Pavla omenjena žena Margareta.²⁰ Ker ni podatkov o drugih župljanih s tem imenom, bi smeli sklepati, da se je Huster ml., kolikor ne gre za pomoto v pisanju ženiniga imena, pred letom 1750 vnovič poročil. Kot »pictor« in priča pri poroki je omenjen še l. 1753. Mrliška matica nam pove, da je umrl 22. decembra 1760, star 67 let.²¹ Navedba starosti je napačna, kar je v matrikah tedanjega časa pogost primer.

Lenart Petrovčnik (Petroutschnik, Petrotschnik, Petrosnig, Petrosnegg) († 1758)

— Dne 10. februarja 1721 sta se poročila v Celju Lenart Janez, »dfcti Dni Thomae Petrotschnigg ex Carinthia«, slikar, in Marija Katarina, »dfcti Dni Sebastiani Menhart legit. filia«.²² Po vsej verjetnosti je Petrovčnik prevzel slikarsko delavnico S. Menharta. Od devetih otrok, ki so se rodili med l. 1724 in 1741, so bili štirje dečki: Jurij Lenart, krščen 29. marca 1726,²³ Frančišek Lenart, krščen 30. sept. 1728,²⁴ Pavel Jurij, krščen 23. januarja 1736,²⁵ Frančišek Ksaverij, krščen 1. decembra 1737.²⁶ Slikar Lenart Petrovčnik je umrl 25. novembra 1758.²⁷

Jurij Petrovčnik (1726—1798) — Dne 26. marca (?) sta sklenila zakonsko zvezo »D. Joannes dfcti Leonardi Petroutschnigg filius pictoriae artis Sodalis cillejensis« in Marija Ana Julijana »dfcti Caroli Josephi Bischoff Saluberimae medicinae Doctoris filia«.²⁸ Imena Janez ni v vrsti potomcev Lenarta Petrovčnika, prav tako pa se v krstnih podatkih pojavlja ob imenu matere Julijane Bischoffin vselej oče Jurij Petrovčnik. Najverjetneje gre torej za Jurija Lenarta (roj. l. 1726), ki je utegnil prejeti ob krstu še tretje ime Janez. Zakoncema Juriju in Julijani se je rodilo med l. 1773 in 1793 9 otrok, od katerih so štirje umrli že v teh letih, življenjska sled za ostalimi pa je zabrisana. Družina je stanovala v hiši št. 34, ob smrti mojstra Jurija 18. julija 1798²⁹ pa je zapisano »Nikolaisberg«. Umrl je za vodenično boleznijo, štiri leta pred njim, dne 1. januarja 1794, pa je umrla žena Julijana, stara 46 let.³⁰

Franc Maidinger (Meidinger, Maittinger) († 1814) — Sodobnik Jurija Petrovčnika je slikar Franc Maidinger. Iz krstnih podatkov otrok izvemo, da je bil poročen z Marijo Ano roj. Pachmann. Po njeni smrti (17. sept. 1783)³¹ je vzel »Pictoriae Magister« za ženo Jožefo Kožuh (4. februarja 1784).³² Iz ohranjenih virov je mogoče sklepati, da se je v dveh zakonih rodilo 8 otrok, najstarejši sin Frančišek Ksaverij je umrl v starosti 21 let dne 5. avg. 1800.³³ Družina se je večkrat selila, omenjene so hišne številke 129, 56 in 121. V zadnji hiši je slikar tudi umrl, dočakal je 76 let (26. julija 1814).³⁴

Kiparji

Matija Brinovec (Brinovez) — Poročna matrika omenja, da se je 22. sept. 1737 poročil v župnijski cerkvi »artis statuariae socius« Matija Brinovec z Marijo, hčerko Jurija Korentha.³⁵ Brinovec je bil verjetno zaposlen v celjski kiparski delavnici in se je po koncu pomočniške dobe odselil drugam.

Ferdinand Gallo (†1788) — S pritožkom italijanskih umetnikov v zač. XVII. stol. se ime Gallo večkrat pojavlja v umetnostnih krogih avstrijskih provinc. Tako poznamo v tem času n. pr. kiparja Domenica Galla v Radgoni in Pietra Galla, gradbenika v Galensteinu na Štajerskem.³⁶ Tudi pri celjskem kiparju Gallu gre brez dvoma za rodbino z italijanskim poreklom, ki pa se je najbrž že ponemčena priselila v naše kraje. Gallov doslej ugotovljeni opus zajema tudi izključno rezbarstvo, omenjen je kot »sculptor lignarius«, torej dela, ki so povezana z ne-italijanskim, alpsko-štajerskim kiparskim patrimonijem. S Ferdinandom Gallom se prvič seznanimo 14. januarja 1754, ob poroki, ki jo je kot »Statuarius et civis Cilliae viduus« sklenil z Marijo Ano Grabner.³⁷ Že l. 1766 (8. junija)³⁸ pa mu umre tudi druga žena. Od otrok, ki jih navajajo matrike po l. 1754, omenim naslednje: 4. novembra 1754 je bil krščen Karel Ferdinand,³⁹ 1. nov. 1759 Jožef Vincencij,⁴⁰ 26. avg. 1760 Avguštin Ferdinand⁴¹ in 26. februarja 1762 Matija.⁴² V enainvajsetem letu življenja, 21. aprila 1776, umre kiparjev sin Ferdinand (verjetno Karel Ferdinand⁴³), v starosti 56 let pa dne 1. okt. 1814 Jožef; Matijo, ki je edini izpričan kot mojster očetove stroke — kipar, srečamo ob koncu stoletja v Ptuj, datum njegove smrti pa ni ohranjen. Ferdinand Gallo je umrl star 79 let 29. nov. 1788.⁴⁴ Matrike navajajo kot bivališče družine hiši št. 113 in 140.

PTUJ

Slikarji

Franc Jagatha — »Pictor« Jagatha Franc in žena Ivana sta krstila 27. jul. 1687 sina Janeza Frančiška, 2. oktobra 1688 pa Janeza Leopolda.⁴⁵

Sebastijan Schiffkorn — V mestni župnijski cerkvi v Ptuj se je 27. aprila 1688 poročil slikar Sebastijan Schiffkorn z vdovo Margareto Mörchin.⁴⁶ Ime matere Margarete je navedeno ob rojstvu štirih otrok (med l. 1689 in 1692). Od l. 1695 dalje zasledimo pri osmih rojstvih ime matere Magdalene. Podatek o slikarjevi drugi ženitvi (med l. 1693 in 1695) manjka. Tudi zapiska o njegovi smrti ni najti. Schiffkorna srečamo večkrat kot pričo pri porokah ptujskih meščanov in kot botra njihovih otrok, v l. 1702 in 1703 ga imenujejo viri »pictor et senator«. Izmed otrok se najdalje omenja sin Jožef Karel, ki poroči 18. sept. 1748 Marijo Katarino Scotschein, priča pa mu je brat Ignacij. Podatek nam ničesar ne pove o poklicih obeh Schiffkornovih sinov.⁴⁷

Melhior Spanner — Ime Melhiorja Spannerja — Slekovca ga je napačno imenoval Spann — se pojavlja v maticah med l. 1689 in 1720, vendar pa ni jasno, ali gre za eno ali za dve osebi s tem imenom. Dne 14. jan. 1689 se je poročil Melhior Spanner, »pictor«, z Marijo Suzano Essenko.⁴⁸ Kot slikar je omenjen tudi l. 1696 pri neki poroki. Ob rojstvu Jožefa Melhiorja (13. maja 1710) in Regine Barbare (7. febr. 1714) pa sta imenovana oče Melhior Spanner »senator et judex«, in mati Marija Barbara.⁴⁹ Pripis »judex civitatis« najdemo še l. 1714 in tudi ob smrti M. Spannerja 1. febr. 1720,⁵⁰ kjer je omenjeno, da je umrl v starosti 49 let. Če imamo v obeh primerih opravka z isto osebo, je navedba starosti ob smrti vsekakor napačna.

Ciprijan Pericht — Slikarja s tem imenom navaja Zahn ob smrti v Ptuj dne 27. avgusta 1703.⁵¹ Sam nisem našel drugih podatkov.

Valentin Winkler (†1710) — Istočasno s slikarjema Schiffkornom in Spannerjem živi v Ptuj še slikar Valentin Winkler. Dne 2. aprila 1710 je zabeležena njegova smrt.⁵² 22. aprila 1713 umre žena Magdalena Winklerin, »Mallerin Wittib«.⁵³ Od podatkov otrok omenjam smrt hčerke Katarine l. 1689, rojstvo Marije Terezije l. 1694 in poroko Frančiške Terezije s slikarjem Antonom Fellnerjem dne 12. febr. 1711.⁵⁴

Anton Fellner (Föllner, Feldner) (†1723) — V zakonu s Terezijo Frančiško Winkler se je rodilo Fellnerju šest otrok. Dne 28. marca 1733 je umrl v starosti 18 let

Ferdinand Gallo: Kipa s stranskega oltarja podružne cerkve sv. Miklavža nad Dobrno iz leta 1774

Franc Anton, »ein Maller Jung«,⁵⁵ 21. septembra 1770 pa v starosti 49 let slikarjev drugi sin Franc Jožef.⁵⁶ Slikarjev smrtni datum najdemo v mrliški matici iz l. 1723: umrl je 19. aprila, star okrog 40 let.⁵⁷

Franc Anton Pachmayr (Bachmayr, Pachman) († 1748) — V zapiskih nadžupnijske cerkve v Ptuj⁵⁸ je omenjen leta 1741 med umetniki, ki so delali v proštiji cerkvi, tudi slikar Franc Anton Pachmayr. V ptujskih matrikah najdemo nekaj podatkov o mojstru in njegovi družini. Pachmayr se je dne 9. febr. 1726 poročil s Frančiško Terezijo Fellnerin, hčerko slikarja Valentina Winklerja in vdovo po slikarju Antonu Fellnerju.⁵⁹ Dne 10. marca 1733 umre Anton Pachman, »ein Maller Kindt«,⁶⁰ 24. avgusta istega leta pa je zabeleženo rojstvo Jerneja Antona.⁶¹ Ob rojstvu Janeza Gregorja (dne 23. jun. 1747)⁶² in Marije Rebeke (15. januarja 1749)⁶³ sta zapisana oče Franc in žena Alojzija rojena Strinizerin, torej slikarjeva druga žena. Franc Pachmayr umre 1. oktobra 1748 v starosti 46 let, 17. septembra 1754 pa mu sledi žena Alojzija, stara 36 let.⁶⁴

Rodbinska zveza Winkler—Fellner—Pachmayr je značilen primer ženitev v strogo cechovskem krogu, kar je bilo običajno tudi

vezano na prevzem delavnice. V luči matrik bi bila omenjena ptujska slikarska delavnica izpričana za približno 60 let (1689 do 1748), verjetno pa se je ponašala še z daljšo tradicijo.

Anton Lerhinger (Lerchinger) — V istem spisu kot mojster Pachmayr je l. 1741 omenjen tudi njegov pomočnik Anton Lerhinger. Slikarja s tem imenom srečamo pozneje pri delu na Hrvaškem, stilne primerjave pa govore tudi za njegovo delovanje v Sloveniji. Wastler omenja Sebastijana Lerchingerja, slikarja XVIII. stol. in učenca ruske gimnazije, ki je bil rojen v Ptuj, dr. R. Kohlbach pa je objavil podatek o pogajanjih za poslikanje cistercijske cerkve v Reinu pri Gradcu, kjer omenja Antona Lerchingerja.⁶⁵ V obeh primerih imamo torej slikarja, ki sta povezana s Ptujem, vendar pa nam ptujske matrike povedo prav malo o Lerhingerjih. Dne 21. julija 1715 se je poročil vdovec Jožef Lerhinger z Marijo Katarino Voglin.⁶⁶ Jožef bi utegnil biti oče omenjenega slikarja. Podatek o tej družini pa je osamljen in domneve o sorodnostnih vezeh ni bilo mogoče potrditi z drugimi dokazili.

Janez Girtnik (Girthnig) († 1773) — Ime slikarja Janeza Girtnika in žene Marije roj. Habertin najdemo štirikrat v krstni knjigi v zvezi z rojstvi sina Simona in treh hčera med l. 1744 in 1749.⁶⁷ Zahn omenja Girtnika kot slikarja v Ormožu, kjer krsti 8. februarja 1760 sina Valentina in umre 10. marca 1773.⁶⁸

Ferdinand Scheidtnagl (Scheidnagl, Scheidnagel) — Dne 2. jul. 1752 se je poročil v Ptuj Ferdinand Scheidtnagl, »pictor«, s Frančiško Pölsler »dfcti syndici et civis Francisci Pölsler filia«. ⁶⁹ Že l. 1754 pa je pri rojstvu prvega otroka Janeza omenjena žena iz drugega zakona Konstancija Pergauer, ki je zapisan pri krstu vseh naslednjih devetih otrok med l. 1756 in 1778.⁷⁰ V mrliški matici so samo podatki o smrti 3 otrok, Frančiška, Jožefa in Antonije, ki umro v starosti 9, 6 in 5 let, o ostalih kakor tudi o smrti slikarja samega nam matrike ne povedo ničesar. Scheidtnagl je nekajkrat omenjen kot priča in boter ptujskim družinam. Po l. 1782 sled za njim izgine.

Matija Jušek (Jushek, Jushegg, Jaushegg) — Ob koncu XVIII. stoletja je zavzemal v ptujskem življenju dokaj vidno mesto slikar Matija Jušek (pictor, bürgl. Maller, Fasser, Rathsherr etc.) V zakonu s Terezijo Peer⁷¹ se mu je rodilo 6 deklic in 11 dečkov (med l. 1773 in 1799), 11. aprila 1801 je Terezija Jušek umrla stara 50 let⁷²;

Franc Zamblik: Kipa z oltarja župne cerkve; Sv. Jernej nad Ločami pri Konjicah (prva polovica XVIII. stol.)

še istega leta, dne 12. julija, se je šestdesetletni slikar vnovič poročil. Nevesti Mariji Novak je bilo dvaindvajset let.⁷³ Tudi Juška srečamo večkrat kot pričo pri porokah, kar bi govorilo za določeno stopnjo ugleda in priljubljenosti med Ptujčani. Mojstrovega smrtnega datuma nisem zasledil. V drugi pol. XVIII. stol. omenjajo v Laškem kiparja Antona Ivška. Spričo pogostih menjav v tedanjem načinu pisanja je mogoče, da gre v Ptuj in v Laškem za isto ime in da sta si bila oba umetnika morda v sorodu.

Jožef Paradiss (Paradiess) — V istem času živi v Ptuj tudi slikar Jožef Paradiss, ki ga spoznamo ob poroki 8. novembra 1785 z Jožefo Mrasek, hčerko »kirurga« iz Lenarta v Slov. goricah.⁷⁴ Mojster ima tedaj 32 let, nevesta 22. V letih 1791, 1795 in 1798 se rodijo trije otroci: Jožefa, ki umre že l. 1794, Jožef Anton in Francišek, o katerih pa ni drugih zapisov.⁷⁶

Franc Hublin — Dne 19. novembra 1797 umre v Ptuj v hiši št. 195 slikar Franc Hublin, star 60 let.⁷⁶

Kiparji

Jurij Daniel Filzmoser († 1742) — Dne 7. marca 1701 je bil krščen v Ptuj Karel Emanuel, sin Jurija Daniela Filzmoserja, mojstra »artis sculptoriae«, in žene Marije.⁷⁷ Podatek je objavil že Zahn,⁷⁸ je pa tudi edini, ki govori o tem kiparju v Ptuj. Zdi se, da je bival v tem mestu prav kratek čas; kam je odrinil nato, ni znano, vsekakor je v dvajsetih letih že v Fürstenfeldu, kjer je tudi l. 1742 umrl.⁷⁹

Jožef Sereni — Tudi o življenju tega kiparja vemo le malo. Iz zapisa o smrti Marije Serenin, »Pilhauer Meisterin«, ki je umrla 6. marca 1733, stara 36 let,⁸⁰ je bilo mogoče ugotoviti kiparja Jožefa Serenija. Po rojstnih in smrtnih datumih žene in otrok pa je izpričan za razmeroma kratko dobo med l. 1728 in 1733.⁸¹

Janez Gabrič (Gabritsch, Gaberitsch) († pred l. 1792) — Kipar se je poročil dne 14. aprila 1760 z Ano Kristino Spisser, priča pri poroki pa je bil slikar F. Scheidtnagl.⁸² V nadaljnjih zapiskih se imenuje žena Ana Marija Spisserin, enako tudi ob smrti 16. januarja 1792: Marija Ana Gabritschin, »verwitwete Bildhauerin«, stara 64 let.⁸³ Kipar je torej umrl pred letom 1792. L. 1762 se je rodila hči Marija, ki je umrla l. 1787 (»bürgl. Bildhauerstochter«),⁸⁴ l. 1766 je zapisano rojstvo sina Janeza Antona,⁸⁵ o katerem pa v naslednjih letih ni več podatkov. Družina je stanovala v hiši št. 98.

Ferdinand Gallo: Ksaverijev oltar v cerkvi sv. Miklavža nad Dobrno iz leta 1774

Janez Jurij Potočnik (Pototschnig) († 1788) — V krstni matriki se seznanimo z rojstvi petih otrok kiparja Janeza Jurija Potočnika in žene Terezije roj. Hellwirthin: l. 1782 rojeni Jožef Janez umre že naslednje leto,⁸⁶ za drugim sinom Mihaelom, ki je rojen l. 1783, se sled izgubi.⁸⁷ L. 1788, dne 6. februarja, umre kipar za pljučnico, star 48 let.⁸⁸ Še istega leta pa se vdova Terezija poroči s kiparjem Matijo Gallom.

Matija Gallo — Sin celjskega kiparja Ferdinanda Galla, Matija, »Bildhauer zu Pettau von Cilli gebürtig«, je bil bržkone Potočnikov pomočnik. S poroko njegove vdove Terezije (27. julija 1788)⁸⁹ je prevzel tudi kiparsko delavnico v hiši št. 55. Gallu je bilo ob poroki 26 let, Tereziji 39. Zakon je bil kratkotrajen, žena je umrla naslednje leto, 9. maja 1789,⁹⁰ za sušico. Že dober mesec po smrti Terezije, 21. junija 1789, se Gallo vnovič oženi z Jožefo Tscheliga, hčerjo mesarja iz Bistrice.⁹¹ V letih 1790 in 1792 sta zabeleženi rojstvi dveh deklic, Ane in Marije,⁹² podatka o kiparjevi smrti nisem našel.

KONJICE

Slikarji

Slikar Stupan — Življenjepisnih podatkov o mojstru s tem imenom ni v matrikah, pač pa ga imenujejo 4. julija 1670 ob krstu hčerke njegovega pomočnika Primoža »dni Pictoris Stupan famuli«.⁹³

Jakob Dimic (Dimiz) — »Pictor« Jakob Dimic botruje 28. junija 1686 Gregorju Podpečniku,⁹⁴ naslednje leto pa je vpisan krst Katarine, hčerke Jakoba in Neže Dimic.⁹⁵

Simon Altenhofer — Dne 29. julija 1724 je bila krščena Marija Klara, hči Simona Altenhoferja, »pictoris«, in žene Elizabete. Botrovala sta »Perillustri Dominus Simon Pelhoffer, Capitaneus Excels. Regiminis de Rabathin« in »generosa dna« Marija Frančiška Bartholothin. Po poreklu botrov bi smeli sklepati, da je bil Altenhofer morda uglednejši slikar.⁹⁶

Andrej Starman (Stärmann) — Iz življenjepisnih podatkov Andreja Starmana razberemo, da je bil »pictor Gonovicensis« in da so se mu v zakonu z ženo Marijo Ano rodili 4 otroci: 1709, Frančišek Ludovik,⁹⁷ 1711, Jožef, 1713, Ivana Frančiška in 1716, Marija Julijana.⁹⁸ Dne 27. avg. 1719 se je kot vdovec poročil z Marijo Verbeschniggin. Za pričo je bil konjiški kipar Urban Kobal, ki je že botroval ob krstu Julijane.⁹⁹

Jožef Röchinger (Rechinger, Röffinger) — Med l. 1746 in 1759 živi v Konjicah slikar Jožef Röchinger, »civis et pictor«. Z ženo Katarino imata v tem času 7 otrok. L. 1750 krstita dvojčka Ivana in Marijo Katarino, 1753, Marijo, 1754, Marijo Katarino Barbaro, 1756, Marijo Frančiško, 1757, Marijo Cecilijo in 1759, Antona Erazma.¹⁰⁰ Slikarja omenjajo kot botra še l. 1760, datuma smrti ni, sin Anton pa umre 29. junija 1778, star 19 let.

Janez Gašper Elgg — »Pictor« Elgg je omenjen 11. avg. 1723 kot boter ob krstu Janeza Boštjana Augmillerja, sina konjiškega mizarja.¹⁰¹

Janez Bapt, Braxmayr — Slikarja najdemo v zapisku ob krstu Bartolomeja Lorgerja dne 21. avg. 1734.¹⁰²

Kiparji

Simon Offner — Dne 7. okt. 1667 je bil krščen Frančišek, sin Simona Offnerja, »sculptoris«, in žene Marije.¹⁰³ Botrovala sta Pavel Vošnek (Woschnegg), barvar, in Apolonija Grabner, hči peka.

Urban Kobal (Koball, Coball, Koval, Khoball († pred 1727) — Ime tega kiparja se v konjiških knjigah zelo pogosto pojavlja. Zdi se, da ni bil ena izmed osrednjih osebnosti v trgu samo v času, ko ga matrike imenujejo »judex Gonovicensis«, t. j. med leti 1707 in 1709, ampak za vsega življenja. Kar sedemintridesetkrat je bil boter konji-

škim novorojencem, dalje priča pri porokah, večkrat pa je botrovala tudi žena Marija. Zakonca najbrž nista imela otrok, vsaj med l. 1692 in 1727, ko se pojavlja kiparjevo ime, nisem zasledil nobenih podatkov o potomcih. Okrog l. 1720 umre žena Marija, nato se Kobal 28. oktobra tega leta še enkrat poroči. Za ženo je vzel Elizabeto Schwebel.¹⁰⁴ Kipar je umrl najbrž l. 1726; 20. jan. 1727 se je namreč vdova Elizabeta poročila z Jurijem Solarjem iz Tepanj.¹⁰⁵

Mihael Pogačnik (Pogatschnig, Pogäzhnigk, Pogazhnigg) — Po poroki dne 22. jan. 1709¹⁰⁶ omenjajo matrike Mihaela Gregorja Pogačnika (»sculptor et civis Gonovicensis«) in ženo Gertrudo, roj. Oroš, ob rojstvih štirih otrok. Leta 1711 se jima rodi Filip,¹⁰⁷ 1713, Marija,¹⁰⁸ 1716, Marija,¹⁰⁹ 1718, Marija,¹¹⁰ in 1723, Janez.¹¹¹ Mihaela Pogačnika imenujejo matrike konjiške župnije do l. 1728. Sin Janez je postal duhovnik, služboval je v Solčavi, Trbovljah in med l. 1772 do 1774 kot beneficiat v Okoninu.¹¹²

Janez Pogačnik — Dne 18. jul. 1712 so vpisali v knjigo novoporočencev Janeza Gregorja Pogačnika, brata kiparja Mihaela, in Ano Marijo Kallenperger.¹²³ Zapis se glasi: »Joannes Gregory Pogazhnig, filius sculptor sen. statuarius.« Ker sta imela dva sinova kiparski poklic, bi bilo prav verjetno, da sta izvirala iz kiparske rodbine in da je bil morda tudi oče Gregor kipar. Vsekakor pa ni o njem in o sinu Janezu nikakih drugih podatkov.

Franc Zamblik (Zamble, Zamblek, Zanlik itd.) († 1758) — Od konjiških umetnikov je bil doslej še najbolj znan Franc Zamblik. Ime Zamblik se v matrikah večkrat pojavlja v različnih transkripcijah, verjetno pa gre za isto konjiško rodbino. Brat našega kiparja, Janez Zamblek, je bil vikar v Zrečah in je botroval tudi kiparjevim otrokom. Francu in ženi Heleni se je rodilo med l. 1730 in 1743 pet otrok: 1730, Jožefa, 1733, Frančišek Anton, 1735, Ignacij, 1739, Gašper Anton in 1743, Simon Jožef.¹¹⁴ Slekovec omenja, da je bil Ignacij med leti 1760 in 1763 kaplan v Konjicah.¹¹⁵ Kipar Zamblik je umrl 7. februarja 1758 v 51. letu starosti, žena Helena pa 11. nov. 1760.¹¹⁶

Franc Trilec (Drilz, Trilz) († 1758) — V istem času kot Zamblika omenjajo matrike še drugega konjiškega kiparja — Franca Trileca (statuarius). Dne 13. februarja 1743 je vzel za ženo Katarino Gestin.¹¹⁷ 28. oktobra 1749 sta krstila sina Simona¹¹⁸ in 4. februarja 1755 Matijo.¹¹⁹ Trilec je imel bržkone več otrok. Dne 10. apr. 1780 se je v Gradcu

Sebastijan Menhart — Katarina Suzana Potscher — Tomaž Petrovčnik
slikar ?
† pred l. 1721, Celje † pred l. 1721,
Koroška

Marija Katarina — Lenart Petrovčnik
slikar
† 1758, Celje

Jurij Petrovčnik
slikar
† 1798, Celje

Ferdinand Gallo — Marija Ana roj. Grabner
kipar
† 1788, Celje

Janez Jurij Potočnik — Terezija — Matija Gallo — Jožefa
kipar roj. Habert kipar roj. Čeliga
† 1788, Ptuj † ?, Ptuj

Valentin Winkler — Magdalena
slikar
† 1710, Ptuj

Anton Fellner — Frančiška Terezija — Franc Anton Pachmayr
slikar slikar
† 1723, Ptuj † 1748, Ptuj

oženil gostilničar Jožef Trilec, sin pokojnega kiparja Franca Trilca.¹²⁰ Kipar Trilec je bil ob smrti star 60 let, pokopali so ga 16. avgusta 1758 v Konjicah.¹²¹

OPOMBE

1. Dr. R. Puff: Marburg in Steiermark, Graz 1847, I in II. — Josef Wastler: Steirisches Künstlerlexicon, Graz 1883; ista, Nachträge zum Künstlerlexicon, Mitteilungen d. hist. Vereines für Steiermark, Graz 1885. — 2. J. Zahn: Zusätze u. Nachträge zu Wastler Künstlerlexicon, Mitt. d. h. V. f. Stmk 1889. — Drž. arhiv LRS, podr. Maribor. — 3. J. Pajek: Marijina cerkev na Gorci pri Sv. Petru pri Mariboru, Voditelj v bogoslovnih vedah, Maribor 1899. — Dr. A. Stegenšek: Naši Marijini stebri, Voditelj XIV, Maribor 1911. — 4. Dr. Fr. Šijanec: Franc Mihael in Janez Andrej Strauss, ZUZ IX., str. 131. — J. Soklič: Kipar Janez Jurij Mersl, ZUZ XVI., str. 75—84. J. Soklič: Slikar Mihael Skobl, CZN 1937, str. 123—28. — 5. Š. Vrišer: Mariborski baročni kiparji, ZUZ IV (nova vrsta), str. 71—150. — 6. Poročna knjiga A, str. 1. — Vse navedene celjske matične knjige se hranijo v Drž. arhivu Slovenije v Ljubljani. V nadaljevanju so knjige označene s kraticami: poročna knjiga = Pr. kg., krstna knjiga = Kr. kg., Mrljska knjiga = Mr. kg. — 7. Pr. kg. A, str. 10. — 8. Kr. kg. O/III, str. 245. — 9. Kr. kg. O/III, str. 255. — 10. Kr. kg. O/III, str. 279. — 11. Kr. kg. O/III, str. 312. — 12. Kr. kg. O/III, str. 338. — 13. Kr. kg. O/III, str. 212. — 14. Kr. kg. O/III, str. 249. — 15. Kr. kg. O/III,

str. 265. — 16. Kr. kg. O/III, str. 288. — 17. Kr. kg. O/III, str. 313. — 18. Kr. kg. O/III, str. 346. — 19. Pr. kg. A, str. 192. — 20. Kr. kg. IV, str. 322. — 21. Mr. kg. A, str. 17. — 22. Pr. kg. A, str. 101. — 23. Kr. kg. O/IV, str. 33. — 24. Kr. kg. O/IV, str. 61. — 25. Kr. kg. O/IV, str. 162. — 26. Kr. kg. O/IV, str. 187. — 27. Mr. kg. A, str. 24. — 28. Pr. kg. B, str. 10. — 29. Mr. kg. B, str. 188. — 30. Mr. kg. B, str. 114. — 31. Mr. kg. A, str. 89. — 32. Pr. kg. B, str. 94. — 33. Mr. kg. B, str. 230. — 34. Mr. kg. C, str. 85. — 35. Pr. kg. A, str. 188. — 36. H. Lehner: Radkersburg, Leykam Verlag, Graz 1931, str. 42. — G. Dehio: Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler, Österreich, Bd. I, Wien 1933, str. 213. — 37. Pr. kg. A, str. 257. — 38. Mr. kg. A, str. 32. — 39. Kr. kg. A, str. 52. — 40. Kr. kg. A, str. 126. — 41. Kr. kg. A, str. 154. — 42. Kr. kg. A, str. 180. — 43. Mr. kg. A, str. 69. — 44. Mr. kg. B, str. 47. — 45. J. Zahn, O. C. str. — 46. Pr. kg. I, str. 8. — Vse navedene ptujske matrice se hranijo v proštiskem uradu v Ptuj. — 47. Pr. kg. II, str. 10. — 48. Pr. kg. I, str. 9. — 49. Kr. kg. I, str. 87. — Kr. kg. I, str. 104. — 50. Mr. kg. I, str. 62. — 51. Zahn, O. C. str. — 52. Mr. kg. I, str. 46. — 53. Mr. kg. I, str. 50. — 54. Pr. kg. I, str. 36. — 55. Mr. kg. I, str. 91. — 56. Mr. kg. I, str. 97. — 57. Mr. kg. I, str. 68. — 58. Collectanea de origine, progressu & actuali incremento Archi-parochialis Ecclesiae, una cum suis sacellis gratiosis, et ecclesiis filiilibus sibi immediate incorporatis Pettovi, začeto l. 1732. — 59. Pr. kg. I, str. 54. — 60. Mr. kg. I, str. 90. — 61. Kr. kg. I, str. 188. — 62. Kr. kg. II, str. 17. — 63. Kr. kg. II, str. 22. — 64. Mr. kg. II, str. 22 in 43. — 65. J. Wastler: Steirisches Künstlerlexicon, Graz 1883, str. 88. — Dr. R. Kahlbach: Die Stifte Steiermarks, Graz 1933, str. 130—31.

— 66. Pr. kg. I, str. 43. — 67. Kr. kg. II, str. 8, 12, 17, 25. — 68. J. Zahn, O. C. str. . — 69. Pr. kg. II, str. 46. — 70. Kr. kg. II, str. 44, 52, 60, 70, 89, 97, 104, 114. Kr. kg. III, str. 1, 21. — 71. Pr. kg. III, str. 150. — 72. Mr. kg. III, str. 338. — 73. Pr. kg. III, str. 70. — 74. Pr. kg. III, str. 11. — 75. Kr. kg. IV, str. 69, 117, 140. — 76. Mr. kg. III, str. 238. — 77. Kr. kg. I, str. 53. — 78. J. Zahn, O. C. str. . — 79. Dr. R. Kohlbach: Steierische Bildhauer, Graz 1957, str. 297. — 80. Mr. kg. I, str. 91. — 81. Mr. kg. I, str. 77, 89, 90. Kr. kg. I, str. 185. — 82. Pr. kg. II, str. 28. — 83. Mr. kg. str. 116. — 84. Mr. kg. III, str. 44. — 85. Kr. kg. II, str. 97. — 86. Kr. kg. III, str. 144. Mr. kg. II, str. 186. — 87. Kr. kg. III, str. 53. — 88. Mr. kg. III, str. 64. — 89. Pr. kg. III, str. 16. — 90. Mr. kg. III, str. 80. — 91. Pr. kg.

III, str. 20. — 92. Kr. kg. IV, str. 54, 75. — 93. Kr. kg. I. — Vse navedene matrice konjske župnije se hranijo v nadžupnijskem uradu v Slov. Konjicah. — 94. Kr. kg. I. — 95. Kr. kg. I. — 96. Kr. kg. IV. — 97. Kr. kg. III. — 98. Kr. kg. III, in IV. — 99. Pr. kg. I. — 100. Kr. kg. VI. — 101. Kr. kg. IV. — 102. Kr. kg. V. — 103. Kr. kg. I. — 104. Pr. kg. I. — 105. Pr. kg. I. — 106. Pr. kg. I. 107. Kr. kg. III. — 108. Kr. kg. IV. — 109. Kr. kg. IV. — 110. Kr. kg. IV. — 111. Kr. kg. IV. — 112. I. Slekovc: Duhovni sinovi slavne nadžupnije Konjske, Maribor 1898, str. 29. — 113. Pr. kg. I. — 114. Kr. kg. V., VI. — 115. I. Slekovc. o. c., str. 32. — 116. Mr. kg. IV. — 117. Pr. kg. II. — 118. Kr. kg. VI. — 119. Kr. kg. VI. — 120. Dr. R. Kohlbach: o. c., str. 234. — 121. Mr. kg. IV.

IZ ZGODOVINE POSTOJSKE JAME

ROMAN SAVNIK

I.

Slovenski kras vključuje brezkončno podzemlje, ki je zaradi neštetihih včasih komaj zaznavnih razpok ter podorov in vodnih sifonov še vedno malo znano, dasi so ga začeli domačini in tujci raziskovati že pred več stoletji. Tako v celoti ne poznamo niti Postojnske jame, v katero so prvič prodrli že leta 1818. V ta davno minuli čas segajo tudi začetki njene turistične ureditve.

Vendar velja pripomniti, da je imela Postojnska jama, kar se tiče turističnega obiska, dve predhodnici. Jama Vilenica pri Lokvi je zaslovela že sredi 18. stol., pečino na Hudem letu pri Padričah vzhodno od Trsta pa je v sprednjem, laže dostopnem delu turizmu odprl l. 1808 gostilničar Josip Eggenhöfner iz bližnjega Boschetta kraj Vrdele, ki je v ta namen vzel jamo v zakup. Žal so vanjo malo let nato vdrli tatovi, ki so se tu nadejali zakladov. Pri tem so pokvarili turistične naprave in uničili precej bogat prirojni okras jame. Podobna usoda je kasneje doletela Vilenico. Obe jami sedaj malokdo obišče.

Kapniki po Valvasorju (Die Ehre..., 1689)

O Postojnski jami se je sčasoma nako-
pičilo ogromno slovstva v različnih jezikih,
vendar o njej doslej še ni bila napisana
nobena moderna znanstvena monografija.
Zato še vedno s pridom segamo po nad sto
let starem spisu sudetskega Nemca Adolfa
Schmidla¹ o Notranjskem krasu, s ka-
terim je ustvaril prve temelje jamoslovne
znanosti. V tem delu je namreč zbranih
mного neoporečnih podatkov o najstarejših
raziskavah Postojnske jame, ki so jih
Schmidlu dobršen del posredovali domačini
in bi sicer šli za vedno v pozabo. Na dra-
goceni jamski arhiv v Postojni pa se
Schmidl ni oprl. Zelo malo ga je dobrega
pol stoletja kasneje izkoriščal postojnski
okrajni glavar Štefan Lapajne, ki je
bil v tem svojstvu dve leti predsednik Jam-
ske komisije. Od objave njegove kronike o
Postojnski jami je doslej preteklo novega
pol stoletja.²

Postojnska jama je najimenitnejši in naj-
daljši del enotnega podzemeljskega sistema,
h kateremu spadajo na področju Pivške
kotline zlasti Otoška, Črna, Pivka in Mag-
dalena jama, ki se odpirajo precej blizu
skupaj. Pred l. 1818 so obiskali in opisali
dotlej znani in pristopni sprednji del Po-
stojnske jame štirje pomembni možje: ljub-
ljanski fevdalec Ivan Vajkard Valvasor,
nemški matematik Josip Anton Nagel, fran-
coski prirodoslovec Baltazar Hacquet in
dunajski hidrotehnik Tobija Gruber, brat
Gabrijela, graditelja Gruberjevega prekopa
v Ljubljani.

Valvasor³ je opisal okoli 70 jam na
Slovenskem. Med njimi se mu zdi Postojn-
ska jama največja in najdaljša, saj pravi,
da je prodril gotovo dve milji daleč, pa še
ni prišel do konca. Obenem sodi, da je
Postojnska jama med vsemi, kar jih je videl,
najbolj strahotna. Cepi se v mnogo hodni-
kov in votlin, ima izredno globoka brezna,

vsepovsod pa kamnitne stebre s pošastnimi podobami, da se vsakomur naježe lasje, ko jih zagleda.

Nagel⁴ je raziskoval prirodne posebnosti na Kranjskem in Moravskem, zlasti jame, po naročilu cesarja Franca, moža cesarice Marije Terezije. Delo ni izšlo v tisku, a se hrani rokopis na Dunaju. Med drugim si je ogledal tudi Postojnsko in Črno jamo in ju upodobil še precej realistično. Narisal je tudi načrt vhodnega dela Postojnske jame.

Hacquet,⁵ ki je bival več let na Slovenskem, je prišel v Postojno l. 1774. Ker je bila takrat zaradi izredne suše struga Pivke ob vstopu v podzemlje izjemoma suha, je mogel priti v Postojnsko jamo tudi skozi požiralnik, ki je 18 m niže od zgornjega vhoda. Kot preudaren razsvetljenec je zavrnil Valvasorjeve trditve o dolžini Postojnske jame in globini prepadov v njej. Bil je tudi v Črni jami, ki se mu zdi v primerjavi s Postojnsko jamo mnogo prikupnejša in lepša.

Pet let za Hacquetom je bil v obeh jamah Gruber.⁶ V Postojnski jami opisuje med drugim naravni most, s katerega razsodno ocenjuje globino do podzemeljske Pivke. Ob levi steni je zašel v nek stranski rov, bržčas v oni, kjer so stari podpisi. Še isto popoldne je prebil v Črni jami, ki ga je s svojo lepoto navdušila. O Postojnski jami je objavil dve, o Črni jami pa štiri svoje podobe. Vse so zelo nejasne.

Postojnsko in Črno jamo, ki se v starejšem nemškem slovstvu navaja kot Magdalengrotte in je zato ne smemo zamenjavati z Magdaleno jamo, so torej izpričano obiskovali posamezni potniki že v XVIII. stol. Proti napitnini so jih po podzemlju vodili domačini, ki so jim svetili z baklami ali trskami. Sama Postojnska jama pa je imela obiskovalce že pred Valvasorjem. Dokaz so podpisi v Imenski jami. Najstarejši še vidni podpisi so iz 16. stoletja.

Postojnski okrožni blagajnik Josip Jeršinovič pl. Löwengreif se je prvi posvečal z vso ljubeznijo tukajšnjemu podzemlju. Rodil se je v Ljubljani l. 1775 in umrl v Samoboru l. 1847, kjer je prebil zadnja leta svojega življenja. Kmalu je našel pri tej svoji prizadevnosti enakovrednega tovariša v štiri leta starejšem grofu Hohenwartu, ki je bil velik ljubitelj prirode in neutruden pospeševalec razvoja deželnega muzeja v Ljubljani.

Ko je stikal Jeršinovič l. 1797 v družbi nekaterih častnikov po Črni jami, je tu našel prve človeške ribice. Pomena najdbe

pa se takrat še ni zavedel. To se je zgodilo šele 17 let kasneje, ko je bil v Črni jami skupaj s Hohenwartom. Poslej je postalo to najdišče človeških ribic splošno znano. Zasenčilo je prvi dotlej znani najdišči Lintvern v dolini Bele pri Vrhniki in Vir pri Stični. S tem je dobila Črna jama novo privlačnost in obiskovali so jo mnogi tujci, med njimi zlasti Angleži.

Medtem se je začelo novo obdobje tudi za Postojnsko jamo. Povod je dal obisk avstrijskega cesarja Franca I., ki je na poti z Dunaja v Trst prispel 16. maja 1816 v Postojno. Da bi Veliko dvorano za vhomom v Postojnsko jamo primerno razsvetlili, je Jeršinovič najel nekaj delavcev, in sicer Franca Šibenika, Valentina Berneta in Luko Čeča. Ko jih je napotil do podzemeljske Pivke, se je prvič pokazalo, da je struga blizu spodaj in da je sorazmerno plitva. Vendar se ob reki ni dalo prodirati naprej, ker so pot hitro zastavile navpične stene. Jeršinovič je skupaj s temi delavci stikal tudi po Imenskem rovu, ki je bil menda že dolgo zapuščen. Tu je nenadoma trčil na zasigano človeško okostje, ki si ga je malo dni nato ogledal tudi Hohenwart. O nadaljnji usodi te za znanost izredno pomembne najdbe žal danes ničesar ne vemo.

Josip Jeršinovič-Löwengreif (1775–1847), prvi propagator Postojnske jame

Nekako v istem času je bil v Postojnski jami nemški pesnik Johann Georg Fellingner, po rodu iz Peggaua na Zgornjem Štajerskem. Leta 1815 je bil namreč premeščen v Postojno kot vojaški konskripcijski nadzornik, a ga je tu že 27. nov. 1816 zatekla smrt. Eno svojih poslednjih pesmi je posvetil Postojnski jami. Pesnitev, ki izzveni domala kot slutnja skorajšnje pesnikove smrti, je objavila celovška Carinthia leta 1816.

Leta 1818 je bil cesar Franc I. drugič v Postojnski jami. Tik pred napovedanim prihodom so bili najdeni notranji prostori jame, ki so dali osnovo postojnskem turizmu. Ob tako pomembnem dogodku je kar čudno, da je obstajala dolgo časa nejasnost o tem, kdo je prvi prodril v notranjost postojnskega podzemlja in kdaj se je to primerilo. Da se dožene resnica, je zaslísal 19. dec. 1823 postojnski okrožni komisar Friderik Kreuzberger vitez pl. Kreuzberg kot pričo tega dogodka bivšega cestnega nadzornika Jakoba Vidmarja. Izpoved, ki jo je dal pod častno besedo, dobesedno povzema Schmidl.¹ Iz nje izhaja, da sta prišla v Postojno cesar Franc I. in njegova žena cesarica Karla Avgusta aprila 1818. Nekaj dni prej je poveril Jeršinovič Vidmarju nadzorstvo nad delavci, ki so v Veliki dvorani nameščali transparente in luči. Z največjim naporom je splezal neko popoldne delavec Luka Čeč na visoko skalo nad podzemeljsko Pivko in izginil vsem izpred oči. Že so se vsi bali,

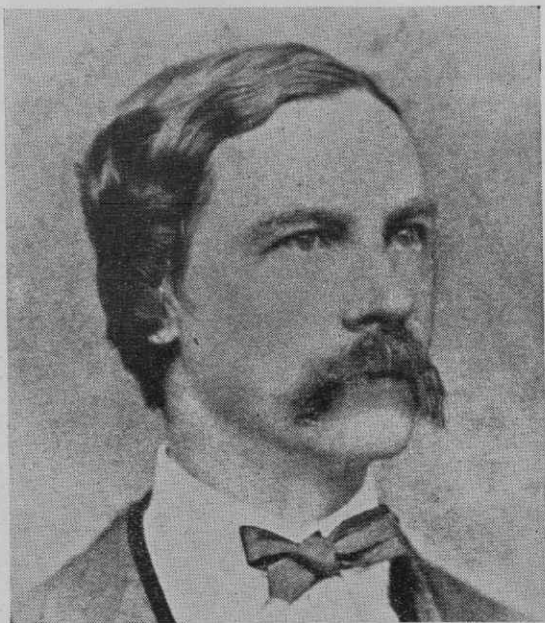
da se mu je primerila kakšna nesreča, ko se je čez dobre pol ure zopet pojavil vrh skale in je navdušeno zaklical: »Tu je nov svet, tu je paradiž!« Naslednjega dne so se napotili daleč v notranjost jame z Lukom Čečem Jakob Vidmar, Jakob Vičič, Franc Šibenik in okrajni gozdar v Planini Franc Mühleisen. Kljub temu dokaznemu postopku se v raznih spisih še precej let pozneje napačno navaja Jeršinovič kot dejanski odkri-vač notranjih delov Postojnske jame.

Zares je čudno, da ni doslej še nihče preverjal datuma cesarjevega obiska v Postojni, ki se ga seveda Vidmar po petih letih ni več mogel točno spominjati. Zanesljiva opora pri tem so notice v Laibacher Zeitung in Osservatore triestino aprila 1818. Iz njih izvemo, da je prišla cesarska dvojica na poti iz Ljubljane v Postojno 16. aprila in da je tu prenočila. Naslednjega dne je nadaljevala pot v Trst, 21. aprila pa se je cesar mudil v Lipici, a cesarica si je ogledala Vilenico, ki ni daleč stran in je torej takrat še zelo slovela. Tako moremo zaključiti, da je našel Luka Čeč nadaljevanje Postojnske jame vsaj 14. aprila, bolj verjetno pa še kak dan prej.

V Postojni so se takoj zavedali važnosti tega dogodka. Okrožni urad je dal Postojnsko jamo nemudoma zapreti, da jo zavaruje pred nepoklicanimi gosti. Turistično ureditev v njej je osebno vodil Jeršinovič. Po njegovih napotkih so delavci v Veliki dvorani zgradili čez Pivko lesen most, namestili stopnice do vhoda v novo odkriti rov in odstranjujoč vmesne ovire nadelali varno stezo v notranjost podzemlja. Dne 17. avgusta je tod stopal kot prvi obiskovalec takratni avstrijski prestolonaslednik Ferdinand. Visoki gost si je nato ogledal še Črno jamo, kjer mu je svetilo 25 domačinov. Tu so zanj ulovili več človeških ribic. Med udeleženci pri prestolonaslednikovem obisku v obeh jamah je bil Henrik Costa in se o tem obširno razpisal.⁷

S tem obiskom so se vrata v Postojnsko jamo turizmu široko odprla. K temu je v prvi vrsti pripomogla izredno ugodna lega jame v neposredni bližini cesarske ceste, kjer je bilo vedno dovolj domačih in tujih potnikov in so obratovali vse do zgraditve železniške proge zlasti med Dunajem in Trstom poštni vozovi večkrat na teden v obe smeri po točno določenem voznem redu, ki je predvideval daljše postanke v Postojni. Tu so takoj spočetka uvedli kontrolno knjigo obiskovalcev jame, ki so si jo lahko ogledali proti vstopnini 30 krajcarjev.

Do konca leta 1819 je bilo 114 vpisov. Že v tej zadnji tretjini leta so bili v Postojnski

Franc Hohenwart (1771–1844), avtor prvega vodnika po Postojnski jami

jami ljudje od blizu in daleč: iz Trsta, Gorice, Ljubljane in še drugih krajev na Slovenskem, iz oddaljenejših takratnih habsburških dežel do vključno Tirolske, Češke, Madžarske in severne Italije, pa tudi že iz Nemčije, Rusije in južne Italije. Med njimi je bilo več članov dunajskega in neapeljskega dvora in minister iz Weimara, takratne prestolnice saško-weimarske nemške države. Nekateri potniki so si ogledali tudi Črno jamo.

Leta 1820 je obisk Postojnske jame dosegel 427 oseb. Zdaj imamo prve obiskovalce že tudi iz Hrvatske in Slavonije, Švice, Danske, Francije, Anglije in Nizozemske. Izmed Slovencev je bil 22. maja v jami Prešernov prijatelj Andrej Smole z družbo sedmih rojakov. Iz vpisne knjige obiskovalcev pa povzemamo, da je bil v jami ponovno 28. maja 1826.

Postojnski turizem je bil torej od vsega začetka mednaroden, od l. 1821 pa vključuje tudi že tujo diplomacijo in najvišje predstavnike tujih držav.

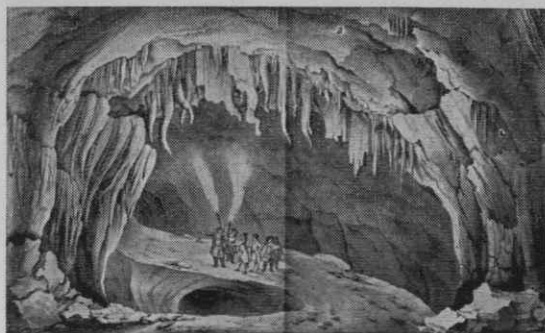
Prvo priložnost za take obiske je dal kongres Svete zveze v Ljubljani, ki se je začel januarja 1821. Ker so v Postojni predvidevali prihod tu zbranih zaveznikov, so popravili v hudem zimskem mrazu vozno pot iz osrčja Postojne do Postojnske jame, od tod do Črne jame pa so nadelali novo pot. Hkrati so se spomnili tudi ogleda vrednega veličastnega vhoda v Planinsko jamo, iz katere priteka Unica. Zato so poskrbeli za udoben dohod do jame s cesarske ceste v Planini, ki je v neposredni bližini. Tako se je naenkrat začelo zanimanje tudi za Planinsko jamo.

V Postojno sicer ni bilo v Ljubljani zborujočih vladarjev, bila pa sta zato dva obiska članov delegacije carske Rusije. Dne 16. aprila sta si ogledala Postojnsko jamo generalni adjutant carja Aleksandra knez Menšikov in vodja ruskega generalnega štaba knez Volkonskij, osem dni nato pa je bil Volkonskij ponovno v jami, to pot z ruskim zunanjim ministrom grofom pl. Nesselrodejem, ki je veljal za enega najbolj vnetih zagovornikov načel Svete zveze. Obakrat je bila jama slavnostno razsvetljena, goste pa je pozdravil in vodil Jeršinovič. Že februarja pa je bil v Postojnski jami Alojzij Schaffenerath s posebnim naročilom, da naslika nekaj motivov iz jame za avstrijskega cesarja Franca. Kasneje je bil okrožni inženir v Postojni in je mnogo storil za turistično ureditev in propagando Postojnske jame.

Leta 1821 je izkazala kontrolna knjiga 392, 1822. leta 333 in 1823. leta 485 obiskovalcev jame. Med njimi je bil Josip Henrik Štratil, takratni okrajni gozdar v Stični. Prav njemu je prinesel 26. jun. 1825 kmetski posestnik Gek z bližnjega Vrha lepega močerila, ki ga je ujel devet dni poprej. Shranil ga je doma v steklenici, še isti dan pa je živalca skotila živega mladiča. Štratil je takoj ocenil važnost tega dogodka. Napisal je natančen rojstni protokol, ki je bil objavljen leta 1831.⁸

V Inštitutu za raziskovanje krasa SAZU v Postojni hranijo Štratilovo okoli 800 stihov obsegajočo nemško pesnitev v rokopisu, ki je nastal l. 1824. Svoj čas je bila v zasebni lasti nekdanjega direktorja Postojnske jame Ivana Andreja Perka. V njej Štratil opeva razvaline gradu na Soviču in Postojnsko jamo ter slavi Kranjsko, ki se ponaša z živosrebrnim rudnikom v Idriji, s Cerkniškim jezerom in človeškimi ribicami, česar vsega ne premore nobena dežela v takratni habsburški državi.

Vse do konca septembra 1823 je bil blagajnik in hkrati upravnik Postojnske jame Jeršinovič, ki ima ogromne zasluge za njeno prvo turistično ureditev. V znak posebnega priznanja je prejel v dar briljantni prstan od avstrijskega in nato še od ruskega vladarja. Ni čuda, da je zasenčil preprostega delavca Luko Čeča in so ga slavili kot dejanskega odkrivača Postojnske jame. Tolik ugled in nenehna hvala pa sta izzvala zavist nekaterih njegovih osebnih nasprotnikov, ki so Jeršinoviču očitali celo denarno okoriščenje, da si se je izkazalo, da je nasprotno trošil in zastavljal svoj denar v korist jame. To je Jeršinoviča tako prizadelo, da je odložil vse posle pri jami in kljub prošnjam dokončno odstopil. Poslej je delal v Postojnski jami le priložnostno, da je kdaj vodil visoke goste po njej, nadzoroval razna izkopavanja ali pa pomagal pri organizaciji

Naravni most v vhodnem delu Postojnske jame po Naglu iz leta 1748

množičnih jamskih prireditvev. Jamski arhiv hrani zadnji tak dokument iz l. 1838. Najkasneje l. 1843 se je Jeršinovič preselil v Samobor.

Jeršinovičev odstop je dal pobudo, da se je ustanovila posebna Jamska komisija, ki je postala upravni organ Postojnske jame. Predsedoval ji je okrožni glavar, ostali člani pa so bili okrožni komisar, blagajnik in inženir ter en zastopnik postojnskega občinskega odbora, ki je prevzel posle dežurnega blagajnika. Jamska komisija je bila pristojna, da je nastavljala in plačevala jamsko osebje, skrbela za popravila in razsvetljavo v jami, da je vodila kontrolno knjigo o obiskovalcih, določala višino vstopnine ter oskrbela vse dopisovanje in naznanila, ki so se tikala Postojnske jame. Sedaj je bil po odstopu Jeršinoviča zadolžen za nadaljno turistično ureditev jame kot član Jamske komisije inženir Schaffenrath, ki se je izkazal kot njegov vredni naslednik. Rodil se je leta 1794 v Ljubljani in je umrl v Postojni l. 1836. Blagajniške posle je sedaj prevzel postojnski hišni posestnik Anton Fabiani.

Hkrati z ustanovitvijo Jamske komisije se je sestavil prvi jamski statut, ki je stopil v veljavo 13. aprila 1824.

Jamska komisija je izvolila prvo jamsko osebje, ki je bilo zapriseženo februarja 1825. Jamska vodnika in hkrati nadzornika jame sta postala Franc Šibenik, ki je bil več pisanja in branja, in Josip Vesel zlasti zato, ker je znal nekaj nemško. Za pomožne vodnike svetilničarje pa so bili imenovani Luka Čeč, Martin Berne, Miha Križaj, Anton Vuzler, Martin Smrekar in Franc Piskar, ki so bili menda vsi nepismeni.

Med imenovanimi srečamo tri stare znanke Šibenika, Čeča in Berneta, ki so se kot jamski delavci in pogumni raziskovalci Postojnske jame izkazali prvič že l. 1816, še

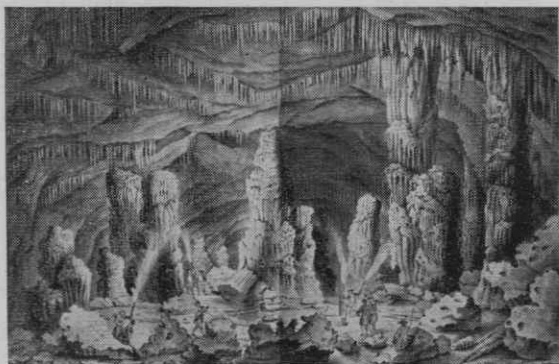
bolj pa dve leti zatem, ko so raziskovali notranje dele jame in se pri tem prvi prebili v nekatere stranske rove in na vrh Velike gore. Najpomembnejši med njimi je bil vsakakor Luka Čeč, odkrivač Postojnske jame. Rodil se je v Postojni 11. oktobra 1785 in je ostal v jamski službi do smrti 31. avgusta 1836.⁹ Njegov, prav tako pa tudi Šibenikov rod je dal še več izvrstnih jamskih vodnikov, ki so se izkazali pri kasnejših napornih raziskavah postojnskega podzemljanskega sistema.

Šibenik, Čeč in Berne, ki so dotlej vedno skupno vodili tujce po jami, so se čutili s tem gmotno prizadete, kajti poslej je veljal za spremstvo obiskovalcev strog vrstni red, plačilo pa je znašalo za vsako uro 10 krajcarjev po osebi. V tej stiski so naslovili že 17. marca 1825 na deželni gubernij dolgo prošnjo, v kateri so se sklicevali na svoje izredne zasluge pri odkritju Postojnske jame, da se jim tudi kot očetom številnih otrok olajša preživljanje družine in zato prizna vodniški monopol do smrti, medtem ko bi si za primer številnejših obiskovalcev, ki jih sami ne bi mogli voditi, po lastni izbiri poiskali priložnostne pomočnike. Po treh mesecih je bila njihova prošnja zavrnjena z utemeljitvijo, da sta bila že Schoenleben (!) in Valvasor nad eno miljo daleč v Postojnski jami in da zato ni bilo prav nič čudnega najti še druge oddaljenejša dele podzemlja.

Prosilci pa niso mirovali. Leta 1832 so se končno obrnili s posebno vlogo na samega cesarja. To pot jim je oblast zagrozila takojšen odpust iz službe, če bi prošnjo še kdaj ponovili. Ta je namreč hotela z odklonitvijo prošnje preprečiti njihovo samovoljo v jami, ker se je bala, da potem ne bo mogla prav nadzirati nedotaknjenosti kapniškega bogastva in preprečevati vsako možnost, da bi na svojo roko skrivoma trgovali s kapniki, ki si jih je želel vzeti s seboj za spomin marsikateri tujec.

Leta 1824 je Jamska komisija uvedla prve jamske vstopnice. Vstopnina za civilne osebe je znašala 24, za pripadnike vojske pa 12 krajcarjev. Polovično vstopnino so plačali tudi otroci, vendar se jim je obisk jame zaradi možnih nezgod zaenkrat odsvetoval. Služinčad, ki je kdaj spremljala potnike v jamo, je imela brezplačen vstop.

Razsvetljavo je plačal vsak po naročilu, vendar je bila prepovedana uporaba bakel in zažiganje snopov slame. Tako imenovana velika razsvetljava do Plesne dvorane, do kamor so navadno vodili goste, je stala 45, mala razsvetljava 16 goldinarjev, navadna le ob spremstvu jamskega vodnika in dveh

Detajl iz Črne jame po Naglu iz leta 1748

svetilničarjev, ki so po jami obvezno spremljali vsakega gosta, pa 2 goldinarja. Izredna razsvetljava ob obiskih vladarjev je veljala 225, ob obiskih nadvojvod z dunajskega dvora 180, če so šli v jamo ministri ali tuji poslaniki, pa 90 goldinarjev. Če si je kdo želel ogledati jamo od Plesne dvorane naprej do zaves, do kamor je bila sprva speljana pot, je plačal za razsvetlavo še polovico takse zraven, ako pa se je hotel povzpeti na Veliko goro (prejšnjo Kalvarijo), ali pa iti v stranske rove, kjer je bilo gibanje precej težavno in zamudno, je doplačal za vsako uro časa še 10 goldinarjev. To so bile velike vsote denarja, ki so jih seveda zmogli le izbrani petični krogi tedanjega sveta.

Da omogoči bolj cenen in hkrati zelo donosen množični obisk Postojnske jame, je Jamska komisija sklenila vsako leto prirediti na binkoštni ponedeljek posebno jamsko slavje. Ta dan je bila jama razkošno razsvetljena, v Plesni dvorani pa je igrala godba in se je razvil ples. Vstopnina je bila takrat en goldinar po osebi, postojnski občani z družinami pa so imeli izjemoma brezplačen vstop.

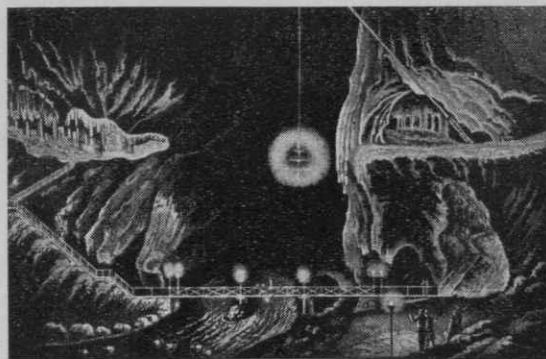
Iz ohranjenih listin v jamskem arhivu se more razbrati, da je bilo prvo tako jamsko slavje l. 1825, prva posebna vabila v časnikih pa so bila objavljena l. 1826, in sicer v Osservatore triestino in v Laibacher Zeitung. Razen tega je tiskala posebna vabila tiskarna v Postojni, in sicer ne le v nemškem, temveč večkrat tudi v francoskem jeziku.

Koliko ljudi je bilo ta dan v Postojnski jami oziroma koliko vstopnic je bilo prodanih, se za vsako leto dokumentarično ne da več ugotoviti. Obiskovalcev, ki so ta dan plačali vstopnino, niso zabeležili v kontrolno knjigo. Ohranjene listine govore včasih o številu prodanih vstopnic, tako da tu niso zajete stotine domačinov, ki so imeli takrat brezplačen vstop v jamo; včasih navajajo skupni denarni promet tega dne, kdaj pa le čisti izkupiček od prireditve.

Vsekakor je tradicionalno binkoštno jamsko slavje privabilo v Postojno že pred zgraditvijo železniške proge mnogo ljudi zlasti iz Trsta, Gorice, Ljubljane in Reke. Sicer so prireditelji večkrat tožili, da je bil obisk zaradi slabega vremena nezadovoljiv in so se tolažili z naslednjim letom, vendar je bil ta tako tehten, da je navadno skoraj dosegal obisk vseh ostalih dni tistega leta. K temu so mnogo pripomogla včasih izredno mikavna vabila, ki so jih prinašali časniki pred jamskim slavjem običajno tri-

krat zaporedoma. Tako beremo n. pr. v vabilu l. 1827 med drugim tole: Postojnska jama je doma in tudi v tujini tako znana, da tu ne bomo naštevati njenih posebnosti. Katakombe v Italiji in na Siciliji, piramide in obeliski v Egiptu in ogromne indijske pagode v Aziji so sicer izrednega občudovanja vredne priče človekove umetnosti in duhovne veličine, a če jih primerjamo s Postojnsko jamo, se bomo prepričali, da moremo ob nje enakovredno postaviti to čudovito tvorbo prirode. To pestro čudo podzemlja bodo tudi letos razsvetljevale neštete sveče in svetilke, več ogleda vrednih delov jame pa bo to pot prvič razsvetljenih. Da bodo gostje čim bolj zadovoljni, jim bo pred vhodom v jamo na veseličnem prostoru na voljo vsakovrstna jedača in pijača po najnižjih cenah. Razen tega bo oskrbela gostilna Pri ogrski kroni na željo vsakomur čim boljše prenočišče. Jama se odpre točno ob 3 popoldne in zapre ob 6 zvečer, ko bo končano jamsko slavje. Nato se bo razvil ples v imenovanem gostišču. Vstopnina znaša en goldinar za osebo, hvaležno pa se sprejemajo ysa preplačila dobrotnikov v neomejenem obsegu.

Obisk jame je bil v naslednjih letih zelo zadovoljiv. Leta 1824 je dosegel 470 ljudi, l. 1825, ko je bila prva binkoštna prireditev, že 774, l. 1833 je prvič presegel 1000, l. 1845 pa 2000 oseb. Marčna revolucija in veliki neredi, ki so ji sledili, so povzročili, da je obisk silno nazadoval; l. 1848 si je ogledalo Postojnsko jamo samo 983 tujcev, l. 1849 celo le 669. To leto je namreč izjemoma odpadla binkoštna prireditev. To pa je bila le kratka epizoda. Dejansko je imela jama toliko obiskovalcev, da je postala že okoli l. 1830 vir znatnih dohodkov. Zato se je sprožil pravni spor, kako naj se upravlja in uporablja jamski sklad in kdo bodi dejanski lastnik Postojnske jame. Za to sta se

Pogled v Veliko dvorano (po Schaffenrathu, l. 1850)

potegovala postojnska občina in okrožje. Po dolgih letih je končno rešil spor leta 1848 cesarjev odlok, ki je določal, da je jama v državni lasti, denar iz jamskega sklada pa se sme trošiti le za potrebe izboljšav v jami in za nova raziskovanja v njej, ki utegnejo prinesiti najdbo novih doslej neznanih delov postojnskega podzemlja.

Razkošna razsvetljava Postojnske jame ob visokih obiskih, ki niso bili redki, zlasti pa na binkoštni ponedeljek, je terjala nabavo precejšnjega inventarja. Ta je obsegal v začetku l. 1825, torej še pred prvim jamskim slavljem, 10 rudniških svetilk, 103 svetilke na olje in 11 različnih lestencev za sveče, pozneje pa je stalno naraščal. Steklene izdelke za take namene je Postojnski jami v tistem času dobavljala predvsem Pagliaruzzijeva steklarna na Javorniku pri Suhem vrhu, ki se dviga nad Zadnjim krajem Cerkniskega jezera. Obrat je delal od 1816 do 1845 in je imel eno svojih skladišč v Planini.¹⁰

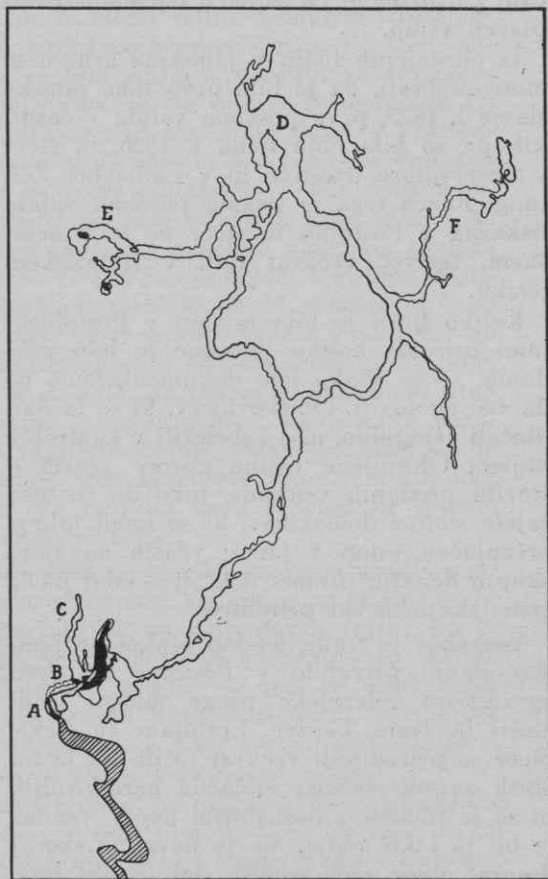
Da bi Postojnsko jamo zavarovali pred preočitnimi poškodbami, je Jamska komisija takoj spočetka prepovedala lomljenje in odnašanje kapnikov. Ker pa je bilo povpraševanje po tem naravnem okrasju precejšnje, je prodajo kapnikov vendarle legalizirala. V ta namen so pod nadzorstvom Jeršinoviča lomili jamski uslužbenci kapniške tvorbe v stranskih neturističnih rovih. Za to delo so bili posebej plačani. Kapnike so oddajali v posebej določeno stavbo, kjer je Jamska komisija nadzorovala prodajo, določala ceno in odvajala izkupiček v jamski sklad. Pač pa je bilo jamskemu osebju najstrožje prepovedano, da bi to počenjali na svojo roko in kakorkoli samolastno trgovali s kapniki. V tem primeru jim je grozil takojšen odpust iz službe in sodni pregon zaradi kraje.

Postojnska jama torej svoj čas ni uživala posebne zaščite. Zato razumemo jadikovanje mladega Freyerja, kasnejšega kustosa deželnega muzeja v Ljubljani, ko je ugotovil med l. 1819, ko je bil prvič v jami, in kasnejšo dobo, ko je tu izkopaval kosti izumrlih živali za muzej, velikanska opustošenja. Bil je to prvi osamljeni glas v prid učinkovitega varstva naših prirodnih spomenikov.

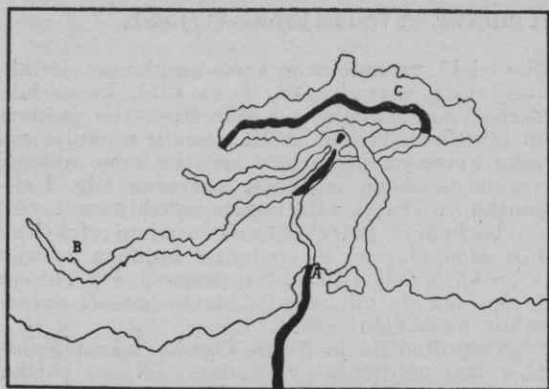
Turistično urejevanje Postojnske jame je pod vodstvom Schaffenratha hitro napredovalo, ker je dobil izdatno pomoč pri idrijskem rudniku. Ondotni minerji so s sodelovanjem rudniških nadzornikov Mihaela Glančnika, po rodu koroškega Slovence iz Naborjeta, in Idričana Alojzija Urbasa širili ozka grla v jami in prebijali naravne pregrade, ki so ločile sosednje rove. Tako

je bila že l. 1829 speljana turistična pot do vrha Velike gore. Leta 1832 je bil najden in raziskan krasno zakapani stranski Pisani rov. Da ga ohranijo čim bolj nedotaknjene, so namestili ob vhodu vrata in je bil dostopen le redkim izbranim gostom. Naslednje leto je izdelal postojnski ključavničar po Schaffenrathovih načrtih masivna vhodna vrata v Postojnsko jamo, da vanjo zimska burja ne bi več mogla zanašati snega. Isto leto je izdelal po naročilu Jamske komisije rudniški jamomerec Alojzij Fercher prvi podrobni načrt Postojnske jame. Bil je slovenski Ziljan iz Čajne in je bil zaposlen pri idrijskem rudniku od 1825 do svoje smrti 1869.

Hkrati z nakazanimi turističnimi preureditvami je teklo v Postojnski jami raziskovalno delo. Zlasti v Plesni dvorani in v območju Velike gore so trčili na ostanke izumrlih živali, v glavnem menda jamskega medveda. Za take najdbe sta se sprva zanimala Jeršinovič in Hohenwart, nato pa tudi Freyer. Material so menda izročili de-

Fercherjev načrt takrat znanega dela Postojnske jame iz leta 1834. — A. Ponor Pivke; B. Velika dvorana; C. Imenski rov; D. Velika gora; E. Tartar; F. Pisani rov

Naglov načrt vhodnega dela Postojnske jame iz leta 1748. —
A. Ponor Pivke; B. Imenski rov; C. Velika dvorana

želnemu muzeju v Ljubljani, a ga tu danes skoraj več ni. Iz tega časa prvih izkopavanj izvira tudi najdba ostankov povodnega konja.¹¹

Leta 1831 je našel Luka Čeč prvega jamskega hrošča v Postojnski jami. Izročil ga je Hohenwartu, ta pa Ferdinandu Schmidtu, ki je bil trgovec v Šiški pri Ljubljani, sicer pa odličen prirodoslovec-amater. Schmidt je imenoval tega hrošča *Leptodirus hochenwarti* in mu dal tudi domače ime drobnovratnik. Tako je zdaj Hohenwart podobno kot l. 1818 Jeršinovič po krivici zasenčil pravega najditelja Čeča. Ker je bilo med biologi dotlej splošno mnenje, da v podzemlju razen človeških ribic ni drugega živalstva, je najdba izzvala ogromno zanimanje. Domači in tuji raziskovalci so začeli podrobno preiskovati Postojnsko jamo, kmalu pa še druge naše laže dostopne votline. Tako je postal zaradi Čečeve najdbe Slovenski kras zibelka biospeleologije, prispevki o našem jamskem živalstvu, ki jih je objavljala Schmidt, pa so bili med prvimi na svetu. Ni slučaj, da se je kasneje prvi biospeleološki laboratorij uredil prav v Postojnski jami. Kakšnega posebnega zanimanja za našo jamsko floro pa takrat še ni bilo. Častna izjema je znameniti slovenski botanik Friderik Velbič, po rodu iz Gospe Svete. Bil je zdravnik in je oktobra 1836 v Postojnski jami marljivo zbiral floro za svoj herbarij.

V najstarejšem obdobju raziskovanja Postojnske jame, ki obsega čas od 1818 do 1849, se rojevajo prve posebne publikacije o njej. To so turistični vodniki po jami, ki so ohranili do današnjega časa svoj tehtni dokumentarni pomen. Prvo delce je napisal že l. 1821 G. Volpi v Trstu.¹² Dva vodnika je sestavil A. Schaffenerath. Prvi, manjši, se je tiskal v Postojni in pozneje menda ni bil nikjer registriran; drugi, večji, je izšel šele po smrti avtorja leta 1837 v Ljubljani, vendar je tu natisnjeno leto izdaje 1834, ker je bil ob izidu že precej zastarel. Ta vodnik je doživel tudi italijansko izdajo.¹³ Zelo tehtno in obsežno pa je delo Hohenwarta, čigar bogato ilustrirani vodnik prinaša Schaffenerathove podobe iz jame.¹⁴

Ob Hohenwartov spis o Postojnski jami se je moglo v tisti dobi enakovredno postaviti le prvo tako temeljno delo o jami Baradli pri Aggteleku na Madžarskem.¹⁵ V tej tekmi z Baradlo je že leta 1850 odločno zmagala Postojnska jama. K temu sta pripomogla dva dogodka: epohalno raziskovanje Adolfa Schmidla na Slovenskem krasu in posebej v Postojnski jami ter zgraditev železniške proge skozi Postojno do Trsta. S tem pa se začneja drugo veliko obdobje v zgodovini Postojnske jame.

OPOMBE

1. Schmüdl, A., Die Grotten und Höhlen von Adelsberg, Lueg, Planina und Laas, Wien 1854. — 2. Lapajne, S., Aus der Chronik der Adelsberger Grotte, Laibach 1907. — 3. Valvasor, J. W., Die Ehre des Herzogtums Krain IV, 551 ss, Laibach 1689. — 4. Nagel, J. N., Beschreibung deren... in dem Herzogtum Crain befindlichen Seltenheiten. — 5. Hacquet, B., Oryctographia Carniolica I, 125 ss, Lipsia. — 6. Gruber, T., Briefe hydrographischen und physikalischen Inhalts aus Krain, Wien 1781. — 7. Costa, H., Reiserinnerungen aus Krain, 54 ss, Laibach 1848. — 8. Grošelj, P., Kako so odkrili človeško ribico?, Proteus I (1934), 6. — 9. Savnik, R., Naši zaslužni raziskovalci in propagatorji Postojnske jame, Turist, vestnik III (1955), 325 ss. — 10. Valenčič, V., Steklarni na Notranjskem Javorniku, Kronika III (1955), 87 ss. — 11. Savnik, R., Razvoj domače speleologije in nekatere njene aktualne naloge, Institut za raziskovanje Krasa SAZU, Poročila I, 1955, 9 ss. — 12. Volpi, G., Über ein bei Adelsberg neu entdecktes Paläotherium, Triest 1821. — 13. Schaffenerath, A., Wegweiser für den Wanderer in der Adelsberger Grotte, Adelsberg 1829; isti, Beschreibung der berühmten Grotte bei Adelsberg, Laibach 1834; isti, Descrizione della famosa grotta presso Adelsberg nella Carniola, Udine 1846. — 14. Hohenwart, F., Wegweiser in der berühmten Adelsberger und Kronprinz Ferdinands Grotte bei Adelsberg in Krain, I-III, Wien-Laibach 1830 in 1832. — 15. Vass, I., Az Aggteleki barlang leírása, Pesten 1831.

OB ŠTIRIDESETLETNICI RAZPADA BIVŠE AVSTRIJSKE VOJSKE

Pred štiridesetimi leti so se odigrali za naš narod usodni dogodki. Razpadla je bivša avstro-ogrška monarhija skupaj s svojo vojsko in raztrgale so se vezi, ki so več kot 600 let povezovali naš narod s Habsburžani. Ta razpad nam je končno prinesel tako težko pričakovano nacionalno svobodo. Obenem pa je zaradi razpada te vojske in diktata zmagovite Italije velik del našega in hrvaškega naroda prišel v novo, še hušje suženjstvo, česar takrat ni bilo mogoče preprečiti z lastnimi močmi. Naša starejša generacija je aktivno sodelovala v teh dogodkih in neposredno preživljala ne samo srečo, temveč tudi razočaranje tistih dni. Političnemu in vojaškemu razpadu monarhije se je pridružila še generalna italijanska ofenziva, ki je imela za posledico diktat v Villa Giusti in vojaško okupacijo tistih naših krajev, ki so bili Italijanom obljubljeni v londonskem paktu.

Po neuspešni ofenzivi na italijanski fronti v juniju 1918 se je avstro-ogrška vojska z velikimi izgubami umaknila na svoje izhodne položaje in prešla v obrambo na vseh sektorjih fronte. Avstro-ogrsko državno in vojaško vodstvo je že takrat izgubilo vsak up na uspešen konec vojne, a ko je kmalu potem (v juliju in avgustu) tudi nemška vojska na zahodni fronti doživela poraze, je bilo vsem jasno, da so centralne sile izgubile vojno in da je njihov dokončni zlom samo še vprašanje nekaj dni. Ti vojaški neuspehi pa so še bolj opogumili zasuznjene narode avstro-ogrške monarhije, predvsem Madžare, Čehe in Jugoslovane. Ti so se zaradi tega začeli vse bolj odkrito boriti za svojo osvoboditev izpod dolgotrajnega habsburškega suženjstva. Ob koncu septembra je prišlo do zloma Bolgarije in Turčije, kar je še poslabšalo že tako težek položaj centralnih sil. Zaradi tega je bilo italijanski vladi in vrhovni komandi jasno, da mora z vojaško zmago odkupiti teritorialne odstopke, zagotovljene z londonskim paktom, ker so njegove določbe imele v sebi toliko krivičnega, da tudi v vseh odločujočih krogih antante niso naleteli na posebne simpatije. Nevarno je bilo celo, da jih predsednik Wilson ne bi v celoti sprejel. Poleg tega pa je tudi Jugoslovanski odbor razvil živo aktivnost in zahteval, da se italijanski nenasitni apetit po naših krajih čim bolj omeji.

Ne glede na vse to je pa italijanska vrhovna komanda želela, da čim bolj odloži to svojo končno ofenzivo. Šele ko je konec septembra kapitulirala Bolgarija in videč, da se centralne sile hitro bližajo popolnemu razsulu, se je odločila za ofenzivo. O tem je 3. oktobra predsednik Orlando obvestil tudi maršala Focha, glavnega komandanta vseh kopenskih sil antante.

Priprave za to veliko italijansko ofenzivo so trajale od 24. oktobra, začela pa se je točno eno leto po bitki pri Kobaridu. Italijani so razpolagali za to ofenzivo z 61 divizijami (od teh 3 angleške, 2 francoski, 1 čehoslovaška in 1 ameriški polk). Predvideno je bilo, da izvršita ofenzivo IV. in XIII. armada preko planinskega masiva Grappa s ciljem, da se odcepi avstrijska Tirolska od fronte v benečanski ravnini in nato udari v bok in zaledje avstrijske obrambe na Tirolskem. VIII. in X. armada pa bi šli z glavno smerjo od srednjega toka Piave in Montella z namenom, odcepiti avstrijsko So-

ško od VI. armade in jo vreči na planine. Ostale italijanske armade (VI., I. in VII.), ki so bile razporejene zahodno od reke Brente (v južnem in zahodnem Tirolu), in III. armada na dolnjem toku Piave pa so imele v začetku samo nalogo, vezati nase čim močnejše sovražne sile. Italijanska vojska je bila bogato oskrbljena z vsemi borbenimi potrebščinami, a njeni efekti so bili izpopolnjeni do polnega bojnega stanja. V zraku je bila v absolutni premoči, a prehrana in oprema sta bili zaradi izdatne pomoči zaveznikov na zavidni višini.

Nasprotno pa je Avstro-Ogrska takrat že bila v fazi političnega razpadanja. Njeno vojsko na jugozahodni (italijanski) fronti je tvorilo 55 divizij, ki so bile zaradi dolgotrajne vojne in nezadostne prehrane zelo demoralizirane in izčrpane, razen tega pa slabo oblečene in nezadostno opremljene. Trpele so pomanjkanje v vsem in so komaj čakale konca vojne. Borbeni efekti so bili zelo slabi, ker ni bilo več na razpolago ljudi za dopolnitev. Zaledje je bilo polno vojaških beguncev (n. pr. zeleni kader v Slavoniji, ki so ga v oktobru cenili na več kot 10.000 sposobnih vojaških obveznikov). Hrvaški in slovenski polki, ki so v tej vojni pretrpeli ogromne izgube in so bili ob koncu vojne vsi na tej fronti, so tudi pospešili razpad avstrijske vojske.

Poleg tega so se v oktobru v Avstriji pa tudi v Nemčiji odigravali zelo usodni dogodki. Ko so centralne sile uvidele, da so dokončno poražene, so se obrnile 4. oktobra na predsednika Wilsona in ponudile mir. Še pred tem pa se je Avstrija odločila, da sklene separaten mir z antanto. Zaradi tega je bila 5. oktobra v Trentu formirana vojaška komisija, ki naj bi vodila z Italijo pogajanja o premirju. Ob istem času je 6. oktobra Poljski nacionalni komite iz Varšave sporočil na Dunaj, da je njegov cilj osnove samostojne poljske države z mejami, v območje katerih naj pridejo vsi narodni deli. V Parizu pa je bilo 14. oktobra formirano prvo čehoslovaško ministrstvo. Glede na takšno stanje so na kronskem svetu na Dunaju 15. oktobra sklenili, da se avstrijski del monarhije pretvori v zvezno državo, ali da se ne okrne integriteta dežel »krona sv. Štefana«. V tem smislu je izdan tudi manifest narodom in dnevna zapoved vojski. No, Wilson je v svojem odgovoru na avstrijsko ponudbo priznal Čehom in Jugoslovanom pravico do popolne nacionalne neodvisnosti, a 22. oktobra je komandant tirolske armadne skupine nadvojvoda Josip, ki se je čutil Ogra, zahteval od vrhovne komande, da se Ogrska odcepi od Avstrije in da se sklene separaten mir z antanto. 23. oktobra je prišlo do upora dopolnilnih enot hrvaškega 79. polka na Reki, a istega dne pri armadni grupi »Belluno« niso hoteli deli 42. hrvaške domobranske divizije, ki je bila v armadni rezervi, kakor tudi Bosanci 55. divizije, iti na položaje Monte Asolone, češ da po ponudbi miru in cesarskem manifestu ni več vojne. Tako so Ogri in Slovani tedaj že prelomili s preživelim monarhijo, ki je pravzaprav še pred začetkom te ofenzive bila v likvidaciji.

Čeprav se je 24. oktobra začela ofenziva italijanske vojske v tako ugodnih pogojih, je bil vendar napad njene IV. armade na avstro-ogrške položaje na planinskem masivu Grappa

med reko Brento in Piavo v štiridnevnih ogorčenih borbah popolnoma odbit. Obenem so izvršili lokalne napade tudi deli njihove VI. armade, ki je imela nalogo, vezati sile XI. avstrijske armade na visoki planoti pri Asiagu. Zaradi očitne vstaje ogrskih čet je bilo stanje v armadi v teh dneh zelo težko. Tako se je že 24. oktobra, prvega dne italijanske ofenzive, uprla tudi 38. honvedska divizija, zahtevala je takojšen povratek domov, kar ji je bilo tudi res dovoljeno. Nepokorščina se je prenesla 27. oktobra tudi na 5. in 18. divizijo (večinoma slovenske čete), pa celo na del »Edelweiss« divizije, sestavljene večinoma iz avstrijskih Nemcev, ki bi morali izpolniti vrzeli, nastale v bojnem razporedu zaradi odhoda ogrskih divizij. Tako je bilo 28. oktobra celo zaledje te armade v popolnem razsulu.

Glavni napad, nasilni prehod preko Pieve, ki so ga izvršile XII., VIII. in X. italijanska armada, se je začel šele ponoči 26. na 27. oktober, ko je v XI. avstrijski armadi in armadni skupini »Belluno« več divizij odpovedalo pokorščino in se ni hotelo več boriti. Prvi je uspel prehod čez Piavo 23. francoski diviziji pri Pederobbi, a nato še VIII. italijanski armadi severno od Montella, kjer so narejena mostišča. Ti prehodi so se v glavnem posrečili zato, ker so ogrske in slovenske čete III. avstrijskega zbora nudile slab odpor in ker so deli 34. divizije, ki je bila določena za protinapad, položile orožje. XIV. angleški armadni zbor, ki je bil na levem krilu italijanske armade, je izvršil glavni prehod preko otoka Papadopoli ter razbil 7. avstrijsko divizijo, katere 68. polk ni hotel sodelovati v borbi. Ker so istega dne na njegovem desnem krilu čez Piavo prešli tudi deli XI. italijanskega armadnega zbora, sta končno oba ta armadna zbora sestavila solidno mostišče na levi obali Pieve na področju Tezze—St. Polo di Pieve.

Tega dne se je Avstro-Ogrska ponovno obrnila na predsednika Wilsona; sporočila mu je, da pristaja na pravico samoodločbe svojih narodov ter ga prosila, naj se premirje takoj sklene.

28. oktobra so XII., VIII. in X. italijanska armada nadaljevale napad ter prisilile VI. avstrijsko armado, da se je umaknila na drugi položaj: Monte Barberie—Monte Moncader—Pieve di Soligo, a desno krilo avstrijske soške armade na potok Monticano. Takrat se je na avstrijski strani vse bolj naglo širil notranji razpad in vse večje število divizij se ni več hotelo boriti. Glede na takšno stanje, ki je bilo več kot slabo, je avstrijska vrhovna komanda 28. oktobra popoldne zapovedala, naj komisija za premirje, ki je bila zbrana v Trentu, takoj krene v italijansko vrhovno komando s pooblastilom, da sprejme vse pogoje, razen tistih, ki bi žalili čast armade ali bi bili enaki brezpogojni kapitulaciji. Tega dne so se tudi v notranjosti monarhije odigrali pomembni politični dogodki, ki so v resnici predstavljali njen končni razpad. Tako je narodni odbor v Pragi prevzel izvršno oblast s proklamacijo samostojne čehoslovaške države, a v Zagrebu je bila svečano proglašena odcepitev Hrvaške, Slavonije in Dalmacije od Avstro-Ogrske ter pravica, da se na njihovem etničnem ozemlju oblikuje neodvisna država SHS.

29. oktobra je IV. italijanska armada ponovila napad na avstrijske položaje na planinskem masivu Grappa. Zaledje tega avstrijskega sek-

torja je bilo v polnem razsulu in deli nekaterih divizij so že krenili proti domu, vendar tudi tega dne Italijani niso mogli zavzeti avstrijskih položajev. Medtem so pa pred fronto VIII. in X. italijanske armade avstrijske čete tega dne dajale samo še mestoma odpor. Odpovedovanje pokorščine se je neprenehoma prenašalo na čete, ki so se do tedaj še borile, a skoraj vse dopolnilne čete v zaledju avstrijske soške armade so bile v popolnem razsulu. Pod takimi okolnostmi je X. italijanska armada še istega dne zavzela Sacile, a VIII. italijanska armada Vittorio. Na ta način je še proti večeru istega dne nastala med VI. in soško armado vrzel, širša od 30 km, a čet ni bilo, s katerimi bi jo zaprli. Glede na takšno stanje se je komandant benečanske armadne skupine feldmaršal Borojevič odločil za umik teh dveh armad za reko Livenzo. Tako je bila torej 29. oktobra v beneški ravnini zaključena ta faza italijanske ofenzive, ki jo imajo Italijani za svojo največjo in najsijajnejšo zmago in jo imenujejo »Vittorio Veneto«, po mestu, ki so ga tega dne zavzeli.

Še dopoldne je odposlanik avstrijske komisije ponudil Italijanom pri Roveretu premirje, a proti večeru je avstrijska vrhovna komanda radiotelegrafično sporočila italijanski vrhovni komandi, da bo redna evakuacija okupiranega dela beneške pokrajine mogoča samo, če se takoj sklene premirje. In res je bilo zapovedano, da se evakuacija te pokrajine takoj začne. Ko pa je prejela ponudbo za premirje, se je italijanska vrhovna komanda odločila, da bo izkoristila dotedanje uspehe svoje VIII. in X. armade in tako dosegla veliko zmago, ki je bila Italijanom tako zelo potrebna in po kateri so toliko hrepeneli. Zapovedala je tudi svoji III. armadi na dolnjem toku Pieve, naj preide v napad. Ob istem času pa je skozi nastalo vrzel v smeri akcije svoje X. armade vrgla konjeniške divizije, da bi zasledovale sovražnikove kolone ter preprečile rušenje mostov na reki Livenzi in Tagliamentu. Medtem ko so se ostanki VI. in desno krilo soške armade umakali na levi breg Livenze, je 30. oktobra zjutraj, tedaj ko sploh ni bilo več odpora, začela prehajati tudi III. italijanska armada preko Pieve. Kljub izredno ugodnim pogojem je 30. in 31. oktobra prodirala zelo počasi ter se je tako levemu krilu soške armade posrečilo umakniti se brez večjih izgub preko Livenze. Ker so pa italijanski konjeniški oddelki zvečer 30. oktobra prekorčili Livenzo v njenem gornjem toku in ker se avstrijske čete tudi tu niso hotele več boriti, je komanda armadne skupine feldmaršala Borojeviča zapovedala, naj se VI. in soška armada umakneta za Tagliament. Zaradi razvoja političnih dogodkov pa je avstro-ogrsko vojsko vse bolj razpadala. Tako je 31. oktobra 41. (ogrsko) divizija ultimativno zahtevala povratek na Ogrsko, a 2. gorski strelski polk in 36. divizija so samovoljno odmarširali v svojo domovino (Ljubljano in Zagreb). Toda kljub temu niso sprednji deli X. in VIII. italijanske armade v vseh smereh prišli do Livenze niti do večera 31. oktobra.

Po zavzetju Vittoria je VIII. italijanska armada dobila nalogo, da skupno z XIII. armado obide levo krilo ter odseka avstrijsko armadno skupino »Belluno« od njenih komunikacij, kar se pa ni posrečilo, ker so branilci planinskega masiva Grappa 30. in 31. oktobra zapustili svoje položaje in se umaknili deloma preko Fonzasa

in Fiera di Primiero, a deloma preko Feltra in Belluna. Tudi na fronti XI. avstrijske armade, kjer sta se že 24. oktobra uprli dve ogrski diviziji, ni bilo stanje čet nič boljše. Tudi tiste enote, ki so bile poslone za dopolnitev nastalih vrzeli na fronti, se niso hotele več boriti. Da bi preprečili prekinitev zveze z zaledjem ter da ne bi prišli v ujetništvo, se je v noči 30./31. oktobra začel umik tudi te armade. Italijanska VI. armada je prešla v napad na tem odseku šele 1. novembra. Zaradi slabega odpora je relativno hitro napredovala ter 2. novembra dosegla položaje, na katere se je umaknila VI. avstrijska armada. V teku teh dveh dni so mnogi deli divizij iz prvih linij odklonili nadaljnjo borbo ter samovoljno odstopali. Ko pa je 2. novembra tudi I. italijanska armada prešla v napad z obeh strani Adige ter ob zelo slabem odporu prodrla vzdolž njenega toka celo do Calliana, je bilo zapovedano ostankom XI. avstrijske armade, da se umaknejo za neposredno obrambo Trenta.

Tako so 1. in 2. novembra na celi dolžini fronte od Jadranskega morja do Gardskega jezera italijanske armade prodirale brez večjih težav, tako rekoč brez borbe, ker so se avstrijske čete povsod umikale. Takrat so celo avstrijsko zaledje preplavili deli dezorganizirane vojske, ki so ropali in požigali skladišča ter ovirali reden umik in preskrbo čet iz posameznih sektorjev fronte. Poleg vsega tega pa je 2. novembra zjutraj prišlo v oba štaba avstrijskih armadnih skupin povelje novega ogrskega vojnega ministra, da morajo vse ogrske čete takoj položiti orožje.

Del avstrijske komisije za sklenitev premirja je 29. oktobra zjutraj prešel italijanske položaje v dolini Adige in 30. zvečer prispel v italijansko vrhovno komando v Abanu pri Padovi. 1. novembra je general Badoglio, pomočnik načelnika štaba italijanske vrhovne komande, razglasil pogoje premirja, ki so poleg ostalega vsebovali tudi evakuacijo: Goriške pokrajine z Gorico, Istre s Trstom, jugozahodne Kranjske, severne Dalmacije in skoraj vseh naših otokov. Poleg tega je bilo v teh pogojih rečeno, da bodo sovražnosti prenehale takoj po sprejemu premirja. Naknadno pa je bila dodana dopolnilna klavzula, da sovražnosti prenehajo šele 24 ur po sprejetju pogojev premirja, kar je avstrijska vrhovna komanda v splošni zmedi zvedela prepozno. Prepričana, da veljajo vse odredbe prvotnega teksta pogojev za premirje, je 3. novembra zjutraj, potem ko je obvestila tudi svojo komisijo v Abanu o sprejetju vseh italijanskih pogojev, zapovedala četam, naj sovražnosti takoj prenehajo. Ker pa je bil protokol o premirju podpisan v Abanu šele 3. novembra ob 15. uri, je bilo italijanskim četam zapovedano, naj še nadalje energično zasledujejo avstrijsko vojsko (ki je v resnici ni več bilo) in da morajo smatrati kot vojne ujetnike vse sovražne vojake, ki jih bodo dohiteli pri zasledovanju.

Tako se je italijanski vrhovni komandi posrečilo odložiti prekinitev sovražnosti do skraj-

nih meja. Njene čete so v teh 36 urah zajemale sovražnika brez odpora. Razumljivo, to ni bilo težko delo, a rodilo je uspeh, saj je bilo v teh urah ujetih čez 300.000 avstrijskih vojakov.

Na ta način so Italijani dosegli to, kar so tudi hoteli: cenenno zmago v svoji zaključni ofenzivi. Res se zdi zmaga nepoučenim velika tako po številu ujetnikov kot po prostranih pokrajinah bivšega avstro-ogrskega cesarstva, katere naj bi bile na podlagi pogodbe o premirju v Villa Giusti okupirane. Vendar, če upoštevamo stanje sovražnika, posebno pa politični zlom avstrijske države, ki ni nastopil zaradi izgubljene bitke pri Vittoriju Venetu, potem se ta italijanska zmaga prikaže v drugačni, mnogo skromnejši luči. Ko se je namreč ta italijanska ofenziva začela, avstro-ogrsko cesarstvo ni več obstajalo, posebno ne za Ogre in zaslužnjene slovanske narode. Zato je bilo popolnoma naravno, da vojaki teh narodov niso več hoteli krvaveti po planinah in soteskah daljnjih krajev, s katerimi jih niso vezali več skupni interesi.

Odločitev italijanske vrhovne komande, da začne to ofenzivo, je bila v vojno-političnem pogledu popolnoma razumljiva. Če namreč tega ne bi bila storila, bi se ji verjetno na mirovni konferenci ne bilo posrečilo dobiti vse, kar je bilo obljubljeno, a tudi ne bi mogla na tej konferenci stopiti pred zaveznike v pozi velikega zmagovalca in enakovrednega partnerja. Italijani so želeli dobiti enkrat zmago velikega formata in z njo zboljšati svoj vojaški ugled, ki je bil v tej vojni zelo omanj zaradi katastrofalnega poraza pri Kobaridu.

Vittorio Veneto je do skrajnih meja razplamtel njihovo agresivno razpoloženje in osvajaalne težnje. Pripeljal jih je na savsko-jadransko ločnico med Triglavom in Snežnikom, v Zadar in na Reko in jim tako pripravil ugodne pogoje za nadaljnjo agresijo proti Balkanu, ki je res sledila 22 let kasneje. No, ta drugi napad je bil odbit, ker njihov nasprotnik ni več bilo preživelo avstro-ogrsko cesarstvo, kot je bilo to leta 1918.

Istočasno s prikazanim razpadom avstrijske vojske na italijanski fronti je bil izvršen umik njenih delov (okoli 20 divizij in nekoliko desetih posadnih in etapnih bataljonov) tudi z drugih front (zahodne in albanske) ter evakuacija vseh okupiranih področij (del Poljske, južna Ukrajina, Besarabija, Srbija in Črna gora). Umik iz okupirane Srbije je bil izvršen pod močnim pritiskom zmagovitih srbskih divizij, medtem ko sta bila umik z ostalih front in izpraznitev okupiranih področij izvršena večidel na iniciativo samih čet, katere so po političnem razpadu monarhije imele pred sabo samo en cilj: da se vrnejo čim prej na svoje domove ter se na ta način vsiljena jim vojna čim prej likvidira.

Jurij Mušič

OPOMBA

Pisec Jurij Mušič, polkovnik v pokoju, je sestavil članek na osnovi službenih avstrijskih virov »Österreich-Ungarns letzter Krieg, VII« in osebnih spominov.

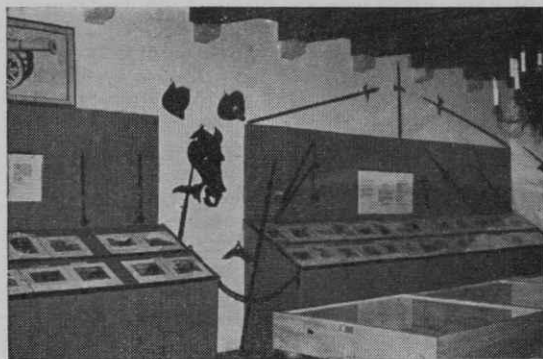
MUZEJSKE NOVICE

DOLENJSKI MUZEJ V NOVEM MESTU

29. oktobra 1958 je preteklo pet let, odkar je ob prvi proslavi novomeškega partizanskega praznika Dolenjski muzej odprl vrata in izročil svoje prve skromne zbirke javnemu obisku. Letos pa poteka tudi pet let, kar je bilo v Kroniki objavljeno prvo poročilo o njem. (Kronika II. 59/60). Od tedaj se je Dolenjski muzej tako v svoji ureditvi, kot večanju zbirk in znanjemu izgledu iz leta v leto izpopolnjeval, čeprav še ni na zadovoljujoči stopnji. Kar pa je bilo v preteklih letih doseženo, je bilo predvsem zaradi razumevanja naše ljudske oblasti za potrebe in napredek muzejske ustanove. V skromnih razmerah gospodarsko še ne dovolj razvite pokrajine so vedno našli tudi nekaj sredstev za uresničevanje načrtov muzejske uprave. Prav tako pa je treba vedeti hvalo tudi osrednjim muzejskim ustanovam v Ljubljani, ki so z navetji in posojilom eksponatov, katerih izvor je izpričan na področju Dolenjskega muzeja in jih imajo v svojih depojih, pomagale pri ureditvi in izpopolnitvi muzejskih zbirk. Da pri tem muzej ni zanemaril pridobivanja muzejskih predmetov z lastnim zbiranjem, je samo ob sebi umljivo.

Prav to naraščajoče število muzejskih predmetov ustvarja iz dneva v dan težji problem, ki je sicer skupen tudi večini ostalih muzejskih ustanov v Sloveniji, to je vprašanje razstavnih prostorov in ustreznih depojev. Čeprav je Dolenjski muzej v letih 1952/53 dobil svojo lastno stavbo, se je vendar kmalu izkazalo, da postaja pretesna. Posebej še, ko je muzej moral sprejeti pod svojo streho tudi takrat še samostojni Okrajni arhiv, ki pa je od leta 1957 via facti priključen muzeju. Ta se je moral izseliti iz tedanjih zasilnih in neustreznih kletnih prostorov v stavbi osnovne šole. Prav tako muzejski upravi še do danes ni uspelo doseči izselitve zasebne stranke, ki je bila pred sedmimi leti »samo za tri mesece« vseljena v takrat še obnavljajočo se muzejsko zgradbo. Če smo torej hoteli povečati muzejski razstavni prostor, je bilo treba zato najprej poiskati kolikor toliko ustrezeni prostor za muzejsko skladišče, ki je bilo do tedaj nameščeno v dveh pritličnih prostorih muzeja.

Tu je priskočila muzeju na pomoč pleterska kartuzija, ki je dovolila, da je bil pretežni del

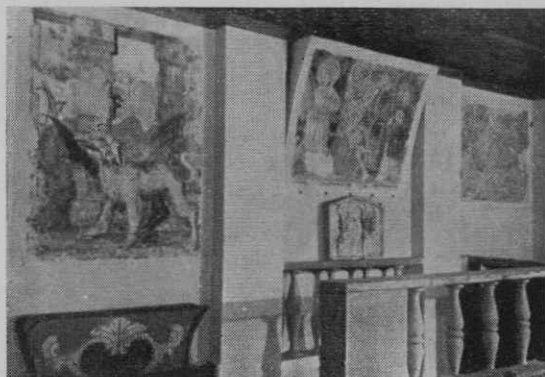

Detajl razstave »Hrv.-slov. kmečki punt 1573«

predmetov iz skladišča prepeljan v Pleterje pod Gorjanci. Tam so sedaj v stari Hermanovi zakristiji in v prostorih nad njo shranjeni predvsem raznoliki kosi starega pohištva, nabrani v vaseh okoli dolenjskih gradov in dokajšnja zbirka slik, kolikor se jih je še ohranilo iz nekdanje grajske opreme. Vse to pa nujno potrebuje večjih rok konservatorja in restavradorja. Omenjeni skladiščni prostori sicer ustrezajo osnovnim pogojem, ki jih muzejsko skladišče mora imeti, neustrezna pa je njihova odročnost.

V obeh sproščenih prostorih prvega nadstropja so bili na novo razvrščeni zgodovinski in kulturno zgodovinski predmeti, čeprav zaradi tesnobe še vedno ni možno dosledno prikazati razvojno pot posameznih zgodovinskih obdobj, niti jih dovoljno predstaviti z eksponati, ki jih muzej že ima, oziroma jih pridobiva. Občutna vrzel je posebej v prikazu razvoja Novega mesta, katere popolnitev predstavlja eno prvih nalog naslednje petletke razvoja Dolenjskega muzeja.

Oddelek s prikazom osvobodilnega boja in ljudske revolucije na Dolenjskem se še vedno stiska v dveh prostorih, ki sta mu bila odmerjena že ob njegovem začetku. Sicer je tudi ta oddelek v teku let dobil popolnejšo podobo, neustrezne vitrine so bile vsaj deloma zamenjane z bolj ustreznimi, izpopolnjena je bila zasteklitev, pa tudi eksponati so bili v marsičem dopolnjeni in ustrežneje urejeni. Vendar so tudi v tem oddelku vidne še velike vrzeli, ki jih pa spričo razpoložljivih prostorov ne bo mogoče še tako kmalu odpraviti. Tako je zlasti nezadostno prikazan razvoj naprednih gibanj, ki zajemajo tudi Dolenjsko od devetdesetih let prejšnjega stoletja dalje pa vse do vedno bolj revolucionarnih podvigov v obdobju med obema vojnoma. Povsem pomanjkljiv je prikaz političnega razvoja v obdobju NOB in rast ljudske oblasti, kar je toliko bolj občutno, ko ravno v okolici Novega mesta nastajajo prva osvobodjena ozemlja, kjer so bile izvršene tudi prve volitve organov ljudske oblasti in bili napravljeni prvi koraki v razdelitvi grajske veleposestniške zemlje in so bili, n. pr. na Klevevžu, ustvarjeni prvi začetki skupnega gospodarstva. Prav tako je pomanjkljiv prikaz kulturno prosvetnega, šolskega, propagandnega itd. dela, čeprav za eksponate iz tega področja ni ravno

Veža s freskami

težava. Partizanska saniteta, ki s celim sistemom ambulantnih postaj in bolnišnic na Dolenjskem, predvsem na Rogu in na Gorjancih, predstavlja izredno pomembno plat NOB, v muzeju skoraj ni predstavljena. Temu vsaj nekaj odpomore možnost obiska ohranjenih baz na Rogu, ki so pod neposrednim nadzorstvom Dolenjskega muzeja.

Etnografska zbirka, za katero je nabranih že dokaj eksponatov, v dosedanjih muzejskih prostorih sploh ne bo mogla biti razstavljena, dokler vprašanje prostorov ne bo zadovoljiveje rešeno. Isto velja za oddelek, ki naj prikaže Dolenjsko v prirodoopisnem oziru.

V zadnjih petih letih pa je bilo vendar nekaj doseženega. Muzejska veža, ki je bila v začetku več kot skromna in po svoji podobi prav nič »muzejska«, je postala z vzdavo rešenih in konserviranih fresk iz gradov Soteske, Turjaka in Mokronoga nov razstavni prostor, kjer so v stene pritrjeni tudi nekateri grbi iz gradov Luknje, Starega gradu, Turna pri Gabrovki in Hmeljnika, gotski sklepniki iz kapele nekdanjega Klevevža (iz l. 1449), nekaj nagrobnikov iz XVII. in XVIII. stol. ter portal iz l. 1661. Neustrezni, na traverzah sloneči strop veže je bil prekrit s stropom iz brestovega lesa. Vsa dela na snemanju in konserviranju fresk je dobro in strokovno vzgledno opravil konservatorski oddelek Zavoda za spomeniško varstvo LRS.

Kulturnozgodovinski oddelek se je obogatil z nakupom nekaterih stilnih pohištvenih kosov, dokaj tega pa je bilo, kot že omenjeno, nabrano po vaseh v bližnji in daljni okolici Novega mesta in je sedaj vskladiščeno ter čaka popravila in konserviranja. Povečala se je zbirka steklenih izdelkov in deloma tudi porcelana, čeprav tu še ni mogoče govoriti o neki vsaj približno ustrezni umetno-obrtni zbirki. Pridobljenih je bilo tudi nekaj predmetov iz železarske in kovinarske obrti in železarske industrije (Fužine na Dvoru), vendar še ne dovolj za dostojen prikaz te dejavnosti na Dolenjskem. Pridobljena je bila tudi zbirka orožja od XVI. stol. dalje, ki pa je le deloma razstavljena. Dokaj se je povečala zbirka umetnin, bodisi z nakupom ali darili, pa tudi s povrnitvijo vsaj dela slikovnega inventarja nekdanjih dolenjskih gradov. Ko bo vse to gradivo strokovno pregledano in po vrednosti razvrščeno, očiščeno in restavrirano, bo možno misliti tudi na osnovanje posebnega umetnostnega oddelka Dolenjskega muzeja, ki pa mora imeti težišče predvsem na umetnostnem ustvarjanju Dolenjcev.

Porast števila eksponatov v zadnjih treh letih kaže sledeča razpredelnica:

Vrsta predmetov	1956		1958	
	skupno	razst.	skupno	razst.
zgodovinski in				
kulturnozgodovinski	277	112	465	204
arheološki	510	510	612	584
numizmatični	258	—	262	32
etnografski	349	—	359	—
umetnostni	145	54	331	54
NOB	1378	382	1396	381
ostali	154	—	155	3
skupaj	3071	1058	3580	1258

Občasne razstave. Zaradi pomanjkanja ustreznih prostorov za občasne razstave bodisi v muzejskem poslopju ali kje drugje v mestu, Dolenjski muzej ni mogel prirediti večjega števila občasnih razstav. Še za te, ki so bile prirejene, si je bilo treba pomagati na ta način, da je bil izprazen največji razstavni prostor v muzeju in v njem prirejena razstava, ali pa so bili za njo uporabljeni šolski prostori med glavnimi šolskimi počitnicami. Muzej je začel z občasnimi razstavami šele v letu 1957:

29. oktobra 1957 je bila v počastitev občinskega praznika prirejena umetniška razstava najnovejših del slikarjev Božidarja Jakca, Lojzeta Perka in Izidorja Moleta. Razstava je bila odprta do 1. decembra in si jo je ogledalo 1462 obiskovalcev.

Za mednarodni praznik žena je bila med 8. in 30. marcem 1958 prirejena razstava »Dolenjska žena v narodnoosvobodilni borbi«. Gradivo za razstavo je v glavnem prispeval Muzej narodne osvoboditve v Ljubljani. Ogledalo si jo je 420 obiskovalcev. V aprilu istega leta je bila ta razstava poslana v Belokranjski muzej, med 1. in 15. majem pa je bila razstavljena v Kostanjevici na Krki, kjer si jo je ogledalo 750 obiskovalcev.

1. aprila 1958 je bila odprta razstava o izumitelju ladijskega vijaka Josipu Ressleru in bila zaključena 5. maja. Razstavno gradivo je stavil na razpolago Tehniški muzej Slovenije z delnimi dopolnitvami z dokumenti iz arhiva Dolenjskega muzeja. Razstavo si je ogledalo nad 1200 obiskovalcev.

Kulturnozgodovinski oddelek

Oddelek NOB

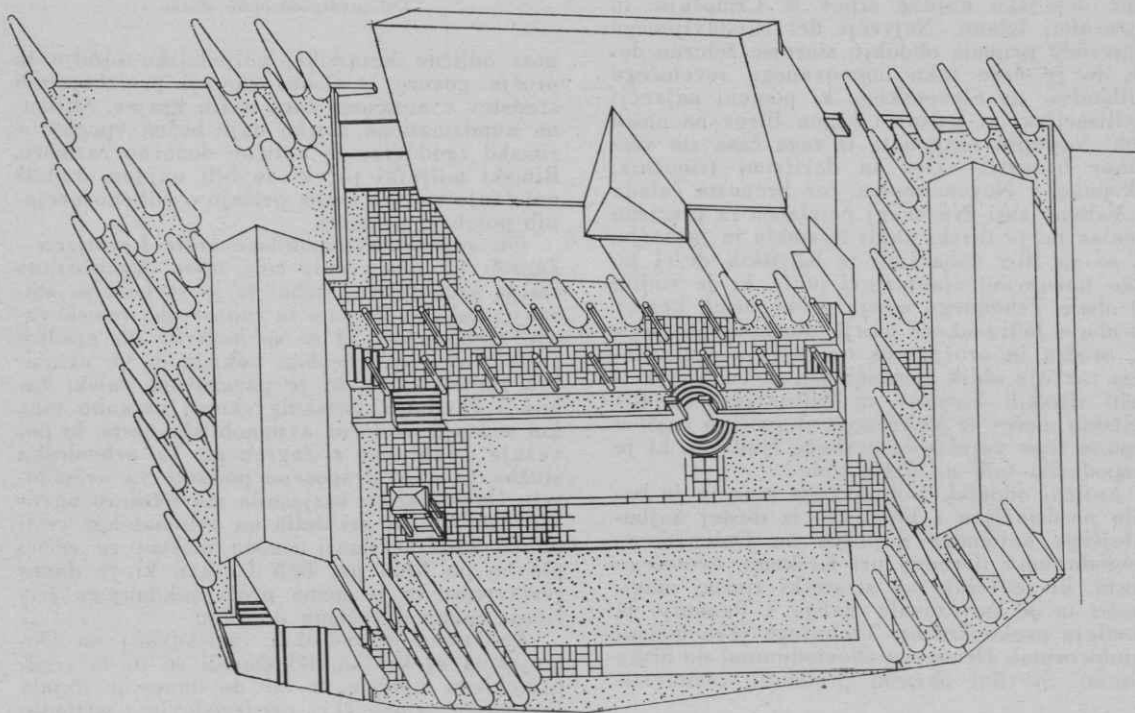
V času med 11. majem in 9. junijem je bila prirejena razstava o hrvatsko slovenskem kmet-skem punktu leta 1573. Razstavo je posodil Po-savski muzej v Brežicah in si jo je ogledalo 2268 obiskovalcev.

Med 20. julijem in 20. avgustom 1958 je mu-zej priredil umetniško razstavo v treh učilni-cah Vajenske šole. Namen te razstave je bil, da obiskovalcem, zlasti pa še brigadirjem in brigadirkam mladinskih delovnih brigad na avtocesti, pokaže del umetniškega bogastva No-vega mesta, ki je last ustanov ali zasebnikov

kot čuvaja posebnega honorarnega uslužbenca. Zlasti v poletnih mesecih so te baze deležne dokajšnjega obiska, med njimi zlasti inozem-cev. Po približni cenitvi si letno ogleda te baze na Rogu nad 5.000 obiskovalcev.

Število obiskovalcev v Dolenjskem muzeju samem vsako leto narašča in je bilo v l. 1958 skupno 9042 obiskovalcev, od teh 91 dijaških in 48 drugih skupin.

Dolenjski muzej je vsa leta sodeloval tudi pri reševanju urbanističnih in spomeniško var-stvenih zadev na svojem področju. Z odločbo

Arh. Marijan Mušič: Načrt ureditve muzejskega vrta s paviljoni

in zato javnosti manj dostopno. Otvoritve te razstave se je udeležila v celoti mednarodna mladinska delovna brigada, ogledalo pa si jo je preko 700 obiskovalcev.

Na umetniški razstavi ob priliki Dolenjskega kulturnega festivala v Kostanjevici leta 1957 je z umetninami sodeloval tudi Dolenjski muzej.

Krajevna muzejska zbirka v Dolenjskih Toplicah je bila odprta ob tamkajšnji proslavi ob-činskega praznika 24. maja 1957. Razstavno gra-divo je zbral Krajevni odbor Zveze borcev, deloma pa je bilo prenešeno iz Dolenjskega muzeja. Zbirka obsega nekaj predmetov iz pred-vojnne dobe, ko so bile Toplice eno izmed ža-rišč progresivnega gibanja na podeželju, v glav-nem pa predmeti, dokumenti, fotografije itd., ki prikazujejo razvoj NOB v topliški okolici. Med njimi je 229 fotografij padlih borcev in žrtev fašističnega terorja. Zbirka je stalno do-stopna obiskovalcem in jo vodi tov. Ivan Sitar, predmetni učitelj na topliški osemletki. Zbirko si je v letu 1957 ogledalo več tisoč obiskovalcev, med njimi 14 okoliških šol.

Dolenjski muzej ima nadzor nad partizan-skimi bazami na Rogu, za kar ima nameščenega

OLO Novo mesto z dne 7. februarja 1959 pa mu je bilo naloženo tudi delo zavoda za spo-meniško varstvo na vsem področju novome-škega okraja.

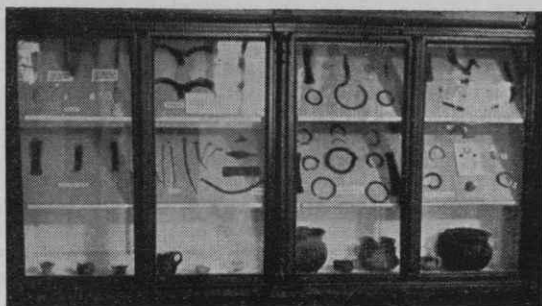
Z namestitvijo kustosa za arheologijo je ta, posebej na Dolenjskem važna plat muzejskega dela dobila svoje strokovno vodstvo. Bližnja na-mestitev kustosa za etnografijo bo omogočila tu-di ureditev etnografskega oddelka v muzeju sa-mem in organizacijo etnografske službe na te-renu. Za uspešno spomeniško varstveno delo je nujna namestitev predvsem arhitekta-konserva-torja in umetnostnega zgodovinarja. Za rešitev vprašanja razstavnih prostorov ima uprava mu-zeja že izdelan idejni načrt za ureditev muzej-skega vrta, na katerem bi naj bili postavljeni tudi dve paviljonski zgradbi. V eno od teh naj bi se vselil oddelek NOB, kar bi omogočilo njegovo izpopolnitev in smotrnejšo ureditev, v drugo pa oddelek za arheologijo. V tako sproščene muzej-ske prostore pa bi se vselil bodoči etnografski oddelek. V bližnji bodočnosti bo treba poskrbeti tudi za razstavne prostore Dolenjske galerije.

Janko Jarc

ARHEOLOŠKI ODDELEK
DOLENJSKEGA MUZEJA

Arheološki oddelek Dolenjskega muzeja je nameščen v pritličju muzejske zgradbe in zavzema dva razstavna prostora, od katerih prvi prikazuje Dolenjsko v predzgodovini, drugi pa hrani najdbe iz časa rimske okupacije naših krajev. Material v predzgodovinskem oddelku je razvrščen kronološko in obsega predmete od eneolit pa vse do poznolaténske keltske ekspanzije. Eneolit je zastopan s primerki kamenitih sekir, suličnih osti in nekaj keramike. Bronasta doba je predstavljena s primerki iz lepe depojske najdbe srpov iz Črmošnjic in okrasnimi iglami. Največji del razstavljenega materiala pripada obdobju starejše železne dobe, to je času tako imenovanega »cvetočega hallstatta« na Slovenskem, ki pomeni največji civilizacijski in kulturni vzpon Ilirov na naših tleh. Najlepša eksponata iz tega časa sta vsakor bronasti oklep in daritveni trinožnik, izkopana v Novem mestu, ter bronasta čelada iz Valične vasi. Nič manj privlačen in precizno izdelan pa je ilirski nakit iz stekla in jantarja, ki so ga Iliri dobavljali iz baltičkih dežel po tako imenovani »jantarjevi poti«, ki je vodila od obale Vzhodnega morja preko naših krajev do obale Jadranskega morja. Raznoterost nakita, orodja in orožja nas opozarja o neprestanem razvoju oblik, domiselnosti in veliki spretnosti ilirskih kovačev in železarjev. Najdba keltskih mečev iz Mokronoga je priča o naglem vzponu tega vojaško-trgovskega ljudstva, ki je gospodarilo tudi na naših tleh.

Antični oddelek Dolenjskega muzeja je bogato predstavljen s keramiko iz doslej najbogatejšega antičnega najdišča na Dolenjskem, Neviodunuma (Drnovo pri Krškem), cvetočega mesta, ki je ležalo ob strateški rimski magistrali; ta je povezovala Italijo s Panonijo iz Akvileje preko Emone, Trebnjega (Praetorium Latobiorum), Drnovega (Neviodunum) do Siska (Siscia). Številni okrasni predmeti, raznovrst-

Del predzgodovinske zbirke

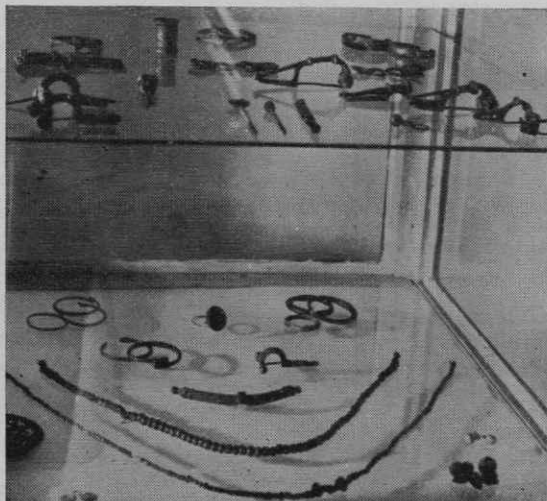
nost odlične keramike, poljedelsko orodje in orožje govore o visoki stopnji proizvodnih sredstev v antičnem času naših krajev. Skromna numizmatična zbirka daje bežen vpogled v rimsko zgodovino in antične denarne razmere. Rimski miljniki pa, ki so bili najdeni vzdolž nekdanje rimske ceste, pričajo o odlično urejenih poteh in prometu.

Ob gradnji avtomobilske ceste Ljubljana—Zagreb je bila vzdolž cele trase organizirana stalna arheološka služba; ta je skrbela za zbiranje, dokumentiranje in znanstveno raziskovanje vseh najdb, ki so se pojavile ob gradnji ceste. Tako so arheologi odkrili, da je nekdanja rimska cesta, ki je povezovala italjski Zahod s Panonijo, potekala skoraj natanko tam, kot sedanja moderna avtomobilska cesta, ki povezuje Ljubljano z Zagrebom. Ta arheološka služba je dala dragocene podatke za arheologijo Dolenjske in razjasnila marsikatero uganko. Tako je bil pri delih na avtomobilski cesti odkrit tudi nekdanji rimski pristan za rečno plovo po Krki pri Beli Cerkvi, ki je danes restavriran in je nema priča nekdanjega življenja mimo drvečemu potniku.

Zgodovina arheoloških raziskovanj na Dolenjskem ni kratka. Izkopavali so tu že sredi preteklega stoletja, in vse do danes je dajala Dolenjska slovenski predzgodovini najlepše najdbe. Vendar so bila vsa ta raziskovanja večinoma neznanstvena, divja in nekontrolirana. Raziskovalci-samouki pa tudi divji kopači in neuki ljudje so z vztrajnim kopanjem, nekateri tudi s pohlepom po dobičku polnili z najdbami muzeje v Ljubljani, Gradcu in na Dunaju. Paradokso zveni dejstvo, da je na Dolenjskem, ki je dalo doslej najbogatejši predzgodovinski material, bilo do danes izvršeno samo nekaj sistematičnih znanstvenih izkopavanj: v Stični, na Volčjih njivah pri Mirni in v Posavju. Prvo je organiziral in vodil Narodni muzej v Ljubljani, drugo ob strokovni pomoči ljubljanskih arheologov Dolenjski muzej v Novem mestu, v Posavju pa muzej v Brežicah.

Upati je, da bo v letošnjem letu prišlo do prvih sistematičnih izkopavanj in raziskovanj na tleh nekdanjega Neviodunuma, kar ima v načrtu Narodni muzej v Ljubljani. Dolenjski muzej pa namerava najprej raziskati neposredno okolico Novega mesta, ob razpoložljivih sredstvih pa se lotiti tudi znamenite arheološke postojanke Mihovo pod Gorjanci.

Tone Knez

Rimski nakit

